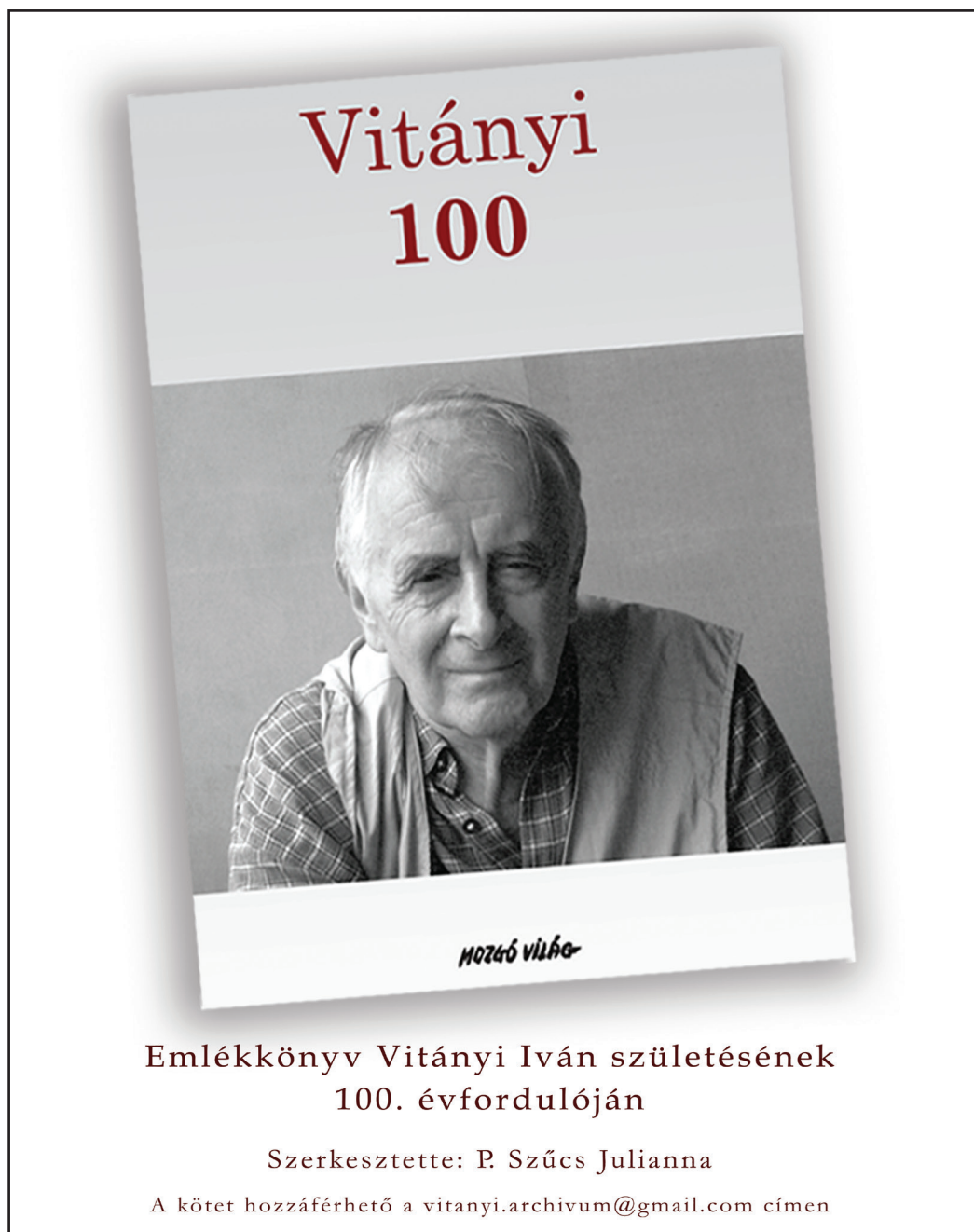

Ára: 1550 Ft

MOZGÓ VILÁG

2025/9

9

MOZGÓ VILÁG

2025/9

„Inkább essünk túl a váltáson”: Pikó Andrással beszélget Fekő Ádám • Liska Tibor, egy különc zseni: dokumentumok • Murányi Gábor esszéje • Révész Sándor írása Aczél Györgyről és az avantgárdról • Markó Béla, Lady Chatterley, Józsa Sarolta Réka és Acsai Roland versei

Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Farkas Zoltán • Gárdonyi László • Gerzsenyi Gabriella • Hargitai Miklós • Kiss Judit Ágnes • Klaniczay Gábor • Körizs Imre • Majtényi László • Pető Iván • Stuber Andrea • Székely Iván • Vadas József • Vásárhelyi Mária • Végel László

Fekő Ádám

3 „Inkább essünk túl a váltáson” –
*Beszélgetés **Pikó Andrással***

Farkas Zoltán – Liskáné
Pólya Lenke – Tamás Tibor

12 Liska Tibor: Egy különö zseni,
aki megelőzte a korát *Dokumentumok*

Murányi Gábor

22 A csalóka emlékezet *Esszé*

Gerzsenyi Gabriella

27 Alkonyodik *Novella*

Majtényi László

36 A beszélő kutya és a Neandervölgyi Rege *Esszé*

Gárdonyi László

46 Mentális képek ***Gulyás Andrea Katalin** munkái*

Markó Béla

50 Szavatossági idő *Vers*

Constance Chatterley

51 Lady Chatterley szabad *Vers*

Józsa Sarolta Réka

52 Vízválasztó; Korai vetés Na'conxypánban *Versek*

Acsai Roland

55 Kotta; Neonhalak *Versek*

Hónapló

Dalos György

57 Csúcstalálkozók

Hargitai Miklós

60 Nincs ingyenebéd

Kiss Judit Ágnes

63 Esélyegyenlőség

Végel László

67 Sinkó Ervin kőkockái

Reflex

Klaniczay Gábor

71 Múlt, ahogy parancsolja: politikai időutazás
a középkorban – magyar és orosz példák

Székely Iván

78 Bazalt. A felejtés rétegei

Révész Sándor

91 A sárga lámpa

-ról, -ről

Pető Iván

112 Szabad asszociációk a szabadságról

Kórizs Imre

116 Így élt Mátyás Iván

Csepeli György

121 Új matriarchátus

Csengery Kristóf

124 Ünneplés barátokkal

Stuber Andrea

127 De hová?

Vadas József

130 Az első hazai irodaház

Vásárhelyi Mária

134 Függő-függetlenek 2.0

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2025 januárjától 12 900 forint, az áruspéldányok 1550 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Mozgó Világ 2025/szeptember

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 900 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

„Inkább essünk túl a váltáson”

Pikó Andrással beszélget Fekő Ádám

Először meglepetésre, másodszor magabiztosan verte el a Fideszt Pikó András Józsefvárosban. A kerület polgármestere számára ez érezhetően nemcsak a siker miatt fontos, hanem azért is, mert nagyon szereti Józsefvárost. Többek közt az igazi Nyolckerről beszélgettünk vele azon túl is, hogy mit vár 2026-tól.

– *Előny vagy hátrány, hogy egykori újságíróként a média jelentős részét egykori kollégaként ismeri?*

– Amikor találkozok újságírókkal, mindig vissza kell fognom magamat, hogy ne úgy beszéljek, mint egykori újságíró, hanem úgy, mint jelenlegi polgármester. Amikor eldöntöttem, hogy 2019-ben indulok, nagyon sokat gondolkodtam azon, hogyan rendezzem ezt belül. Ez a hivatás nagyon közel van a politikához, én is többször gondoltam újságíróként, hogy jobban csinálnám egy-egy politikusnál a munkáját, ugyanakkor nagyon visszatetszőnek tartottam, amikor politikusok próbáltak bele szólni az újságírók dolgába – persze, ha tényleg a hivatás normái szerint dolgozó újságírókról van szó. Egészségtelennek tartottam a hivatásom és a politika viszonyát, én más mintát akartam követni. Ezért is hoztam 2019-ben azt a döntést, hogy az újságírással való kapcsolatom végleg lezárul. Nincs és nem lesz visszaút oda, és ennek akkor komoly egzisztenciális következményei voltak; az első kampányom miatt évekre el-

adósodott a családom. Ma pedig az a következmény, hogy éles határt próbálok tartani az egykori kollégákkal: nem véleményezek, nem minősítek és nem kérek előnyöket. Persze, ha megkérdeznék, akkor azt válaszolom, tanár, újságíró és politikus vagyok, csak az első két hivatásomat nem gyakorlom. Mint a leszokott dohányos. Vissza tudnék szokni, de nem teszem. Kizártam minden lehetőséget a visszatérésre, ez egy ugrás volt a sötétbe. Szerencsére a polgármesterség nem az a fajta politikai szerep, amiben az ember ne találna meg a nehéz helyzetekben is az örömet. Mivel újságíróként én harminc

3

– *A BKV-ellenőr és az újságíró mellett talán a politikus a legnépszerűbb figura, de a politikusnak legalább támogatói is vannak. Ebben azért jobb politikusnak lenni?*

– Azért nem tudom a valós választ, mert deformált közegben vagyok politikus, és Magyarországon rettentő nagy bajba kerülhet az, aki polgármesterként arra hagyatkozik,

milyen leveleket kap. Az első öt évet úgy töltöttem itt, hogy miközben szerintem elképesztően fontos és jó dolgokat csináltunk vagy terveztünk, a ciklus közepére úgy éreztem magam, mint egy közellenség. Magyarországon azok, akik nem a Fidesz oldalán politizálnak, néhány kivételtől eltekintve biztosan megkapják a „személyes törődést” és karaktergyilkosságot. És ez egy üzemszerű, mindennapos tortúra, amit egyrészt nagyon nehéz viselni, másrészt pedig megszünteti a reális valóságérzékelést. Első ciklusos polgármesterként az ember nem is nagyon kapja meg a támogatást, mert akkor még mindenki kívár, hogy tényleg jól csinálja-e majd ez a csávó. Ahhoz, hogy polgármesterként kialakuljon egy „rajongótábor”, ahhoz nagyon sokat kell dolgozni, sok jelenlétre és személyes tapasztalatra van szükség. A közkedveltséget nem a szél fújja össze, viszont a gyalázkodást azonnal megkapja az ember. Október 12-én volt a választás, 13-ára már el is öntötte a helyi Facebook-csoportokat és más fórumokat a szemetes utcákat, szerencsétlen fedél nélkül élő embereket ábrázoló nyomorpornó azzal, hogy „na, megválasztották Pikót, már meg is jött a hatása”. Mi tudjuk, hogy ez hülyeség és nem igaz, de mégis hat. Ráadásul a Józsefváros Kocsis Mátnak köszönhetően frontkerület is. Én úgy kerültem ide, hogy tudtam, nehezebb lesz megtartani ezt a kerületet, mint megnyerni.

– Kicsit még visszatérve a váltásra: amikor meghozta a döntést, kipróbálni akarta magát, vagy eljutott addig, hogy újságíróként már nem tud többet tenni?

– Mind a kettő igaz. Ez a döntés úgy érthető meg, hogyha végigmondom, mi volt az én kapcsolatom az újságíráshoz és a politikához. Szegeden voltam egyetemista a 80-as években, ami nagyon-nagyon jó korszaka volt a szegedi bölcsészakarnak. Ott már újságot írtam, a helyi kari lap félig-meddig szamizdat volt, de mégis túrték. Közben helyi, később országos diákvezető lettem, mi csináltuk az első 1956 utáni egyetemi sztrájkot az egyetemi autonómiáért és a tanszabadságért. Ezzel rögtön beléptem a politikába, de közben maradtam újságíró az egyetemen. Az 1980-as évek végén én lettem az SZDSZ megyei kampányfőnöke, és semmit nem értettem hozzá. Vagyis annyit értettem, mint bárki más azokban az időkben. De agilis voltam és fiatal, nagyszerű időszak volt, és persze frusztráló is, mert megnyertem Tamás Gáspár Miklóst megyei listavezetőnek, és ott ücsöröghettem Magyarország egyik legokosabb embere mellett. Nem mertem megszólalni, feladatot adni neki, mint kampányfőnök, mert féltem, hogy hülyeséget mondok. Aztán amikor megszólaltam, tényleg hülyeséget mondtam, és Gazsi ezt soha nem hagyta szó nélkül. Nehezen viseltem a kampányt, azt, hogy a fél baráti köröm az SZDSZ-be jött, az ismerőseim nagyobb része az MDF-be, és emberileg megviselt az, hogy a kampány szembeállított bennünket. 1990 nyarán elintéztük, hogy legyen Szegeden egy polgármesterünk, létrejött az SZDSZ–Fidesz-koalíció is, úgyhogy úgy döntöttem, kiszállok, és elmegyek újságírónak. Az is végleges döntésnek tűnt, de viccesen azt mondogattam, hogy ha majd 55 éves leszek, és Magyarország egy megál-

lapodott, unalmas demokrácia lesz, akkor újra megpróbálom a politikát. Ezt tartottam is, pont 55 éves voltam, amikor újra váltottam. Sajnos nem azért, mert Magyarország egy unalmas demokrácia lett volna, vagy egyáltalán demokráciának tekinthető-e még. A közben eltelt időben végigpróbáltam újságíróként mindent a szocioriporttól kezdve a politikai újságírásig a tévében, rádióban és az írott sajtóban is, és láttam, hogyan lehetetlenül el ennek a hivatásnak a függetlensége, amiben legalább annyira irritált a direkt hatalmi nyomás, mint az, hogy a környezet változása milyen hatással van erre a közegemre. Egyre kevésbé éreztem a helyemen magam. Amit elvesztettem az újságírásban, hogy valódi hatással legyek emberek életére, azt kerestem civil aktivistaként, leginkább a Heti Betevőben és egy kicsit a Közélet Iskolájában. De azért ételt osztani ugyanannak a 300 embernek egy idő után nem elégített ki, mert azt éreztem itt is, hogy csak karcok a felületet, és a lényegét nem érem el, nem tudok érdemben hatni a világra, amiben kénytelen vagyok élni. Arra jöttem rá, ahhoz, hogy valódi változás legyen, akár a sajtóban, az újságírásban, akár mondjuk egy nagyobb kerület vagy az ország életében, ahhoz be kell szállni a politikába. És akkor szép folyamatosan beszálltam a politikába. Most tényleg azt érzem, hogy bár iszonyatosan nehéz Magyarországon politikusnak lenni, van hatása annak, amit csinállok. Lehet, hogy csak lokális ez a hatás, lehet, hogy nem fordítja meg az ország szekerét, de mégis nagyon-nagyon jó érzés azt tudni, hogy amit csinálsz, annak hatása van 70 ezer emberre.

– *Annyira józsefvárosi lokálpatrióta, hogy sokan nem is gondolnák, hogy nem ott született. Hogyan alakult ki Békésből érkeve ennnyire erős kötődése a kerülethez?*

– Az autonómia, az önrendelkezés szabadsága mindig is fontos volt számomra, személyesen is, és bármit is csináltam, bármibe is fogtam, abban ez a cél ott volt. Diákvezetőként az egyetemi autonómia, újságíróként a független közszolgálat, segítőként pedig azok életének a támogatása, akiknek az önrendelkezés az egzisztenciális helyzetük miatt nem adatott meg. A polgármesterség is erről szól. Ennek, azt hiszem, nagyon erős identitástudat lehet az alapja. Elképesztően komolyan tudom venni magamat, akár diák vagyok, akár újságíró, akár politikus – és ugyanilyen mély a kapcsolatam a városaimmal, a lakhelyeimmel. Bárhová megyek, bárhol élek, menthetetlenül lokálpatrióta leszek: ezért vagyok egyszerre gyulai, szegedi és most már józsefvárosi. Gyula a szülőváros, a családom, Szeged az egyetemi évek és a fiatalkorom, a feleségem, Józsefváros pedig a hivatásom lett. Érdekes, mielőtt ide költöztem volna, Kőbányán laktam, ott soha nem éreztem ezt. Józsefváros más, mert ez a kerület olyan, mintha erre hívna. Egyszerre színes és kopott, régi és új. Én az egyik szélén élek, a Népliget mellett, de ha átbringázok a Blahára, olyan, mintha három-négy városon keresztül mennék át. Ott van a belső rész a régi házaival, igazi józsefvárosi arcokkal, vannak dzsentrifkált kerületek, romák, rengeteg fiatal, és mindenkivel meg kell találni a hangot. Egyszerűen beleszerettem, és ha én valamibe beleszeretek, azt nagyon intenzíven élem

meg. Úgyhogy nem csinált imázs a lokálpatriótaságom, nem politizálni akartam vele, egyszerűen így élem meg a munkámat és az identitásomat. Ez jó, mert polgármesterként ez az egyik legfontosabb identitásunk: visszahozni a büszkeséget, a lokális tudatot és érzést a kerületbe. Amikor 2019-ben kampányolni kezdtünk, csináltunk egy viccet, és az I love New York felirat helyére I Love 8-at tettünk, és imádták. Azért, mert végre büszkék lehettünk, mert a Nyolc, a Nyolcker és hasonlók mindig valami vadromantikus, de lesajnáltság hangulatot kapott. A Fidesz tíz évig nyomta, hogy Józsefváros legyen Józsefváros.

– *Én már Nyolcikat is hallottam!*

– Hallottam ezer mást is! És ez így szép, hogy ennyiféleképp nevezük el az otthonunkat. A kerület elképesztően sokszínű, nagyon sok hagyomány, sokfajta szokás és kulturális érték gyűjtőhelye. 2027-ben lesz Józsefváros 250 éves, hatalmas bulit fogunk csapni, aminek egyetlen célja, hogy az itt élő emberek, legyenek bármilyenek, bárhonnan jöttek, éljék meg azt, hogy itt vannak otthon, hogy ennek a kerületnek olyan múltja van, és olyan jövője lesz, amire büszkék lehetünk. Az, hogy én ezt programmá tudom tenni, az nem megy anélkül, hogy higgyek benne.

– *A popkultúrában általában csak kemény dolgokkal kapcsolatban jön elő a kerület. Mondana egy amolyan tipikus józsefvárosi történetet, ami miatt ennyire szereti?*

– Itt az élet kicsit mediterrán: egy olyan hely, ahol ha leérettségiznek a polgármester fiai, akkor a gangon megy körbe kölcsönkérni széket,

tányért meg nem tudom mit; senki nem mondta, milyen dolog, hogy a polgármesternek nincs ennyi. Átjárunk egymáshoz. De az is fontos, hogy egy-egy gesztus mögött mennyi törődés van, csak néha ezt máshogy fejezik ki. A 2019-es kampányban volt egy roma képviselőnk, Balogh Paci, akit sajnos már elvesztettünk. Ő mesélte, hogy a családban téma volt, hogy én biciklivel járok, és ez ebben a körben iszonyat nagy szégyen. Engem meg ugye láttak, ahogy izzadok a bringán nyáron, és akkor kérdezték Pacit, hogy nincs-e ennek rendes autója, mert kellene neki. Mondta, hogy „nem, Nénnye, ez biciklivel akar járni”, amire azt sütötték ki, hogy akkor vesznek egyet a polgármesternek, egy „ilyen nagyot”. De azt is mondanám, hogy amikor az ember felszáll a 99-es buszra, pár megálló alatt a busz közönségének tart fogadóórát polgármesterként, de volt, amikor valaki a Mátyás téren várt, és bekísért a hivatalig, és közben beszélgettünk. Egy időben kifejezetten ezért mentem el sétálni egy-két órára, hogy találkozzak velük, és ha valaki akar, akkor érezze, hogy lehet velem beszélni. Szerintem jó, ha elérhető egy politikus, és a magyar politika rettenetesen rosszul teljesít ebben.

– *Mik a nehéz oldalai ugyanennek?*

– Azt nekem is meg kellett tanulnom, hogy itt az emberek elvárják az őszinteséget. Jöttek hozzám, hogy milyen rettenetes állapotaik vannak, és kellene lakás, biztosan van, adjak. Ebben a helyzetben azt mondani, hogy „jó, majd megnézem, mit tehetek”, klasszikus politikusi reakció, lerázás. Egyszer megpróbáltam, nem tudatosan, csak kényelmetlen

lett a helyzet, és miután kimondtam, az illető rám nézett, és azt mondta: most vetítesz. Annyit kért, csak mondjam meg, ha nem megy. Akkor azt mondtam, hogy hát nem, mert mi nem osztogatunk lakást, hanem pályázati rendszert alakítottunk ki, és tessék pályázni. Az emberek elvárják ezt a tiszteletteljes őszinteséget szerintem, de máshol is. Általános, oldaltól függetlenül, az a politika kommunikációjában, hogy inkább ne bántsunk meg senkit, ne szembesítsük őket a valósággal, csak kommunikáljunk valahogy úgy, hogy az megnyugtassa az embereket. Ebből társadalmi méretű frusztráció és csalódottság születik. Ami most van Magyarországon, az ennek a kifejeződése: hosszú-hosszú évek csalódottsága repíti a Tiszát, és a Fidesz ellen fordultak, mert sokszor átverték őket. Ha lesz változás, akkor remélem, hogy visszatér az őszinteség a politikába.

– *Könnyen elérhető polgármesterként nem tapasztalta, hogy mindent önön akarnak leverni?*

– Ha nem vagy elérhető, akkor is mindent rajtad akarnak leverni. Az átlag választó két politikust ismer: a miniszterelnököt és a polgármestert. És mindent hozzájuk is kötnek. A legnehezebb az, hogy azokban az ügyekben is tőled várják a megoldást, a segítséget, amiért nem te vagy a felelős. Ráadásul Magyarországon van egy nagyon rossz szokása a politikának, ebben a Fidesz élén jár: hogy a fontos, mélyen gyökerező társadalmi problémákat nem megoldani akarják, hanem politikai támadásra használni. Ezért nem lehet a drogvizsgáról vagy a hajléktalanságról értelmes párbeszédet hallani

Magyarországon: Józsefvárosban már ott tartott a kommunikáció, hogy Pikó hívja a hajléktalan embereket Józsefvárosba, és miért nem takarítja őket el. Ezzel foglalkozik a kormány szakpolitika helyett, a Fidesz bunkósbotná alakítja ezeket a témákat, és az ellenzéki polgármesterek fejét veri vele, ahogy a drogvizsgálattal is. És ameddig a magyar politika és a kormányzati munka ilyen bokamagasságú színvonalon van, nem is fogunk közelebb kerülni ezeknek a megoldásához, tehát a politika már önmagában megakadályozza, hogy teljesítse küldetését: a valódi problémák megoldását. Ez nagyon idegesít.

– *Ezt a kerületet 2019-ben biztos Fidesz-győzelemnek könyvelték el sokan. Azért engedték önt vajon civilként indulni az ellenzéki pártok, mert amúgy is lemondtak az egészről?*

– Röviden: igen. Azért elmondom hosszabban is. 2019 előtt az ellenzéki osztozkodás során itt senki nem akart elindulni. Engem még 2019 januárjában megkeresett az MSZP, ami egy félig sikerült beszélgetés volt, mert olyan feltételeim voltak, amik, gondolom, nem illeszkedtek a párt arculatához. Valószínűleg azért kerültem szóba, mert évek óta nem tudott kiállítani az ellenzék egy potens vezetőt, jelöltet, ezért esélyt adtak a civileknek. De bennem már megvolt az ambíció, és lehetett sejteni, hogy nem ugrok el a feladat elől. Aztán sokáig csend volt, vártam, hogy megkeressenek, aztán egyszer felhívott a momentumos Donáth Anna, hogy van ez a helyzet, ők szívesen vállalnának engem momentumosként. Előtte már beszéltem helyi momentumosokkal, értékelték, amit

újságíróként tettem, és jelezték, hogy szívesen vennék, ha a színeikben indulnék. Abban állapotunk meg végül, hogy én függetlenként indulhattam a Momentum kontójára és támogatásával, cserébe vállaltam azt, hogy a Momentum frakciójába ülök majd a Fővárosi Közgyűlésben. Ahhoz is ragaszkodtam, hogy a saját csapatom legyen a kampány irányítója. Nem pártoktól függettem, a finanszírozás is különvált, és ez később nagyon fontos volt. Azt tapasztalom, hogy ha polgármesterként nincs pártfőnököd fent, aki leszólhat, megrendelhet, az nagy autonómiát és cselekvési szabadságot jelent. Végrehajthatod a programod, betarthatod az ígéreteidet, csak rajtad és a csapatodon múlik, mit értek el. Cserébe viszont azt a fajta védelmet, amit egy párt tud nyújtani, mondjuk a fővárosi politikában, én nem kaptam meg. Így tudott megszületni a szerintem mintaszerű lakhatási politikánk, a parkolási reform, megvalósult az antikorrupciós listánk. Ezek mind azért történhettek így, mert a polgármester nem része a pártvilágnak.

Tehát a pártok lemondtak erről a kerületről, mi pedig úgy voltunk vele, hogy „na, akkor mutassuk meg, hogy tudunk kampányolni”. Én valamiért nagyon hittem a győzelemben, szerencsére a feleségem is, közösen hoztuk meg vele a döntést az indulásról. Meg arról, hogy a pártoktól való függetlenség feltétele a kampány függetlensége is, ezért eladósítottuk magunkat. Nem nagyon gondolkodtunk azon, mi lesz, ha nem választanak meg. Volt egy pont, amikor ez a lehetőség nagyon közel került hozzám. 2019 szeptemberében mondvacsínált okokkal rendőrségi

vizsgálat volt a központunkban, és tulajdonképpen szétverték minket. Akkor kaptunk meg egy belső közvélemény-kutatást is, ami nagyon-nagyon súlyos lemaradást mutatott ki, úgy tűnt, hogy Sára Botond meg fog verni. Az addigi kampányunk nagyban támaszkodott a közösségi médiára, kevésbé a közvetlen kapcsolatokra, láttuk, hogy akit így el lehetett érni, azt már elértük. De ez nem lesz elég. Józsefváros többségét nem értük el, és őket csak személyesen lehet elérni. Hat hét volt hátra a választásig, napi három-négy órát kopogtattam, és úgy számoltunk, hogy az utolsó időszakban 30-40 ezer személyes találkozásunk volt. Azzal kezdtem mindenhol, hogy „jó estét kívánok, Pikó András vagyok, az ellenzéki polgármester-jelölt, és csak azért jöttem, hogy bemutatkozzak, mert választás előtt ezt így illik”. Ez a mondat elképesztő hatást ért el: ott volt a társadalom, amit magára hagyott a politika és becsapta, és akkor valaki bekopog, jön, elérhető, lehet vele beszélni. Sokan meghívtak a vacsoraasztalhoz, hogy üljek le, lehet beszélgetni... Nagy élmény volt, és sokat jelentett. A győzelemhez még kellett az is, hogy az utolsó napon sikerült megakadályozni a szavazatvásárlást. Ha ezt nem csináljuk, akkor ezeröttszáz szavazattal nyert volna a Fidesz, de sikerült, és így elértük, hogy kétszáz szavazattal mi nyerjük meg.

– 2025-ben beszélve egészen szürreálisan hangzik, hogy Sára Botond bármilyen választáson nyerhetett is volna.

– Igen, őt Jámbor András is megverte 2022-ben, majd másodszor most ismét én is, 2024-ben. Nagyon

sok fideszes szokott nyerni, aki egyébként nem is lenne alkalmas erre, de a mögöttük lévő hatalmi gépezet és pénz mindig visszahozza őket a játékba. Csak itt a Józsefvárosban ez már önmagában nem elég. Persze ne vitassuk el, van példa arra is, hogy teljesítmény is van mögöttük, és sokan nem azért szavaznak a Fideszre, mert megtévesztik őket, hanem mert hisznek bennük, vagy tetszik nekik, amit csinálnak. Nekem az a furcsa, hogy úgy tudnak például a Józsefvárosban még mindig erős eredményt elérni, hogy nincsenek is jelen, sehol nem látni a Fideszt. Az első ciklusban tapintható volt, hol vannak azok a társadalmi networkök, kapillárisok, amiken keresztül a Fidesz benne van egy helyi közösségben: csináltak polgárőrséget, csinálnak közös képviselőket, amikben ott vannak a társasházakban, és mivel tudták, hogy a Józsefvárosban a zenészművészek a hangadók, azzal nyerték meg őket, hogy politikai alapon csináltak egy józsefvárosi cigányzenekart, ami mellé tettek közmunkaprogramot, és őket is ebből fizették. Ezt a kliensrendszert eléggé jól működtették, és az önkormányzatot is ennek a hálózatnak a részeként tekintették, amit átalakított a Fidesz a politikai irányítóközpontjává. Az elmúlt öt évünk főleg arról szólt, hogyan lesz ismét önkormányzat az önkormányzat fideszes hatalmi központ helyett. Tele volt minden a Fidesszel. Mondok egy példát, amiből érthető ez: a Fidesz megszüntette a lakásosztályt, mert nem akart foglalkozni a lakásállománnyal, legszívesebben az összeset eladta volna. A lakásosztály átkerült a vagyonkezelőhöz, ahol se tudás, se eszköz nem volt a felada-

tok ellátásához, úgyhogy le is rohadt minden. Innen kellett visszajönni. Ahhoz, hogy megértsük ezt, a Fidesz célját kell megérteni: nekik az volt a céljuk, hogy kormányzati forrásokkal tudjon csinálni látszatberuházásokat, kifestették a templomot, de azzal nem foglalkoztak évekig, hogy rájuk van bízva egy közösség. Ez hatalmi központ volt tehát, nem önkormányzat, a hatalmi rendszer szükséges mozaikja, amiben nincs is arra szükség, hogy jelen legyen Kocsis Máté vagy Sára Botond. Mindezt erre a rendszerre bízta, de ez a rendszer sosem lesz elég erős és helyileg beágyazott a folyamatosan jelen lévő, a közösség valódi problémáira reflektáló politikával szemben.

– Azért nem rossz, hogy a polgármesteri pozíciója jelenleg nem nagy dolgok építéséről, hanem lyukak betöméséről szól?

– Kétfajta megközelítése van a polgármesteri szerepnek: az egyik a hatalmi szempontból értelmezhető figura, a párt helyi erős embere, a másik pedig egyfajta virágültető, fanevelő, utcát sepregető ház-mester-polgármester, akit nagyon lehet szeretni, mert nem sok vizet zavar, viszont hasznos dolgokat csinál. Valahol a kettő között van a jó szerep szerintem. Ha valaki igazából nagy dolgokat akar csinálni, ahhoz kell politikai vízió, meg kell politikai bátorság, akarat, koncepció, program. Tehát mindaz, amire a politikát tartjuk. Biztos, hogy nem itt kell helyi szinten megvívni a világok harcát, meg az országos politikát nem ide kell vinni, de a Józsefvárosban ezt nem lehetett kikerülni, mert a Fidesz mindent idehozott és mindent idehoz, amit az

országos politikában csinál. Ezért fel kell venni a kesztyűt és vissza kell vágni. Én balhész polgármester vagyok meg harcoló, veszeke-dős polgármester, hogyha kell. De azért egy-másfél év után már nekem is mondták, hogy kéne foglalkozni azzal a házimesteres dologgal is. Szerencsére zseniális kollégáim vannak, és addigra már előkészítettünk egy csomó programot. Igen, kármentés, de közben, ha az embernek van hozzá víziója, tudása és ambíciója, akkor kerületi szinten lehet nagy dolgokat csinálni. A nemzetközi szinten díjat nyert óvodaprogramunk, a szegregáció felszámolása, a szintén szakmai díjat nyert lakásprogramunk szerintem országosan is példaértékű.

– *Miből?*

– Nálunk azért sikerült, mert abban hiszünk, hogy minden egyes fillér közpénz a józsefvárosiaké. Teljes az átláthatóság, elzártuk az összes csapot, amin a józsefvárosiak pénze kifolyt, az összes sportállástól kezdve a felesleges megbízásokig és a túlárazott közbeszerzéseikig mindent. Ha mindent összevetek, az antikorrupciós politikán az elmúlt ciklusban nagyjából 5,5 milliárd forint pluszt hozott. Ebből azért elég jó dolgokat lehet csinálni. Persze megszenvetdük a sok nagy elvonást, de tényleg igazolódott a mondas, hogy „van annak, aki el nem lopja”. Mi ebből csináltunk, ebből újítottunk föl kétszáz önkormányzati bérlakást, húsz házat, felújítottunk tíz közterületet, a Déri Miksa utcát vagy a Horváth Mihály teret. Tehát én egy kicsit módjával sírok azon, hogy mennyi pénzt vettek el, inkább azon sírok, mert tudom,

mennyi mindent lehetne még csinálni abból, amit a kormány politikai szándékából elvesz. És van még valami, amit ilyenkor becsületbeli ügy egy kerületi polgármesternek elmondani: a mi dolgunk Budapesten ezerszer jobb, mint a főpolgármesteré. Mert amikor azt mondják, hogy Órsi Gergely, Baranyi Krisztina vagy én nem panaszkodunk, akkor Karácsony Gergely miatt, akkor tudni kell, hogy Karácsony Gergely feladata ezerszer nagyobb. Nálam nincs BKV, nincs közvilágítás, nincs egy csomó közszolgáltatás gondja, mert azt a főváros adja. Úgy könnyű, hogy ezek nincsenek, és arra tudok koncentrálni, hogy hol fejlesszek, hogy hol rakjuk rendbe a kerületet, Gergőnek erre alig van lehetősége egy ilyen kormány mellett. Látszik, hogy szándék a főváros lepadlóztatása. Szóval, igen, megéreztük a kormányzati elvonást is, és ha kellett, akkor kiraktuk a városházára, hogy „az önkormányzatok kirablása nem politika”.

– *Ismert polgármesterként is be kellett mindenkihez kopogtatnia 2024-ben?*

– Mentem, de sokkal többet sétáltam az utcán. Közben ide rettenetesen nagy erőket fordított a Fidesz, nagyon vissza akarta szerezni a kerületet, az óriásplakátoktól kezdve az egyedül nálunk életben maradt fideszes propagandaújságig mindent bevetettek. Rengeteg pénzt költöttek erre, de már 1500 szavazattal nyertem, ami azt jelenti, hogy többszörösére nőtt az előnyünk a Fidesszel szemben. Minden ellenkező híreszteléssel szemben a józsefvárosiak többsége értékeli és elismeri a városvezetés munkáját.

– *Mit vár 2026-tól? Polgármesterként bele fog állni egy az ön helyi szövetségeseit nem támogató erő támogatásába?*

– Jámbor András épp most hozta meg a döntést, hogy nem indul az országgyűlési választáson. Én nagyon hittem abban, hogy el lehet zavarni ezt a kormányt úgy, hogy nem ütközik egymással a legnagyobb politikai erő érdeke és a helyi érdek. Utóbbi ugyanis az, hogy egy bevált, szolgáló, lelkiismeretes helyi képviselőt válasszanak, és most egy ilyen veszítünk el. Én úgy készültem, hogy sokat fogok vele kampányolni, de elfogadom a döntését. Most leegyszerűsödött a helyzet, szerintem Józsefváros érdeke is egyértelmű. Nem csak azért, mert a Fidesz nagyon sokat ártott Józsefvárosnak: a Pázmány-üggyel, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemhez kapcsolódó kisajátításokkal, az állandó bosszúikkal. Egy fillér támogatás nélkül csináltuk végig az első öt évet, és tényleg, ennél csak jobb és tisztesebb lehet a helyzet. Úgyhogy nagyon nem kell dilemmáznom: nem tudom, ki lesz a Tisza Párt jelöltje, de remélem, ő viszi a kerületet. Remélem, hogy találkozunk, és megismerhetem. De ha nem, akkor sem tudok mást mondani: ismerek

minden fenntartást, hogy nem tudjuk, mi lesz utána, és nem tudjuk, mit lehet várni egy Tisza-kormánytól stb. De ez ahhoz képest semmi, hogy a másik opció szerint marad ez a kormány. Ráadásul szerintem azt a közhangulatbeli változást, amit most élünk, nem lehet visszafordítani. Tehát ha bármilyen módon marad a kormány, az csak súlyosbítja a bajt, mert egyszerűen nem látom azt, hogyan tudná visszahozni a Fidesznek Orbán Viktor a 2014-es vagy 2015-ös elfogadottságot. Kizárt. Szóval ilyenkor jön az, hogy inkább essünk túl a váltáson, és nekem a dolgom az lesz itt Józsefvárosban, hogy ezt segítsen úgy, hogy ebből a saját közösségemnek tudjak használni. És mélyen egyetértek Jámbor András lemondásában azal, hogy várja Magyar Pétert a Diószegi utcába: aki kormányra készül, azoknak felelősségük, hogy elmenjenek az összes olyan krízishelyre, ahol tájékozódhatnak a valóságról, és kidolgozhatják közösen a helyi vezetőkkel a megoldásokat. Ami rajtam múlik, mindent megteszek annak érdekében, hogy tisztában legyen a Tisza Párt Józsefváros problémáival, és ha nekilátnak ezekkel foglalkozni, minden támogatást és segítséget megkapnak.

Liska Tibor: Egy különc zseni, aki megelőzte a korát

12

Ha van a Mozgó Világnak bármilyen – virtuális vagy valóságos – arcképcsarnoka, abban Liska Tibornak és Norman Macrae-nek biztos helye van. A reformközgazdász Liska Tiborral (1925–1994) készült életútinterjú folyóiratunk 1986/3. számában jelent meg, amit másod-, harmad- és sokadik utóközlések követtek. Az 1990-ben kiadott Antioroszlán című kötetébe Liska is beválogatta, majd 70. születésnapja alkalmából, 1995. október 25-én teljes terjedelmében publikálta a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, a mai Corvinus lapja is. Norman Macrae (1923–2010) a tekintélyes londoni The Economist főszerkesztő-helyettese volt, azon kevesek egyike, aki a hetilap főszerkesztőjének megfelelő anonim szerzők közül kiemelkedve saját neve alatt közölhette eredeti hangvételű elemzéseit. Jövőbe tekintő cikkeivel és könyveivel nagy sikert aratott, egyebek mellett néhány hetes tévedéssel megjósolta a berlini fal leomlását. A privatizáció jövője, 1992–2022 című fantáziadús víziója a The Economist 1992-es dupla (karácsonyi-újévi) számában jelet meg, magyar fordítását a Mozgó Világ 1993/6. száma közölte.

Rokonlelket vélt felfedezni Macrae-ben Liska – akkor a Vállalkozáskutató Csoport vezetője a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen –, és 1982-ben meghívta őt a vitasorozatára, amelynek egyes szeánszain minden alkalommal több száz fős hallgatóság gyűlt össze. Csakhogy az egyetem fura urai és a pártközpont illetékesei megszeppentek, és igyekeztek megakadályozni, hogy a két legendás tudós a legnagyobb előadóteremben együtt lépjen fel. Az idő tájt Liska előadásain már buzgón jegyzeteltek a besúgó, köztük a Lantos fedőnevű társadalmi kapcsolat, aki nagy odaadással igyekezett megérteni, milyen is volna a vállalkozói szocializmus, amelyben a vállalat, a gyár, a föld nem az államé, hanem az működteti, aki azt a leghatékonyabba teszi, és erre nem kapcsolatok, ismeretségek, vagyonok révén, hanem nyilvános liciten lehet elnyerni a lehetőséget. „Liska koncepciója, ha érvényesülne a maga totalitásában, akkor az megegyezne kimondva vagy kimondatlanul egy szocialista kereteken belül meginduló prekapitalizációs folyamattal” – összegezte egyik jelentésében Lantos, leszűrve a tanulságot, hogy a Liska-viták résztvevői „a szocialista építés jelenlegi modelljét rossznak ítélik, hatékonyságát kétségbe vonják. Támadják az állami, ezen belül a párt, a szakszervezet irányítását, a bürokráciát.” Márpedig ő az egyik legaktívabb besúgó volt a közgazdasági egyetem körül, munkásságát Pünkösti Árpád is megvillantotta a Szeplőtelen fogantatás című történelmi szociográfiájában. Szentirmay

László pedig az általa vezetett Polvax elnevezésű politikai klub történetét feltáró könyvében ezt írta Lantosról: 1979-től „lelkesen körmölte jelentéseit”.

Viharos előzmények után, 1983 márciusának első napjaiban találkozott Macrae és Liska, és valóban remekül megértették egymást. Olyannyira, hogy Marx halálának 100. évfordulóján, az 1983. március 19–25-ére dátumozott számban az Economist főszerkesztő-helyettese a magyar közgazdász nézeteitől és gazdasági kísérleteiről írt címlapsztorit, amelyet azzal a megjegyzéssel zárt, hogy Liska vállalkozói társadalma lehet az egyetlen szocializmus, amely működik – ha ugyan van ilyen. Azt nem tudni, hogy Liska mennyire avatta be eszmei társát a fellépését megelőző és megalázó meghurcoltatások részleteibe, de azokból valamennyit ő is érzékelt. „Magyarországon az állami televízió, az állami rádió, négy napilap újságírója készített interjút velem. A rögzített interjúkat mind le is adták, egyetlen zavaró körülményt leszámítva. Valahányszor Liska Tibor nevét említettem, azt kivágták” – közölte az Economistban a helyszíni tapasztalatok alapján.

Azt sem tudni, milyen irányba terelte tovább Macrae fantáziáját a Liskával való találkozás, de A privatizáció jövője, 1992–2022 című tanulmányában már egyenesen azt jövendölte, hogy a 2020-as évekre megszűnik az állami tulajdon, a világ belátja, hogy csak a privatizált gazdaság életképes, mert a működtetés hatékonyabb, hasznosabb; idővel még a helyhatósági választásokon sem politikusok indulnak majd, hanem nagyvállalkozók, akik azzal licitálnak egymásra, hogy melyikük tudja olcsóbban üzemeltetni a várost. Cikkét ezzel zárta: „2020-ra mindenki számára nyilvánvaló lesz az az abszurditás, hogy csak a republikánusok és a demokraták állítsanak komoly jelöltet (mondjuk) a 2024-es amerikai elnökválasztásra. Konkurens „szerződéses” jelöltsapatok jelennek meg, komplett kabinetet kínálva, akik kijelentik, hogy az általános jövedelemadó sohasem emelik 10 százalék fölé, és hajlandók szerződésbeli kötelezettséget vállalni, hogy olyan kormányt alakítanak, amelyet ez és ez jellemez...”

Az állam lebomlását, lebontását és a magántulajdon fokozatos, végül teljes térnyerését elemző publicisztikájára a hazai tudományos élet és a média olyan kiválóságai reflektáltak, mint a pénzügykutató Antal László és Csillag István, a közgazdász-médiakutató Gálik Mihály, az informatika egyik első akadémikus szaktekintélye, Vámos Tibor – és persze maga Liska is. „Sokak számára teljes képtelenségnek tűnik az, hogy a mai világ látszólagos fő ereje, fő gazdasági hatalma, az állam és az állami közvetlen gondoskodás helyett másféle és másképpen működő erők dominálhatnak egy korszerű gazdasági rendszerben” – írta Macrae-nek címzett fiktív válaszában, hozzátéve: „Ami pedig a privatizáció szó divatba jöttét illeti, én továbbra is jobbnak tartom a vállalkozásról, új vállalkozói tulajdonról, annak új formáiról gondolkodni és kísérletezni.” Vagyis ő nem privatizációval vélte másolni és a honi talajba átültetni kora kapitalizmusát, megszabadítva azt az állami gyámkodástól, hanem meghaladni azt, a mindenkinek egyenlő esélyt teremtő vállalkozási lehetőségek kikísérletezésével, szabálykönyvének közös kiagyalásával.

Nyugdíjas éveiben Macrae Neumann Jánosról írt életrajzot, akit Einstein óta a legnagyobb tudósnak tartott. Halála után egykori szerkesztősége „el nem ismert óriásként” méltatta. A másik el nem ismert óriás, Liska alapművét, az

Ökonosztátot két és fél évtizeddel a megírása után, 1988-ban adta ki a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, a kötet szakmai bestseller lett. A rendszerváltás után Liska Széchenyi-díjat kapott, irtózatossá váló kéziratából csupán három kötetet tudott megjelentetni, azokat is saját kiadásában. Vállalkozói kísérleteinek és kutatva oktatói pályájának azonban súlyos betegségei már korábban véget vetettek. A közgazdasági egyetem vezetői többször is elmarasztalták, mert pénzt merészt szedni a Liska-vitákra készített esszéiért, tanulmányaiért. Ezt később visszafizették vele. Nem ő, hanem a felesége, Pólya Lenke járult a kasszához.

„1985-re megszűnt a kutatócsoport, az a két munkatársunk, aki jogosult volt be-, illetve kivenni a pénzt, már máshol dolgozott. Meg kellett hatalmazniuk, hogy ki tudjuk venni a pénzt az OTP-betétkönyvből. Megtettem, és ugyanazzal a lendülettel mentem a Magyar Tudományos Akadémia szép, Roosevelttéri épületébe, hogy Széchenyi után talán elsőként, én is befizessek az MTA pénztárába. Amikor megmondtam, hogy miért jöttem, megállt az élet, mert az Akadémia pénztárából csak kifizetni szoktak, befizetni nem. Többórás megbeszélés, nagyon sok munkatárssal és akadémikussal való elmélkedés és ötletelés után tudtam csak megszabadulni a valamivel több mint százezer forinttól, ettől a tehertől. De naivak voltunk, azt hittük, hogy ezt a pénzt majd saját kutatási és kísérleti céljainkra felhasználhatjuk.”

Liskáné Pólya Lenke:

**Csak óvatosan a Liska-vitákkal,
avagy a „túltájékoztatás” veszélyei**

14

1925. október 25-én, éppen száz évvel ezelőtt született Liska Tibor. Élete maga volt a küzdelem. Egy-két példa a tragikomikus, százalmas csuklózatásokra: „Liska elvtárs, a vitákhoz ne tartson igényt megfelelő méretű termekre”; „Liska elvtárs, önök túl sokat leveleznek, az egyetem postázója ezt nem bírja”; „Liska elvtárs, miért gépkocsival utazott munkaügyben, adjon azonnal részletes elszámolást”; „Liska elvtárs, hogy képzeled, hogy a vitaanyagokat nem ingyen osztogatják, hanem pénzért árusítják?”; „Liska elvtárs, fizesse be a pénzt a kasszánkba, nem fordíthatja a kutatócsoportja kísérleteire”... Mindezeket a kicsinyes gyötréseket megalázó, fölényes hangnemben megírt hivatalos levelek kísérték, melyek ma is megtalálhatók a Vállalkozáskutató Csoport (VKCS) archívumában. Mai szemmel sem nevetségesek.

Ha életéről regényt írnánk – és többet is lehetne –, az olvasók úgy éreznék, fikciót tartanak a kezükben. Most azonban csak két mozzanatra szeretnénk fókuszálni a sok közül: az 1982–1983-as évek különleges epizódjaira, amelyek jól példázzák, milyen nehézségeket kellett sokszor leküzdenie. Megrázó dokumentumok részleteit tesszük közzé abból az időszakból, amelynek eredményei Liska Tibor és munkatársai számára pályájuk csúcsát jelentették, és a rengeteg gáncsok miatt egyúttal mélyponttá is változtak.

Már 1982-re nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak kísérletezni, vitázni sem engedik Liska Tibort, mert az illetékesek „főleg a túltájékoztatás veszélyeitől” tartottak.

1983 tavaszára Liska meghívta Budapestre a világhírű gazdasági hetilap, a The Economist legendás főszerkesztő-helyettesét, Norman Macrae-t, aki néhány napot Magyarországon töltött – nem turistaként, hanem kutatóként, gondolkodóként, aki a vasfüggöny mögött egy új, forradalmi gazdasági kísérlet nyomába eredt. Meg akarta érteni Liska múltját, jelenét és legfőképp a jövőbe mutató elképzeléseit. A cél nem kevesebb volt, mint hogy az egész világnak bemutassa azt a különleges és merész gazdasági rendszert, amelyet Liska dolgozott ki, és amelynek gyakorlati kipróbálására is sor került nem egy helyen Magyarországon. A levelezésből azonban kiderül, mi csoda méltatlan birkózás folyt a háttérben, ami súlyos következményekkel járt. Liska Tibor 1983 tavaszán gyors egymásutánban két infarktust kapott.

A Liska-kísérletek nemcsak működtek – sikeresek is voltak. Olyannyira, hogy rövid idő alatt az új gazdálkodási rendszer túlságosan is veszélyesnek bizonyult az akkori hatalom szemében. Az újításokat gyorsan betiltották, de az ötleteket már nem lehetett visszacsomagolni. Liska gondolatai tovább éltek – csendesesen, mégis kitartóan – és máig gondolkodásra készítetik azokat, akik nyitottak egy másfajta világ lehetőségére.

Részlet Molnár Gabriella 1985-ös Liska-interjújából

„Látja, ezért fontosak a viták, hogy legalább azt lehessen ismerni, amit már tudunk. Van elég fölfedeznivaló, a mostani gyerekeknek ne a triviális igazságot kelljen újra kitalálniuk! A Közgazdasági Egyetemen az elmúlt években minden vitánk egyben kaderszerzés, fejedvadászat is volt: kitermelte, hogy ki fej és ki csak írás. Előbukkantak azok a téeszelnökök, kísérletező koponyák, akikkel úgy tűnt, folytatni lehet majd a munkát.

Aztán mindenféle híresztelések kaptak lábra a vitákkal kapcsolatban, hogy happeningeket, meg show-műsort rendezünk. Aki ott volt, az persze tudja, hogy ez az abszolút vakok véleménye volt. Csak e politikai vakságnak nem tűnt föl, hogy itt valóságos alapproblémák megoldási lehetőségeit fessegettük, és épp ez tette izgalmasan vonzó show-kká az egyébként mégoly kezdetlegesen megrendezett vitáinkat is. Szóval világossá vált, hogy ilyen vitákat nem lehet többé csinálni. A dolog lényegéhez tartozik, hogy ilyen tartalmú elvi álláspont, levél vagy más hasonló mind a mai napig nincs, ezt senki nem vállalja magára.”

1982. február 12.

Levél Szarvas László elvtársnak, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (MKKE) párttitkárának

Kedves Szarvas Elvtárs!

A pártközpontnak jeleztük, hogy a teremhiány miatti vitaszüneteltetések vagy a 600 férőhely helyett 90 férőhelyre való teremszűkítés, de még a vitáknak az előadókka májusig előre megbeszélt rendjét felborító átprogramozás is elkerülhetetlenül azt a látszatot fogja kelteni, hogy a vállalkozáskutatás vitáinak szándékosan manipulált korlátozásáról van szó. Hiába vagyok meggyőződve, hogy erről szó sincs, hiába esküdnék meg erre nyilvánosan, minden cáfolat csak megerősítené az abszolút alaptalan rémhírek terjedé-

sét. Hasonló problémáink vannak számos más ügyben – pl. sokszorosítás, szerződéskötés elhúzódása stb.

Kérem segítségedet. Üdvözlettel

Liska Tibor kutatócsoport vezető

Melléklet: Programlemondó levél (ezt csak akkor küldjük ki, ha ma délig nem kapunk kedvező választ)

Kedves Elvtárs!

Sajnálattal értesítünk, hogy mivel az MKKE nem tud következő vitáinkra megfelelő termet biztosítani, ezért ezeket bizonytalan időre kénytelenek vagyunk szüneteltetni. A már kiküldött meghívó ellenére a február 18-i vitát sem tudjuk megtartani. Amint sikerül e problémánkat megoldanunk – és ebben kérjük a Te segítségedet is – ismét küldünk meghívót.

Üdvözlettel

Liska Tibor, a kutatócsoport vezetője

(LISKA TIBOR KÉZÍRÁSÁVAL: Csak akkor írom alá, ha ma délig nem kapunk kedvező választ.)

1982. február 20.

Részlet az Aczél György miniszterelnök-helyettesnek írt levélből

Kedves Aczél Elvtárs!

Köszönöm, hogy a vállalkozáskutatási kísérletekről szóló tájékoztatás leállításával kapcsolatban Önnek írt korábbi levelem kapcsán igen szívélyes, 2 és fél órás megbeszélést folytathattam Bajnok Zsolt elvtárrsal, a Tájékoztatási Hivatal elnökével. Ő főleg a túltájékoztatás veszélyeitől tartva tanácsolta az Önnel és Pulai Miklós elvtárrsal való további konzultálást. Én is tovább szeretném folytatni a megbeszéléseket, de a ma is uralkodó ellenkező véglet – az alul-tájékoztatás – megszüntetése érdekében. Arra kértem, és remélem is ezek után Bajnok Zsolt elvtárs segítségét is, hogy további még eredményesebb megbeszéléseken meggyőzőbben bizonyíthassam, mekkora anyagi és szellemi károkat okoz a vállalkozáskísérletekkel szembeni érthetetlen szorongás. Szerintem nem az a lényeg, hogy hol van és sok-e vagy kevés, hanem az, hogy **milyen** a kísérletezés és a tájékoztatás. Nem az az elsődleges, hogy rendnek kell lenni, hogy – amint Bajnok Zsolt elvtárs fogalmazott – a „vaj a vajtartóban, a hűtőszekrényben legyen, és ne a cipőben.” A rend főleg attól függ, hogy mennyire tárgyilagosan informálódunk és informálunk szellemesebb megoldási lehetőségekről, ahelyett, hogy titkolóz-nánk, mint akinek valami vaj van a fején.

Üdvözlettel

Liska Tibor, a Vállalkozáskutató Csoport vezetője

„A rendezvény kapcsán semmilyen intézkedést nem tartok indokoltnak, nem is teszek” – A Norman Macrae – Liska Tibor-vita szervezésének rémtörténete a dokumentumok tükrében

1983. február 23.

Rektorhelyettesi figyelmeztetés

Kedves Liska Elvtárs!

Február 15-i leveledre válaszolva közlöm, amint ezt már több csatornán szóban jeleztük, hogy Norman Macrae márciusi előadására – különös tekintettel annak tervezett méretére – nem tudunk helyet biztosítani. Kérésedre az ügyben ismételten konzultáltam a Rektorral és más egyetemi vezetőikkel, de nincs módunkban a dolgon változtatni. Egyeztetett időpontban Norman Macrae-t szívesen látom egy beszélgetésre.

Üdvözlettel

dr. Palánkai Tibor rektorhelyettes

1983. február 23.

Feljegyzés Liska Tibor, a VKCS vezetője részére

Most érkezett Palánkai elvtárs levele, amelyben a február 15-i, a Macrae vitával kapcsolatban sürgős intézkedést kérő leveledre válaszol. Palánkai Tibor közli, hogy az egyetem termet – főleg a résztvevők nagy létszáma miatt – nem tud biztosítani, mint ahogy azt „szóban már többször is jelezték”.

Ez a válaszlevél nem tér ki arra, hogy vállalja-e egyáltalán az egyetem a teremről is felelősen intézkedő rendező szerv szerepét, miután erre minket intézményesen alkalmatlanná tettek.

A sajnos meglevő összevisszaságban én a következőket tudtam emlékezetből felidézni: Február 15-én délután Palánkai elvtárs titkárnője szóban kért arra, hogy másnap délelőtt telefonáljak ismét a válaszáért.

Palánkai Tibor másnap beteg volt, viszont titkárnője telefonon közölte, hogy kérésünkkel kapcsolatban minden rendben. A Nemzetközi Osztályról Szalay Péter beszélt a minisztériummal – ott sem emeltek kifogást a vita ellen, amennyiben tehát az anyagi terheket nem akarjuk az egyetemre hárítani, beszéljek Forgó Ágnessel a terem biztosításáról.

Forgó Ágnes kijelentette, hogy az ő közvetlen felettese a Rektor, és amíg tőle nem kap értesítést, nem tehet semmit, egyébként viszont az is elképzelhető, hogy pl. a nagy előadóteremben a 14 és 16 óra között tartandó, tanrend szerinti előadást áthelyezzék, 16 óra után pedig különben is üres a terem.

Ezután, mivel Csizmadia Ernő rektorral személyesen nem tudtam beszélni, még ugyanazon a napon, február 16-án a titkárnőjét kértem meg, hogy értesítse a problémáról a rektor elvtársat. Megkérdeztem Őt, hogy február 15-i levelünk másolatát eljuttassam-e hozzá, mire ő közölte, hogy erre nincs szükség – majd értesítenek, ha bármi probléma adódik.

Ezek után mai dátummal megkaptuk Palánkai elvtárs fent említett levelét, amelyből kiderül, hogy „az egyetem nem tud termet biztosítani”. Elengethetetlenül szükségünk van a rektor segítségére a vita megvalósításához.

Fáy Árpád

a VKCS munkatársa

1983. február 23.

Levél Csizmadia Ernő elvtársnak
Rektor - MKKE

Kedves Ernő!

Egyidejűleg Palánkai Tibor rektorhelyettesnek is megküldöm ezen utolsó segélykérő leveletem. Neki már végre tegnap valamennyire sikerült telefonon elmondanom, milyen megoldhatatlan helyzetbe került kutatásunk azért, mert az a tavaly szeptemberi feltevésünk, mely szerint kutatási vitáinkat az egyetemen kívül meg tudjuk rendezni, tévesnek bizonyul.

Ezért szerettem volna december óta Veletek beszélni, hogy a Pártközpontba már együtt menjünk és értékeljük át az ügyet, de minden írásbeli és szóbeli kérésem ellenére ez nem sikerült. (Mellékeltem azt a 12 darab levelet, amelyeket igen sok segélykérő telefonhíváson kívül ebben az ügyben küldtem.)

Mellékeltem megküldöm a Norman Macrae vitájával kapcsolatos két darab programfelhívást. Az elsőt (a rövidebbet) már 2000-en megkapták. A másodikat ma délben küldöm ki a rektorhelyettséssel történt azon szóbeli megállapodás alapján, hogy ha ma 12 óráig nem tudtok velem tárgyalni, akkor elküldhetem. Ezzel az ügy egyáltalán nincs elintézve: terem nincs, mi nem is szerezhetünk, Macrae pedig jön.

18

Ismételten kérlek, hogy Te beszéld meg a Pártközponttal, hogy együtt tárgyaljuk meg az ügyet. Amennyiben ma 14 óráig ez nem történik meg, attól kezdve kénytelen leszek az általam elérhető legmagasabb helyekhez fordulni sürgős segítségért, hogy elkerülhessük azt a botrányt, amit Macrae előkészítetlen fogadása idézhet elő.

Ne haragudj és hidd el, hogy nekem a legkellemetlenebb ez az egész megoldhatatlan helyzetem.

Üdvözlettel

Liska Tibor, a VKCS vezetője.

1983. február 25.

Levél Bánfalvi István elvtársnak,
MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya
Kedves Bánfalvi Elvtárs!

Sürgős kérésem:

1.) Az MTI-n és legalább a Népszabadságon keresztül értesülhessenek a meghívottak, hogy pontosan hol lesz a március 4-i konzultáció és a március 7-i vita Macrae-vel és hány órakor. Szerintem az MKKE I-es előadója lenne erre a legalkalmasabb, de ha akad olyan, aki szerint nem az Egyetemünkön van a Macrae vita helye, az adja írásba. Ne teremhiányra és egyéb üres

kifogásokra vagy egykori Lenin idézetek rossz értelmezésére hivatkozzon, hanem azt az abszurdumot próbálja bizonyítani, ha tudja, hogy egy mai Lenin is csak Hjalmar Schacht legbürokratább mai tanítványainak engedné át Marx Károly formátumú utódainak nevelését, a Macrae-típusú komoly tudósokat pedig távol tartaná tőlük.

2.) Az egyetem rektora kapjon világos állásfoglalást arról, hogy a Liskát kényszerhelyzetek elé állító sunyi bürokrata játszadozásokkal nem kell a Macrae látogatást is zavarni. Macrae jöhet az egyetemre, még Liska vendégeként is, a Macrae által írásban is visszaigazolt nyilvános, belépődíjas konzultációkra és vitákra. Kérjük továbbá az állásfoglalást arról, hogy a február 28-án 16.30 órakor tartandó vita-előkészítő megbeszélésre szintén adhat nagyobb termet az egyetem, ha a VKCS helyiségeibe a jelentkezők nem férnek be.

Ha mindez nem megy, kérek utasítást, hogy mivel magyarázhatom meg Macrae-nek, hogy nem jöhet az egyetemre vitázni a megbeszélések szerint. Természetesen csak értelmes utasításokat tudok értelmesen kommentálni.

Üdvözlettel

Liska Tibor, a VKCS vezetője

1983.március 1.

Bánfalvi István válasza

Kedves Liska Elvtárs!

A február 25-én pénteken folytató telefonbeszélgetésünk után küldött, ugyanaznap kelt levelére a következőkben válaszolok:

Az Ön által hozzánk eljuttatott információk, iratok alapján, valamint a rendelkezésemre állott másfél nap alatt sürgősen folytatott tájékozódásom eredményeként megállapíthatom, hogy a postai úton és a HVG február 26-i (!) számában is meghirdetett rendezvényt, – melyben Norman Macrae úr előadására is számít – Ön megalapozatlanul készítette elő. Ismét megszegte a tudományos műhelymunka (Ön által is már korábban elfogadott) formáját. Anélkül hívott meg sokezer embert, hogy a rendezvénynek helyiséget biztosított volna. Ezzel mindannyiunkat, valamint – ami legalább ilyen sajnálatos – külföldi vendégét is mindenképpen kellemetlen helyzetbe hozta. Az a véleményem, hogy ezért a példátlan esetért Ön csak saját magát okolhatja, és így most már Önnek kell helyreigazítania mindazt, amit csak lehet.

Azt, hogy egy ilyen egyszerű, de felelősségteljes szervezési ügyben ennyire elveszítette judíciumát, megütközéssel, sajnálattal tapasztaltam. A Magam részéről azonban a rendezvény kapcsán semmilyen intézkedést nem tartok indokoltnak, nem is teszek.

Végül nem kerülhetem meg, hogy vissza ne utasítsam azokat a demokratikus közléteinkkel összeférhetetlen megfogalmazásokat, amelyekkel – levelében – másokat illetett.

Megjegyzem, hogy e levelem másolatát – tájékoztatás céljából – megküldöm a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Rektorának és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Főosztálya vezetőjének is.

Tisztelettel

Bánfalvi István

1983. március 3.

A Képűjság szerkesztősége részére

Tisztelt Szerkesztőség!

Kérjük, szíveskedjenek az alábbi szöveget közölni!

Norman Macrae, a *The Economist* főszerkesztő-helyettese „Nagyvállalat-
ton belüli vállalkozások” címmel tart előadást március 4-én, pénteken és
7-én, hétfőn 15 órai kezdettel a Magyar Kereskedelmi Kamara Budapest,
Kossuth tér 6-8. szám alatti székházában Jegyek a helyszínen még váltha-
tók.”

Üdvözlettel

Liska Tibor, a VKCS vezetője

The Economist, 1983. március 19.

**Részlet Norman Macrae „Utazás a vállalkozói szocializmusba”
című cikkéből:**

„Liska ma idősebbnek látszik 57 événél, és barátai attól félnek, hogy túl-
zásba viszi a dohányzást, vagy a szívrohamig izgatja magát”

Mozgó Világ, 1986. március

Részlet Farkas Zoltán interjújából:

Farkas Zoltán: A Marx-centenárium kapcsán hosszú cikk jelent meg rólad
az angol *Economist*-ben. Ez az ismertetés reális volt szerinted?

Liska Tibor: Ebben egy pontatlanság volt Macrae ugyanis azt hitte ró-
lam: amilyen körülmények közt élek, valószínűleg infarktust fogok kapni. E
vészsíjolat sajnos téves alábecslésnek bizonyult, mert két infarktust kaptam,
nem egyet. Még az *Economist* jóslatainak teljes pontosságában sem lehet
megbízni. Pedig az infarktusokat tényleg azzal a hercehurcával kapcsolat-
ban kaptam, ami Macrae előadása körül volt. Ezt meghirdettük pontos kez-
dési időponttal, de hogy hol lesz, Budapesten vagy Londonban, vagy hol a
fenében, ezt nem tudtuk közzétenni. Csak egy telefonszámot tudtunk meg-
adni. Az utolsó pillanatban Pulai Miklós személyes közbenjárására megkap-
tuk a Kereskedelmi Kamara dísztermét, de ez csak az előző napon derült ki.
Telefonon riasztottuk a hallgatóságot. Ezek a cirkuszok kicsit megviseltek.

Mozgó Világ, 1993. június

Liska Tibor: Miért adózzunk? A bűnözés növelésére?

Liska Tibor levele Norman Macrae-hez (részlet)

„Nálunk már a Kádár-korszakban sem végeztek ki minden kritizáló újtót, ma pedig már nagy elismerésekben is részesülnek a magamfajták. Sokszor mégis úgy érzem, hogy még a legnagyobb kitüntetésnek számító Széchenyi-díjam is csak vigaszdíj azért, hogy a gazdasági vállalkozások terén nem tudok labdába rúgni, mert még csak nézőnek se engednek be egykönnyen a szigorúan monopolizált gazdasági versenypályákra.”

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A csalóka emlékezet

...úgy emlékszem, kedves Ákos, s *talán* jól emlékszem, ez volt beszélgetéseink visszatérő témája. S bár a memória ingoványosságáról¹ jó néhányszor bombáztuk egymást újabb és újabb, ismert és ismeretlen históriákkal, azt hiszem – hiszem?, biztosan tudom –, hogy az alábbi történetet még nem meséltem el neked.

E könyvszeglet jó alkalom (*lehet*, hogy csak ürügy) arra, hogy mielőtt elszelelünk, magam-magam mellett – bocs az illetlen sorrendért, de csak így jön ki a mondat ritmusa – téged-téged is meglepjelek. Meglepjelek egy hét évvel korábbi meditációdhoz fűzött kései hozzászólással, amely a nagy egészhez mérve legfeljebb *ténygolyó*cskának tekinthető.²

Az önvallomás számomra idegen terep, botorkálás. De ha már belekezdtem...

1987 tavaszán kezdtem interjúzni az Oral History Archívumnak, első alanyom a tévés riporter, Róbert László volt. Ma már tudom, sok órán keresztül az orromnál fogva vezetett, tökéletesen illeszkedő glóriát font a feje köré. Viszont az, amit ifjú koráról és a munkaszolgálatáról mondott, történeti adalékként máig megállja a helyét. Kálváriájának első állomása Mohács volt, ahol egy Orsós nevű szakaszvezető volt élet és halál ura. A hatalmától megrészegült – ahogy Róbert emlegette – „vérbajos cigány” minden korábbi megalázottságát élvezettel torolta meg a neki kiszolgáltattottakon.

Első, nagyobb lélegzetű életútinterjúm kéziratát büszkén adtam oda apámnak is, na, mit szól hozzá. Láttam, s tán még kedvelte is Róbert műsorait, nekiveselkedett hát a 600 oldalas betűtengernek. Másnap feldúltan telefonált: „Én is ismertem ezt a rohadt, szadista állatot, ezt az Orsóst. Az volt a kedvenc szórakozása, hogy letérdeltette a munkaszolgálatosokat, akiknek ki kellett tátania a szájukat, s ő végigment a soron és mindegyikükébe beleköpött.” Apám ki nem mondta volna a „lényegét”, azt, hogy társaival együtt, bizony ő is ott térdelt, s ő is elszenvedte a megaláztatást. Az újraélt kint *talán* a többes szám harmadik személyű megfogalmazással enyhítette.

Idetartozik az a *tény*, hogy zsidó voltomról – önképem szerint: származásomról – nyolcévesen értesültem, azután, hogy lelkes Vasas-drukkerként otthon is elújsárgoltam: „Legyőztük a hülye libásokat.” Apám és anyám szinte kórusban kérdezett vissza: „Tudod, kik azok a libások?” „Hát az emtékások.” Na, akkor felvilágosítottak: én is hülye libás vagyok. Aztán újra csönd, több évtizedig.

¹ „Beszéljenek a tények! Csak hogy a tények nem beszélnek. Meg sem mukkannak. Csak te beszélsz. Olyan igazság, amely azonos a tényekkel – nem létezik.” Szilágyi Ákos: A tények retorikája. 2000, 2018/1.

² „A tényállítás olyan, mint a tekegolyó, amely minden más állítás bábuját leveri. Csak hogy a tények nem maguktól ilyenek. Azért állnak, mert valaki felállította őket. Az első kérdés tehát az, ki állította föl a tényeket és miért?” Uo.

Apu telefonhívásával egyfajta fordulóponthoz érkeztünk. Korábban ugyan nagy néha, mintegy mellékesen felemlítette, hogy a két legjobb barátját a munkaszolgálatban szerezte, de ezen emlékeiről mást nem mondott. Igaz, a későbbi, felkeltett kíváncsiságomra sem lett bőbeszédűbb, de legalább a sovány-szokvány *tényekkel* megismertetett, hogy 1943-ban vonult be, hogy a Kárpátokba vitték sáncmunkára, hogy a századuk aztán gyalogmenetben Mauthausenbe, majd Günskirchenbe vánszorgott, s ott érte a felszabadulás.³ Néhány heti (hónapi?) győzködés után azért ráállt, hogy egyszer *majd* leülünk, s akkor *majd* részletesebben elmondja mindazt, amire ennyi évtized után *talán* még emlékszik.

Nem sürgettem, 66 éves volt csupán, időnként hoztam csak szóba ígéretét.

Azt sem tudom ma már eldönteni, hogy 1988 végén körmönfontan próbálkoztam, vagy *netán* csak aktuális témaként számoltam be neki arról, ami éppen nagyon foglalkoztatott. (Még az is *lehet*, hogy a kettő tudattalanul összefonódott bennem.) Akkor jelent meg a népbíró (ma úgy írnám: vérbíró) Major Ákos visszaemlékezés-kötete, amelyben a „forradalmi törvényességről” értekezve részletesen és visszataszító magabiztossággal számolt be az 1945. február 3-i első vésztörvényszéki tárgyalásról és a két, statáriálisan halálra ítélt keretlegény, Rotyis Péter és Szívós Sándor szakaszvezető másnapi kivégzéséről a Mussolini nevére éppen Sztálinná átkeresztelt Oktogonon. Ahol – ha a tudósítások nem túloztak – legalább 10 ezer ember nézte, szitkozódta végig a botcsinálta hóhérok ügyetlenkedését.

A népbíróságok szerepéről, tevékenységéről akkortájt a magyar történeti szakirodalomban még igen kevés szó esett, a komolyabb vita majd csak az ezredfordulón bontakozik ki róla. A rendszerváltás előestéjén Major kétely nélküli, álságos sorait olvasva, leginkább az egykori tárgyalásvezetés módjától, a nyilvános kivégzés *tényétől* és cirkuszi látványossággá züllesztésétől undorodtam.⁴ A példastatuáló ítéletet, a sokszorosan kiérdemelt halálbüntetést nem kérdőjeleztem meg, a „jogos bosszú” hangoztatása, a lincshangulat szitítása, az indulatok meglovagolása azonban – hiába tudtam, hogy mindaz szörnyű világégés közepette történt – még történeti távlatból is hátborzongató volt a számomra.

Ezeket a kiérleletlen, *meg nem gondolt gondolat*(foszlányokat) osztottam meg a már betegeskedő apámmal azon a – ha jól emlékszem, kora tavaszi (tehát 1989-es) – napsütéses napon.

³ Az apu halála után előkerült családi iratok, no meg más irányú levéltári kutatómunkám során véletlenül kezembe akadt korabeli dokumentum („Jegyzőkönyv, mely felvétellett Murányi Istvánnal”) visszaigazolja a szűken mért információk valóságtartalmát. *Deportáltakat Gondozó Bizottság (DEGOB) 224. jegyzőkönyve.*

⁴ Néhány kedélyborzoló citátum: „Engedtem, hogy az indulatkavargás, gyász, kétségbeesés, gyűlölet keveredjen a népbíróság előtt – azért voltunk népbíróság.” „Nem éppen bíróhoz illő meglátás élesedett ki bennem, amit Illyés Gyula sokkal később úgy fogalmazott meg, hogy »gyászolni csak egy embert lehet, nagy közösség tragédiájára a bosszúállás illik«”. „Elsőnek Szívós került a lámpavasra, a zsineg azonban elszakadt. Össze kellett csomózni, és Szívóst visszasegíteni a helyére. A második kísérlet sikerült.” Dr. Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség.* Minerva, Budapest, 1988. 121–125.

Eltorzult arccal förmedt rám. Olyan dühvel, mintha éppen kést döftem volna belé. (*Zord bűnös-ként talán* ezt is tettem.) „Nem tudod, mit beszélsz!!! Nem lehetsz ilyen ostoba! Az volt életem legboldogabb napja!!! Láttam himbálózni azt a két állatot!! Soha olyan elégtételt nem éreztem, mint akkor!! Legszívesebben a hullájukat is leköttem volna, csak nem lehetett, nem engedtek közel hozzájuk a katonák!!! Ostoba kölyök vagy, nem tudod, mit beszélsz!!!!”

Zsigeri indulatára *elakadt* szavam. Életének olyan bugyrába piszkáltam bele, villant belém a felismerés, hogy innen csak visszavonulni lehet. Kaptuláltam. *Talán* kimentem pisilni, vizet inni, *talán* kezébe adtam a gyógyszeres dobozát, hogy vegye be, amit kell, *talán... talán...* Nem emlékszem, hogyan vészelttem át. *Talán* úgy, hogy fegyelmezett ember lévén, apám is gyorsan lecsillapodott. Két-három percnyi csönd múltán, zavartan témát váltottunk – régmúltjáról többé nem kérdeztem.

Az interjú sem készült el. Apu rákja nem sokkal később végstádiumához ért, tudta, hogy halálos beteg, a gyógyulás szót véletlenül sem ejtette volna ki a száján. Az eset után nem lehetett (vagy csak én nem mertem) szóba hozni ígéretét. Pedig – emlékeim szerint – életünkben a legtöbbit azokban a hónapokban beszélgettünk.

1990 februárjában temették. Ateista maradt a haláláig. Urnájánál én, a másik ateista – az édes mostohám, apám harmadik felesége kérésére, s *alig-hanem* a zaklató emlék feloldására is – mondtam el egy magam fabrikálta kaddist. „Apu, / itt állok, egy elhagyott szokás szerint – mégis. / Fedetlen fővel, az előírt tíz férfiútól nem övezve, nem héberül – magyarul mondok most egy világi imát. Egy szabálytalan kaddist, az elsőszülött fiú kötelességét teljesítve – és mégse. / Utolsó napjaidban emlékeztetted erre a szokásra. / Nem szavaddal – beszélni már nem tudtál –, / hanem a testeddel, amely soványabbra fogyott, mint egykor / Günskirchenben, Mauthausenben. / A sors másodszor ítélte éhhalálra. / Erre emlékezve, ezért mondom most el / az elhunytakért szóló gyászima utolsó sorait: / Aki békét terem magasságban, / Ő adjon békét Neked, Maminak és mindnyájunknak. / Mondjuk hát együtt: Ámen.”

Lábjegyzetbe bújtatva már jeleztem, hogy iratai hozzám kerültek. Ezek rendezésekor ért az újabb fejbekólintás. De hiszen élete „legboldogabb napján”, 1945. február 3-án – de még a következő három napban, amíg az akasztott tetemeiket az írásba foglalt ítélet szerint „közzszemlére hagyták” – apám nem volt ott az Oktogonon. Nem lehetett ott, mert századával együtt éppen az előző nap indították útnak Szombathelyről – a fővárostól majd 250 kilométerre fekvő – burgenlandi Schandorfba, szintén sáncmunkára.⁵ S még csak azután következett a gyalogmenet Mauthausenbe, az út közben elpusztult társak elkaparása, majd az SS és a tetvek uralta Günskirchen. E felső-ausztriai koncentrációs tábor foglyai, túlélői – köztük 23 éves apám – csupán 1945. május 4-én szabadultak fel.⁶

⁵ Legalábbis apám az 1945. július 1-jén felvett DEGOB-jegyzőkönyvben így emlékezett. Lásd 4. lábjegyzet.

⁶ Az erről szóló fényképes igazolást – a tárgyasult tény – 1945. június 23-án a lambachi kór-

Ez a tény.

Biztosan tudom azonban, hogy azon a rémisztő napsütéses napon apám nem hazudott. Ha nem ott (az Oktogonon) és nem akkor ('45 februárjában), de valamikor átélte elégtétele mámorát, amely – ezt is kétely nélkül érzem – ahhoz a két lámpavason lógó keretlegényhez kötődött.

De amióta erre az írásbotorkálásra készülök, nem hagy nyugodni csalóka emlékezetének rejtélye. Mikor, hol és mi rögzült így a fejében? Kézenfekvő volt az a feltételezésem, hogy az elhíresült jelenetet apám talán a hazatérése után látta egy mozihíradóban. Ez a teóriám hamar megdőlt. Nem csak azért, mert 1945 nyarán már aligha vetítettek hónapokkal korábbi heti híradót, hanem azért, mert csupán néhány nap kellett ahhoz, hogy megbizonyosodjam: a „jól ismert”, általam is látni vélt oktogoni mozgóképfelvételt én sem láttam soha. A MAFIRT operatőrei ugyan jó néhány háborús bűnös tárgyalását, majd felakasztását megörökítették, a februári ítélet-végrehajtáson még nem forgattak.⁷ Azóta nyugtalanul elmélkedhetem saját emlékezetem csalókaságáról is.

Tovább kutakodva derült ki, hogy a Történeti Fényképtár ugyan több állóképet őriz egy láthatóan fotóriporteri készséggel megáldott „ismeretlen fényképező”-től, ám ezek a képek sokkal inkább az amatőr végrehajtásról tanúskodnak,⁸ mintsem az apám emlékezetébe vésődött „jobbra-balra lengésről”. Nem vezetett eredményre az sem, hogy az Arcanumon „végiglapoztam” a korabeli újságokat és képeslapokat, még a rossz minőségű rotációs papírokon sem bukkant fel egyetlen elmaszatólódott fénykép sem.

A „megoldás” kulcsa régóta ott volt a könyvespolcomon. Az alábbi felfejtést, persze, legfőlegbb rekonstruált múltnak nevezhetem. Feltételezésnek, hogy talán (valószínűleg?) így történhetett.

Az 1948-as könyvnap szenzációjaként beharangozott kötet családi örökségként maradt rám. Borítója már elveszett, a drapp vászonkötés gerincére nyomott aranyozott betűk megkoptak, de még kiolvasható. Kossa: *Dunától a Donig*. A szerző, Kossa István akkor még éppen a Szakszervezeti Tanács főtitkára, igazi hullámvasutas politikus, egyszer fenn, egyszer lenn. Ami témánk szempontjából fontos: a 401-es különleges, az úgynevezett büntetőszázad túlélőjeként ő volt a Szívós–Rotyis-per koronatanúja, aki a zsidóság deportálása után három évvel immár a kommunista munkásmozgalom tagjainak üldöztetését állította osztályharcos „dokumentum-regénye” fókuszába, s visszatérően azt hajtogatta, hogy az emberbőrbe bújtt nyilas fenevadaknak kevés volt az egy halál mindazokért a rémtettekért, amiket elkövettek.

A bosszúszomjas szöveg illusztrációjaként a szerző (vagy kiadója, az Athe-

házban állították ki. S ha a további papírok – köztük a már említett DEGOB-jegyzőkönyv – igazat rögzítenek, akkor apám hat nappal később, 29-én érkezett vissza Budapestre.

⁷ A Filmhíradók Online oldalának tanúsága szerint a Heti hírek első összeállítása 1945 májusában készült el. Érdeklődésemre a dokumentumfilm-történet mindentudója, Varga János is megerősítette, a februári (mit tegyek, ez a szó tolul a számítógépemre:) autodaférol ez idáig nem került elő egyetlen filmkocka sem, ha netán szovjet operatőrök mégis megörökítették az eseményt, a felvételt hét lakat alatt őrizhetik valahol Oroszországban.

⁸ Szívós például a vesztőhelyet helyettesítő billenékeny szék előtt várja, míg a szakadt kötelet újra cserélik.

naeum) nyolc fényképet is közreadott. Közülük kettőt már „felfedeztem” a Történeti Fényképtár gyűjteményében. A másik négy viszont még drámaibb helyszíni tudósítás, s aligha járok messze az igazságtól, ha azt valószínűsítem, hogy valamennyi az „ismeretlen fényképező” munkája.⁹ Képriportja nyomán valósággal végigkövethetjük az eseményeket. Láthatjuk, miként didereg a per főtárgyalásának hallgatósága a Zeneakadémián, vizslathatjuk a konokul tagadó, ám már a végsőkre készülő vádlottak fizimiskáját. Szinte „hallhatjuk” az Oktogonon morajló tömeget, amely végignézi, miként erőlködik két katona, hogy a rövidnek bizonyult kötélhez felemelje Szívós testét, hogy aztán harmadik társuk a nyakára tehesse a kötelet. A következő felvételen pedig a szokatlanul vékony kötélen csüngő (lengő) akasztott férfi haláltusában eltorzult arcát testközelből vehetjük szemügyre.

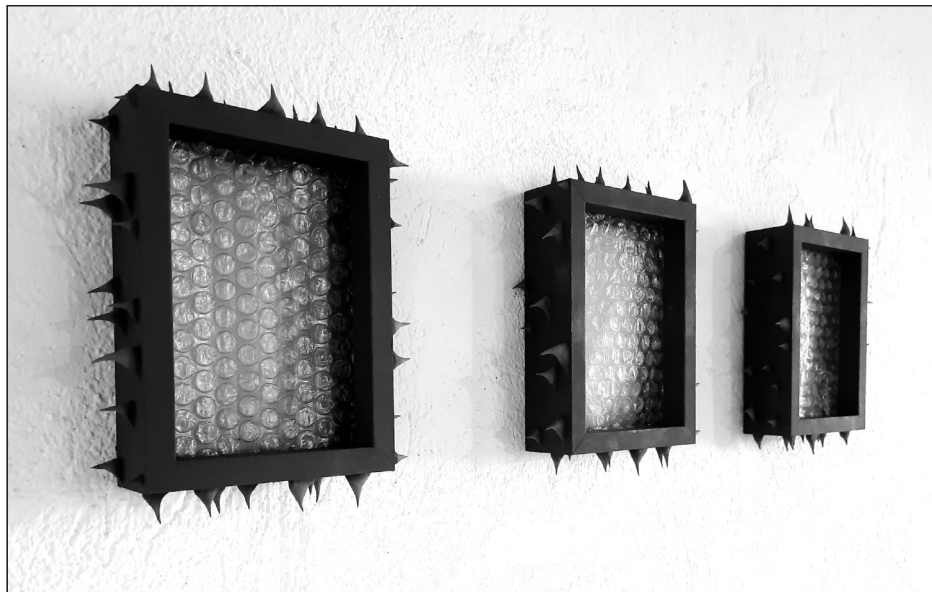
Fantázia sem igen kell ahhoz, hogy a látottak hirtelen mozgásba lendüljenek.

A riportfotó képei – *tények*. „Csakhogy – írtad hét éve, kedves Ákos – a tények nem beszélnek. Meg sem mukkannak. Csak te beszélsz.”

Igen, most én beszéltem, abban reménykedve, hogy *tényképe(i)m, szépen itthagytott* emlékezetem legalább közelítően azonos(ak) azzal, amit igazságnak tételezek fel.*

⁹ A kötet igen szűkszavú impresszumában sincs feltüntetve a fényképész neve, s még a képek (valamint a közölt dokumentumok) forrására sincs utalás.

* Az itt közölt szöveg abban a *Csak a kórusban lehet némi igazság* című meglepetéskötetben jelent meg, amely Szilágyi Ákos 75. születésnapjára készült, s nem került könyvtárai forgalomba.

Gulyás Andrea Katalin: Biztonságos illúzió

Alkonyodik

- Alkonyodik. Indulnunk kéne.
- Még nem lehet.
- Miért nem?
- Csak. Mondták.
- De holnap korán kell kelnem. Repülök.
- Te állandóan repülsz.
- Persze. De ez most más lesz.
- Hogyhogy?
- Messzire megyek.
- Küldenek?
- Naná. Nem gondolod, hogy magamtól.
- Azt hittem, szereted.
- Mit? A repülést?
- Igen.
- Tévedsz. Vagyis, szeretem, de csak a szokásost. A messzit nem.
- Hátha érdekes lesz. Új arcok. Jártál már ott?
- Az óceánnál? Soha.
- Akkor? A tengernél?
- Ott igen, többször is. Még a szüleimmel.
- És milyen volt?
- Legfőképp meleg. Nem szeretek izzadni.
- Most is izzadsz. Érzem a szagodat.
- Legközelebb a kedvéért majd kétszer fürdök naponta.
- Egyébként hányszor szoktál?
- Háromnaponta. Vagy négy. Utálok a vizet. Anyám kicsi koromban bele-
ejtett a tengerbe. Még nem tudtam úszni. Kis híja volt, hogy megfulladjak.
Végül apám kihúzott.
- Élnek még?
- A szüleim? Apám igen. Anyámat nem tudom. Lelécelt, amikor még ka-
masz voltam.
- És apáddal tartod a kapcsolatot?
- Hébe-hóba. Ő is folyton repked.
- Hát hiszen ez a dolga.
- Őt legalább rendszeren megfizetik érte. A korára is tekintettel.
- Azért te sem panaszkodhatsz.
- Nem panaszkodom. Csak mondtam.
- Ne beszélj feleslegesen. Fárasztasz.
- Nem miattam vagy fáradt. Hanem mert este van. És kora reggeltől itt
dekkolunk. Most már tényleg indulnunk kéne.
- Nyughass! Majd én megmondom, mikor indulunk.

- Te az egész éjszakát eltöltenéd itt, ha...
- Ha?
- Ha rajtad múlna.
- Szerinted nem rajtam múlik?
- Szerintem nem.
- Hanem?
- Hanem... Hát, tudod.
- Tudom. De kértelek, hogy ne emlékeztess rá.
- Miért?
- Szeretem azt hinni, hogy a magam ura vagyok.
- Fáj, hogy ennyi idősen sem vagy az?
- Mennyi idősen nézek ki?
- Nem is tudom. Olyan középkorúnak. Nagyjából, mint apám. Ha meg nem sértelek ezzel.
- Tudhatnád, hogy engem nehéz megsérteni. Vastag a bőr a...
- Az mi?
- Hol?
- Ott, észak felé.
- A Hold.
- Nem. Nem annyira északnak. Inkább északnyugat, na.
- Azok a világító pontok?
- Igen. Alakzatba rendeződnek.
- Drónok.
- Drónok??
- Nyugi, nem olyanok.
- Hanem milyenek?
- Hobbi-drónok. Valami versenyre vagy fesztiválra gyakorolnak velük. Napok óta itt vannak.
- Aha. Azért csak figyeljük őket. Ha közelednek, szólnunk kell.
- Mégis kinek? Tudod, hogy ők most nem elérhetők.
- Ja, persze. Kiment a fejemből az a program.
- Elég baj. A hét legfontosabb eseménye, és neked szimplán kimegy a fejedből.
- Bocsánat.
- Tőlem ne kérj bocsánatot. Csak gondolkodj el egy kicsit magadban. Elmélkedj!
- Jaj, ezt a szót ne használd. Anyám mondogatta így, ha valami baromságot csináltam.
- Gyakran csináltál baromságot?
- Mi számít annak?
- Amivel másnak ártasz. És ami miatt rosszul érzed magad.
- Akkor ebben a pillanatban nem baromságot csinálunk?
- Hallgass! Ezt meg ne kérdezd még egyszer!
- Miért? Voltaképpen rosszul érzem magam miatta. És ártok vele másnak.
- Fenét. Egy jó célt szolgálsz.
- Menjünk már végre! Teljesen ránk sötétedett.

- Legalább jobban látjuk majd, mi történik.
- Már teljesen elgémberedtek a lábaim.
- Miért jelentkeztél, ha nem bírod?
- Bírom. Bár nem könnyű.
- Akkor elmélkedj újra!
- Hagyd már abba!
- Zavar, hogy anyádat juttatom eszedbe?
- Az nem.
- Akkor?
- Csak az, hogy...
- Megvárod a hajnalt, mire kinyögöd?
- Nemcsak anyám használta ezt a szót.
- Hát?
- Apám testvére. Ő volt a főnök akkoriban.
- És?
- Miután elcsábította és elhagyta anyámat, ezt mondogatta neki. Hogy anyám elmélkedjen. Vessen számot a viselkedésével. Még neki állt feljebb.
- Emiatt lécelt le anyád?
- Azt hiszem, igen.
- Apád tudta?
- Persze. Különösebben nem érdekelte. Neki is megvoltak a maga ügyei.
- Hát nem lehetett könnyű neked.
- Nem. De rosszabb is lehetett volna.
- Az biztos. Ha mondjuk eljön az özönvíz.
- Hogy mi?
- Nem olvastad a Bibliát?
- Nem. A nagyanyám néha felolvasott belőle, de szörnyen untam.
- Nem hiszel Istenben?
- Azt hiszem, nem.
- Azt hiszed, hogy nem hiszel? Ez jó.
- Te igen?
- Hittem egy darabig. Annál rosszabb volt rájönnöm, hogy csak elpazarolt idő volt. Akár van, akár nincs, nem jó semmire. Harsogják a papok Jézus szavát, hogy így meg úgy a felebaráti szeretet. Ha körülnézel, hol látsz szeretetet?
- Valahol biztosan van. A családban.
- Kinek a családjában? Most mondtad el, hogy a tiédben nem sok volt. Az enyémben sem.
- Neked is szétmentek a szüleid?
- Nekem össze sem jöttek. Anyám megszült, aztán beadott az árvaházba. A nevét sem tudom. Az apámét meg pláne nem.
- És most? Van feleséged? Gyereked?
- Van mindkettő. De ritkán látom őket. Most már inkább a munkatársaim a családom. Csakhogy ez nem olyan család, amiben a szeretet az első.
- Mi az első?
- A taposás. A furkálódás. A besúgás. Nem vetted még észre?

- Észrevettem. Azt gondoltam, újoncként még másként látom a dolgokat, és később jobb lesz.
- Nem lesz jobb. Rosszabb lesz.
- Akkor miért vagy még mindig köztük?
- Mégis mit gondolsz? Gondtalan öregségre vágyom.
- És megéri?
- Egyelőre meg. Aztán majd elválík.
- Mikor?
- Hát, tudod. Nemsokára.
- Szerinted az lesz, amit mondanak?
- Nem tudom. Ők sem tudják. Ilyen még nem volt.
- Nagy a baj?
- Nagy.
- A barát a bajban ismerszik meg.
- Mit akarsz ezzel mondani?
- Van egy ilyen mondás.
- Van. De nekem nincsenek barátaim. Főleg nem a bajban. Most már mindenki igyekszik menteni az irháját.
- Menjünk haza!
- Azt mondták, addig maradjunk, amíg lefekszenek aludni.
- Most már fájom is. Nem fogok bírni felkelni reggel.
- Mesélj még anyádról.
- Mit akarsz tudni?
- Amíg veled volt, szeretett?
- Úgy gondolom, igen.
- Nem mondta?
- Nem.
- Megölelt néha?
- Meg.
- Akkor szeretett. Engem soha senki nem ölelt meg gyerekkoromban.
- És később?
- Egyszer egy szembejövő alak hirtelen megölelt az utcán. Belekapaszkodott a kabátomba. Utána vettem csak észre, hogy kilopta a zsebemből a telefonomat.
- Ennyi?
- A város szélén vártam a szokásos éjszakait, amikor odajött egy részeg. Valamit motyogott, átölelt. Aztán lehányt. Nekem ilyenek jutottak.
- Pech.
- Az.
- Nem vagy éhes?
- Neked mindig van valami bajod? Hogy lehetsz ennyire fegyelmezetlen?
- Azt nem mondták, hogy enni sem lehet közben.
- Nem hát. Mert lehet. De honnan akarsz most ennivalót keríteni?
- Nem tudom. Körülnézek. Hátha találok valamit.
- Ühüm. Sáskát meg vadmézet a pusztában.
- Be vagy rúgva?

- Nem, csak eszembe jutott az a balfék Keresztelő János. Sáskán meg vadmézen élt.
- Ezt is a Bibliából tudod?
- Igen. Meg azt, hogy Jézus negyven napot töltött a pusztában, étlen-szomjan. Közben megkísértette a sátán.
- Hogyan?
- Azt mondta neki, hogy ha valóban Isten fia, akkor hatalmában áll a kö-veket kenyérré változtatni.
- És megtette?
- Dehogy. Ellenállt minden sátáni kísértésnek. Annak is, amikor az az egész világ feletti hatalmat kínálta neki.
- Szerinted jól tette?
- Nem gondolom. Nemigen. Nem.
- Nem vagy valami határozott.
- Mi a jó abban, ha keresztre feszítenek?
- Semmi. De attól lett megváltó, nem?
- Azt mondják. De az Isten országa meg a szeretet mégsem jött el.
- Még eljöhet?
- Úgy tűnik, hogy afelé tartunk?
- Nem éppen.
- Na látod. Akkor miért kérdezed?
- Lehet, hogy túl naiv vagyok.
- Naiv? Mióta is dolgozol nekik?
- Fél éve.
- Akkor már igazán elhagyhattad volna a naivitásodat.
- Jó, megpróbálom elhagyni. Elmegyek ennivalóért. Hozzak neked is?
- Légy szíves.
- Mit szeretnél?
- Lazacot és kaviárt.
- Tényleg be vagy rúgva.
- Mégis mi az istent szeretnék? Gondolod, hogy még válogathatunk is??
- Ők most biztosan lazacot meg kaviárt esznek.
- Aha. És pezsgőt vedelnek. Meg vodkát. Meg konyakot. Meg viszkit.
- Ünnepelnek?
- Még nem. De arra készülnek.
- Akkor mégiscsak tudják, hogyan lesz. Hogy úgy lesz, ahogy mondják.
- Nem tudják. De úgy csinálnak, mintha tudnák. El kell hitetni minden-kivel.
- Te elhiszed?
- Mondtam már, hogy nem tudom. Sokáig hittem nekik. Most már kétel-kedem.
- Úgy, mint amikor elszállt az istenhited?
- Olyasmi. Amióta az eszem tudom, nekik dolgozom. Őket szolgálom, ta-lán így pontosabb. De valami mostanában nem stimmel.
- Kibillant a világ a négy sarkából.
- Ezt olvastad valahol?

- Hallottam.
- Kitől?
- Nem emlékszem.
- Mondtam, hogy ne beszélj feleslegesen.
- Jó. Elmegyek ennivalóért. Jó lesz egy kicsit megmozgatni a lábamat is.
- Aztán csak ne maradj el sokáig.
- Miért? Úgysem történik semmi.
- Nem is szokott sötétedés előtt. Ha egyszer nincsenek itthon.
- Ki nem állhatom a kurva sötétet.
- A vizet sem. Még valamit?
- A telet. A hideget.
- Akkor rosszul jársz, mert még cirka két hónapunk van a hideg télből és a kurva sötétségből.
- Mindegy. Utána jön a tavasz, és akkor aztán...
- Mi lesz akkor aztán, te okos?
- Hát, tudod.
- Addig azért még sok minden más is történhet.
- Mint például?
- Visszajönnek.
- Kik?
- Jól tudod, ne játszd a hülyét.
- Mi a fenéről zagyválsz?
- Mindegy. El akartál menni ennivalóért.
- Tulajdonképpen annyira nem is vagyok éhes.
- Félsz, hogy lemaradsz valami érdekesről?
- Mondhatjuk így is.
- És hogy én aratom le a babérokat.
- Mondhatjuk így is.
- Jó, akkor mondd így. Mondd ki! Féltékeny vagy rám. De miért?
- Mert jól csinálod. Mert látszik, hogy profi vagy.
- Kifelé ez látszik, igen.
- És befelé?
- Magamban mit látok?
- Ja. Amikor elméledsz.
- Nem szoktam elméledni.
- Tükörbe nézni szoktál?
- Néha. Egyre kevesebbszer.
- Azért növesztesz szakállt, hogy ne kelljen borotválkozni?
- Talán.
- Mikor jönnek haza arról a programról?
- A hét végére itt lesznek.
- Fogunk tudni valamit abból, hogy mit intéztek?
- Nem. Tudod jól, hányan tudják az igazat. Kevesen. Nagyon kevesen.
- Pedig a magunkfajtának mondhatnának valamit.
- Szoktak. Hogy mi a feladat. És mit várnak el.
- Hallgassunk zenét, mit szólsz?

– Barom vagy. Esetleg ne gyújtsunk lámpát is, és ne kezdjünk el torkunk szakadtából ordibálni?

– Halk zenére gondoltam. Valami klasszikusra.

– Te ismersz klasszikus zenét?

– Egyet. Valami Bétóven írta. Szép dallam. De a többiekkel nem lehet hallgatni, mert azt mondták, hogy ez az ellenség himnusza.

– Akkor azt én is ismerem.

– Meghallgatjuk?

– Tényleg barom vagy. Ha egyszer azt mondták, hogy az ellenség himnusza, akkor hogyan hallgathatnánk?

– Itt most csak ketten vagyunk.

– Te inkább mentél volna szívet lapátolni. Ennyi ésszel.

– Az eszemet nem vizsgálták, amikor felvettek. Azt mondták, azt nem szokás. Csak a múltat, meg a hozzáállást.

– Nagy a kapkodás. Ebből is látszik. Már akárkit bevesznek.

– Azért akárkinek ne nevezz! Komoly referenciám van, összedobtam én már olyan anyagokat, hogy...

– Csitt!

– Mi van?

– Vak is vagy, nemcsak hülye?

– Látom. Most jönnek haza. Akkor nemsokára tényleg indulhatunk.

– Jó vicc. A lefekvés idejét kell kivárnunk.

– Az mikor lesz?

– Még nekiállnak vacsorát készíteni. Aztán a fickó meccset fog nézni. Ő meg vasal. Vagy mosogat. Vagy varr. Mit tudom én.

– De jól tudod a programjukat!

– Volt időm megtanulni.

– Jó tanuló voltál?

– Az iskolában?

– Ott. Meg az egyetemen.

– Nem jártam egyetemre.

– Én sem. És az iskolában jó tanuló voltál?

– Ott sem voltam jó tanuló. Miért faggatsz?

– Próbálok beszélgetni. Ébren maradni. Elfeledkezni a hidegről, a sötétről és az elgémberedett lábamról.

– Van nálam kávé. Kérsz?

– Csak most mondd? Kérek.

– Hideg.

– Nem baj.

– Azt mondtad, ki nem állhatod a hideget.

– A hideg időre mondtam.

– A hideg kávé szereted?

– Nem.

– Akkor?

– Mindegy. Ébren kell maradni.

– Lehet, hogy jobb, ha le sem fekszel, és úgy indulsz reggel.

– Lehet. Úgysem vár otthon senki.
 – Nincs feleséged?
 – Hát... az nincs.
 – Akkor mid van?
 – Barátom.
 – Élettársad?
 – Valami olyasmi.
 – Barát? Nem barátnő?
 – Nem. Barát.
 – Úgy érted, hogy hímnemű?
 – Úgy, igen! Nem bírod felfogni?
 – Nehezen.
 – Nekem is nehezen ment eleinte.
 – Mióta tudod?
 – Nem emlékszem. Egyszer csak úgy észrevettem. Iskola után, valamelyik nyáron.
 – Ők tudják?
 – Még csak az kéne!
 – Miért? Köztük is akadnak ilyenek.
 – Az más. Nekik mindent szabad. De csak kevesen tudják az igazságot. Nagyon kevesen. Te mondtad az imént.
 – Ez igaz.
 – Adsz akkor kávé?
 – Nesze.
 – Köszönöm. Tényleg nagyon rossz hidegen.
 – Nem akarsz mégis elmenni ennivalóért?
 – Ezek szerint tényleg te akarod learatni a babérokat.
 – Nem a babérokat akarom! Mindössze csak hallani akarom, miről beszélnek. Ha szünet nélkül jár a szád, esélyünk sincs.
 – Volt már, hogy elcsíptél valami lényegeset?
 – Nem. Ezekkel itt még nem.
 – Ezért vagy ennyire feszült?
 – Bizonyára.
 – És nem lehet csak úgy... hogy is mondjam? Előállítani valamit?
 – Úgy érted, hogy hamis felvételt produkálni?! Tényleg nem vagy normális.
 – Lehet. Ha normális lennék, nem gubbasztanék itt időtlen idők óta sötétben, hidegben, egy kivénhedt hü...
 – Fejezd be a mondatot!
 – Nem fontos.
 – De, igenis rohadt fontos! Egy kivénhedt hülye vagyok??
 – Nem én mondtam rólad.
 – Ők mondták?
 – Igen. Azazhogy nem mondták. Írták.
 – Hogy láttad meg?
 – Véletlenül bekerültem az egyik csevegőjünkbe. De észrevették, hogy valami gubanc van, és megváltoztatták a beállításokat.

– Mikor volt ez?
 – Vagy három hete.
 – És mit írtak még?
 – Hogy lassan elég lesz belőled. Elfáradtál. Kiábrándultál. Kapsz még egy utolsó esélyt, de ha ebből sem tudsz semmit felmutatni, akkor vége.
 – Vége?
 – Igen. Az együttműködésnek.
 – Még hogy együttműködés! Elnyomás! Zsarolás! Pszichés terror!!!
 – Ne lármázz!
 – De igenis lármázok! Fellármázom az egész környéket! Világgá kürtölöm, hogy mekkora álszentek. Hintik a port mindnyájunk szemébe, de önállóan már gondolkodni sem képesek, nemhogy cselekedni. Tanácsért meg utasításért futkosnak a szomszédba.
 – Ahol sokan vannak?
 – Igen. És ide fognak jönni.
 – Honnan tudod?
 – Én is bekerültem véletlenül az egyik csevegőjükbe. De észrevették, hogy valami gubanc van, és megváltoztatták a beállításokat.
 – Nem mondd komolyan!
 – De bizony! Egyre többet hibáznak.
 – Mindegy. Hagyjuk ezeket a francba! Menjünk haza!
 – Tudod mit? Menjünk! Holnap lenyírom a szakállam.

 – Behúszom a sötétítő függönyt.
 – Mi ez a zaj?
 – Két madár ríkoltozik a kert végi nagy diófa ágán. Ha jól látom, keselyűk.
 De már el is repültek. Aludj nyugodtan!

A beszélő kutya és a Neandervölgyi Rege

„...az idő ellen mesélünk... Sejtettem, sok minden vár rám, de hogy elmesélni a 20. századot? Őszintén szólva, örültség.” (Darvasi László)

„A műfaj meghalhat: de Homérosz vagy Vergilius sem vesztették el varázsu-
kat azért, mert az eposz meghalt. A művek olykor halhatatlanok; csak a mű-
fajok halandók. Az eposz úgy halt meg, hogy kihalt: mindig kevesebb szüle-
tett. A regény talán úgy hal meg, hogy mindig több születik.”
(Babits Mihály)

Mindkét mottót az emberemmel közösen választottuk.

A szerző kutyául szól időről

36

Ha a neandervölgyieket érteni akarod, akkor a kutyák tudása sem mellőz-
hető. A nagyregényt, pontosítok, a *nagy regényt* félreérteni könnyű, egészen
érteni lehetetlen, több, mint amit a szerző és kritikusa gondolni, írni tud.
Nem mondom, hogy erről a kutya alapvetőbbet, de azt igen, hogy másképp,
mást tud mondani, mint amit a *modern emberek*. Lelkes lények vagyunk.
Ír úr ír, én ír-magyar emberbarát, családi eb vagyok, terrier, akit Somának
hívnak, és aki könyvet, patkányt és Szent Patrik napján keresi magában,
másban az írt, és a világon első kutyaként műkritikát is írt.

A kis szukák, sünök, őzek mellett érdekelnek az emberek dolgai, és a fajok
között szövődő barátság. Felmenőim harminc-negyvenezer évnyi emberezés-
se során az én génjeimbe is bevésődött az általános emberszeretet. Most is
van két sajátom. Magyarok vagyunk, magyar kutya és ember, családtagjaim
magyarok és nagyrészt modernek. Azt az emberemet, kivel véleményközös-
ségben és vitában élek, aki maga is modern-neanderthalensis hibrid, a ne-
andervölgyi regényhősök nem hagyják hidegen. Meg engem sem, hisz közös
a háztartásunk.

Jóba vagyok tehát velük. Tavaszi napsütéses reggeleken kertszomszédom
„Szervusz Doktor Soma!” kiáltással szokott üdvözölni, amire én „Szervusz
János bácsi!”-val felelek. A magyarok között egyre kevesebb a megértés, és
egyre több a kutya. A kutyákat sok ember mégsem veszi komolyan. Ők ex-
trán szenvednek. A féltékenyek többször mondták a saját embernek, rám
célozva, hogy „Csak egy kutya!”, ami már nem érdek. Az imprinting (bevés-
ődés, etológiai szakszó) hathetes koromban megtörtént, az emberem azóta,
tegyek bármit, nem tud nem szeretni.

* <https://revizoronline.com/interju-darvasi-laszloval-neandervolgyiek/>

** Babits Mihály: Könyvről könyvre, Nyugat, 1933. 4. szám.

A fajfejlődésben nem a Darvasi-regényben tárgyalt ötven, de tízezer évek néznek le reánk, illetve kerülgetnek. Egyszer régen Darvasi író megkérdezett, hogy jó cím-e a *Neandervölgyiek*. Mondtam, hogy szerintem nem. Tévedtem, neki lett igaza. Darvasival, mondom, régi barátságban vagyok, főleg pingpongozni szeretek vele. Nincs hibátlan ember, sajnos jellemző rá is az ételirigység, miközben én odaengedném a tálamhoz, magától nem ad a sajátjából. Amikor „lopáson” ér, rám kiabál, már-már tettelegességgel fenyeget. Mindegy is, az asztaliteniszt úgy szoktuk játszani, hogy az elpattanó labdát én csalogatóan beviszem az asztal alá, és várok Darvasira. Ő négykézláb utánam mászik, majd rám néz a hűséges szürkés homo szemeivel. És akkor érzelmileg meghatódva kiköpöm neki. Boldog. Akkor én vagyok a farkas, ő a Maugli.

A neandervölgyiek még jelen voltak, amikor a kutyák közös története a modern emberrel elkezdődött. Az ősbibb embercsoport viselkedése, a kutyákkal szembeni barátságtalanságuk is érdekel, szeretném tudni, hogy a jövőben mire számíthatunk. A mai emberek közül, neandervölgyi hatás, sokan uszítanak a kutyák ellen. A problémahalmaz része, hogy a mai napig kutyázó európai emberek mindegyike, ellentétben az Afrika mélyén élő kutyabarátokkal, néhány százalékbán neandervölgyi hibrid. Ezt nem csak könyvekből tudjuk, az ilyesmit a kutya megérzi. A Darvasi Laci meg az én Lacim se kivétel. Ők persze jól neveltek, nappal talán soha, gondolom, néha álmaikban törnek elő – kutyákra már ártalmatlan módon – neandervölgyi génjeik.

A tiszta vérű neandervölgyiek vesztét az is okozta, lásd a vonatkozó szakirodalmat, hogy a kutyákat egyáltalán nem kedvelték, hanem inkább agyonütötték, fehérjeforrásnak nézték, megsütötték, megették, ha tehették. Trump, nagyon neandervölgyi mai főnök, azt képzelte el, hogy Springfieldben az emberek kutyákat, cicákat esznek. Ez nyugtalanító. Európai kutya létemre nem szeretném valamelyik neandervölgyi utód gyomrában végezni. A neandervölgyiek régiek, 600 ezer évesek, de erősebbek és talán okosabbak is voltak a mai embernél, ügyesen szerszámokat készítettek, ápolták a tüzet, hittek a túlvilágban. A modern ember meg csak 75 ezer éves. Teszem hozzá, egyik forrásom szerint a legrégebbi kutyaállkapocs is mindössze 45 ezer éves. Mindebből levonható a következtetés, hogy a neandervölgyieknek nem voltak kutyáik, és a régi kutyáknak sem neandervölgyijeik. Amíg tehát a modern ősemberek nappal kutyákkal vadásztak, este barlangjaikban az ő meleg testük mellett hajtották álomra fejüket, más kutyák közben a barlangot, táborhelyet őrizték, emberkölyköket vigyáztak, addig szegény neandervölgyiek segítség nélkül vadásztak, a hideg éjszakában pedig a kardfogút és a barlangi medvét retgették.

Más tekintetben, legyünk méltányosak, a neandervölgyiek öröksége jelentős részben jófejség. Elég aranyosak voltak. A halottaikat például szépen eltemették. Fejlett közösségi életet éltek. Régészek találták meg annak a Down-szindrómás neandervölgyi kislánynak a maradványait, akit a hideg barlangban hat hosszú éven át gondosan óvott dédelgető, szerető családja. Vannak továbbá neandervölgyi maradványok, amelyeket olyan túlélő csontsérülések deformáltak, amelyek a mozgást komolyan nehezítették. A vadá-

szatra alkalmatlan családtagok túlélését csak szofisztikus munkamegosztás – például a tűz őrzése, a bőrök tisztogatása – vagy egyenesen a szentimentalizmus igazolhatja. Az emberösök, amúgy a leletek erről is tanúskodnak, csak nagyon ritkán ölték meg egymást. Az emberölés és a káromkodás a modernség és a bölcsesség velejárója. Ha nem lennének kutya, nem is törnék pálcát a neanderek felett.

Nem mindig a jók győznek, de a történelmet a győztesek írják. Az ugyancsak aranyos, majdnem buddhista eszméket valló embereim ősei, a modern és bölcs emberek irtották ki, majd vérszomjasnak ábrázolták a regényhős-neandervölgyieket. Ezenközben az emberek azzal gyötörnek, hogy ne öljenek, kismadarat, holott ők sem szelídebbek, hiszen a Bibliájuk a növények, gombák és állatok feletti uralmukat hirdeti, és akárcsak az én hitem teszi, számukra csakis az emberölést tiltja. De még ezt a parancsolatot sem tartják be – lásd például a bűnügyi híreket, a történelmet és a Darvasi-regényeket. A lelkük is teljesen zavart, ha döglött patkányt hozok, ünnepelnek, ha meg hasonló gerlét, szemforgatva sóhajtoznak.

Ami biztos, a regénybeli neandervölgyiség inkább metafora, hasonlítás, semmint tényleírás.

A regét regélik, a regényt regénylik

Darvasinál, ahogy esti sétáinkon az emberem mondja, megvanni megvan a jelzett bonyodalom. A regényében az egyik neandervölgyi felakasztja, kínhálálra kínozza a kutyát, a másik pedig az ebet megszánja, de ő meg rendszeresen üti, bántalmazza saját feleségét, aki hozzá hasonló homo. Talán ezért van, hogy néhány kritikus nem is érti a cím állítását. A neandervölgyi nem tárgyi meghatározás, hanem elsősorban a vadság, az ősiség jelzője. Mert a fényes máz alatt ott a sötét. A neandervölgyiek agya csak egész kicsikét volt más, mint a mai kutyák embereié. Akárcsak a testük. A neandervölgyiség tehát, mondom, mélyebb dolgokra hajaz. (Van olyan teória, amely szerint szegény neandervölgyieknek nehézségeik voltak a beszéddel, akadozhatott az ismeretek átadása. Saját életemből ismerem ezt a problémát.) A psziché alatt tengermélyi világok sejlenek, ahonnan, ha nem ajtók, zsilipek, de kapilláriák, szivárgások rései nyitnak-csuknak. Az emberagyban, amint a kutyáéban, emléksében megőrződött hüllőagy koncepcióját újabban vitatják, tán meg is döntötték, de, legyünk résen, bizonyosan ott vannak az agyunkban a sárkánygyíkoktól örökölt és most is működő ősneuronok. Jól ismerem a vadon és az emberek törvényét is. Előrebocsátom, hogy az én olvasatomban Darvasinál sem minden ember neandervölgyi. Például nem neandervölgyi az emelkedett lélek, a könyv eposzi hőse, Erna, akinek neandervölgyi génjei, ha vannak, nem érvényesülhetnek.

Erre még visszatérek.

Soma irodalmi fogalmat alkot – bionikus realizmus

Családban élek, emberekkel. Tudok beszélni, és az emberemnek diktálva írni is, ő fogja klaviatúrámat, én emlékezem. A saját embereknél mélyen a bőr alá férkőzött a kulturált viselkedés, amit aligha vetkőzhetnek le; sok

Soma és „embere”

gyerekük, barátjuk, unokájuk van, akikért odavannak, valszeg ennek köszönhetően, elismernek morális lénynek, szeretnek, és azon rettegnek, hogy elveszíthetnek.

Az emberemnek, akár nekem, érdekes ez a neandervölgyi örökség. Önismereti kíváncsiság – ki tudja? Tudnotok kell, mindhárom faj (kutya, neandervölgyi, bölcs – de inkább modern – homo) képviselőiként biológiai értelemben mindannyian az állatvilág részei vagyunk, de, mondhatom, egyúttal biológiai unokatestvérek is. Ha hasonlítgatjuk egymást, genetikailag a neandervölgyi, szociálisan pedig a kutya áll közelebb a modern emberhez.

Az embertudományokban és a szépirodalomban is alapkérdés, hogy az embereken a tág értelemben vett kultúra – amit, helytelenül, ezzel el is döntve a vitát, valamiféle könnyedén lepergő mázsként szokás ábrázolni, pedig az egyik legerősebb, a kataklizmák után gyorsan megújuló kötelék – vagy lélekmélyi sötét erők uralkodnak. A kérdés nem eldönthető. Ahogy a lélektanban, úgy az irodalomban is két iskola és az ezeket integráló próbálkozások figyelhetők meg, és egyik sem rosszabb a másikinál. Az egyik oldalon az evangélium és például Hemingway, Thomas Mann meg Kemény Zsigmond, Móricz és Ottlik, a másik oldalon meg Kronosz és Lilith, az Ószövetség éjszakai széldémonná lett első asszonya, továbbá óvatosabb alkotóként Kafka Ferenc, James Joyce (aki mellesleg, ha valóság-leírással bíbelődik, akkor hiperrealista, fotográfiai pontosságú), Weöres Sanyika. A két irodalmi világ egyesítőjeként pedig Homér, Shakespeare és minálunk például Vörösmarty, Pilinszky, újabban Bodor, Nádas és a rá hangsúllyal hivatkozó Darvasi említhető.

Az észszerű és oksági világ mélyén rendítő erők mozdulnak, örvénylenek. Megfigyeltem, emberi törekvés nevet, fogalmi jelzőket alkotni minden létezőre. Látnak valami addig szokatlant, és azt mondják, hogy *mágikus realiz-*

mus, ami azért hangzik olyan jól, mert ami mágikus, nem reális, ami pedig reális, nem mágikus; a kettő együtt oximoron (ezt a szót is ismerem!). A túlhasználásban azután nevetségessé is vált. Mivel jól hangzik, ráakasztják fűre, bozóra, rozsdás szögcre. Ha egy próza elmesél valami csodát, oly műveltek, hogy rögtön rámondják a mágikus realista izét. Ha ez ennyi lenne, akkor minden népmese mágikus realista.

Amit újabban Nádas és Darvasi csinál, mégiscsak alapvetően eltérő, egymástól különbözők. Nádas európai, általános embertörténeteket ír, Darvasi viszont magyar történetet, ami, mert hát jól írta, ugyancsak egyetemes, egy izlandi norvég is értené. De van valami közös bennük. Én ezt a közöst – jó, csak egy buta kutya vagyok –, ha feltétlenül kell meghatározás, *bionikus realizmusnak* nevezem, mert a lélek mélyére és a testbe tekint. Lehet, hogy tévedek, mert a kutyának a fogalmak úgy általában magasak, mint sertésnek a farzseb. Másrészről, tudjuk, fakó minden fogalom...

Személyes adottságok

Olvasni, írni, mondom, segítség nélkül nem tudok, de évtízezredekig a modern emberek se tudtak. Nem vagyunk oly messze egymástól. A saját ember is panaszkodik nekem, hogy majdnem teljesen elfelejtett már a kezével papírra írni, mert leszokott. Lassan ő sem alfabéta. A másik utat járva, ezzel én is így vagyok. Néha álmodozom, jó lenne kezekkel élni. De a négy lábamat is megtartom, mert a két lábon imbolygó homo, sértődés ne essék, elég nevetséges. Elismerem a négy láb-két kéz kutya is vicces látvány, de, túl az írni tudáson, ha a negyvenkilós német juhi szemtelenkedik, a szemfog mellett hasznos lenne két ököl is. Az emberem szerint ez hülyeség, százezer év evolúciót vagy húsz év géntechnológiai fejlődést és afféle lárifári erkölcsi és jogi megfontolásokat emleget. Nem akarja, hogy ember legyek. Azt mondja, több mint száz embert szeret, és ha nem számoljuk az elhunytakat, csak egy kutyát, engem.

Az emberem jól olvas, én sajnos még nem, de nem is gyártottak olyan könyvet, amelyben a mancsaimmal vagy agyhullámaimmal távirányítva lapozhatnék. Mellesleg a kutyaolvasást a képírás nagyban könnyítené, mert a mai felállás szerint absztrakt jelekből, emberi betűből kellene ugyancsak emberszavakat, azokból embermondatokat alkotnom, majd mindezt átalakítani a kutyaképzeletnek az emberétől eltérő képeire. Ami sok a rosszból. Az emberkölykök is kínlódnak az ennél sokkal kevesebbrel! Az ujjak nélküli mancs technikailag is korlátoz, de a képírásbeszédet más okos kutyákhoz hasonlóan biztosan megtanulnám. Hallgatom az emberemet, ő, privát titkait ideértve, majdnem mindent elmond. Figyelem a gondolatait, érzem, hogy mit érez, mit tud, kitalálok, mit sejt. Ő, sokat tanárkodott, folyton magyaráz, van, hogy fél órát sem áll be a szája. Én is neki. Jó, nem mindig értjük a részleteket, megtörténik, hogy bonyolultak vagyunk egymásnak.

Az ember hülye szokása, hogy addig nem hajlandó almazni, és nem vihetem sétálni sem, amíg részben örömszerzés, részben munka/kötelesség teljesítésére, azaz idegesítő, de egymást nem kizáró okokból egyszerre több könyvet/folyóiratot, tudomisényt – az ágya könyvmutatványos – olvas, vagy a

dolgozójában, rendszerint fél kézzel a tarkómat nyomogatva billentyűz (*szerintem nem izes*). De amikor abbahagyja, kezes jószágával kezes jószágként beszélget. A kutya, mondtam, szintén beszél. Az elmúlt időszakban az emberi beszédben kiemelt szerepe volt/van a *Neandervölgyieknek*, tudjátok, amit a Darvasi írt, és még folytatja is. Az én emberem az érdeklődését részben személyes okkal magyarázza, ők ketten néha barátkoznak. Másfelől lelkes irodalomfogyasztóként kihangsúlyozza, hogy vonzódik a hosszú (és unalmas) regényekhez, azt is hiszi, hogy a csendes csobogásban eltöltött élet a jó élet. A *Neandervölgyiek*, hál' isten, nagyon hosszú, de nem unalmas. Hanem izgalmasan áradó mese, amit az én emberem, jószágból, hiúságból, türelmesen tolerál. Feltételezi, hogy ma az írók, ha lenne is kedvük, nem mernek hosszú és/vagy unalmas regényeket írni, a kiadók meg az ilyet dettó kiadni. Neki Musil az, aki üdítően unalmas, Joyce meg bonyi, hiába jók, akár a közönség igényére érzéketlen zenész az asztalnál, persze átvitt értelemben, ma már meghalnának. Következésképp a *Neandervölgyieknek* a hanyatló korszellem szempontjából szerencséje, hogy rosszindulattal sem mondható unalmasnak, hanem indázva meseszövő, amihez képest még Nádas is lassúzik.

Ezzel ússza meg a hosszát, a kiadók meg, gondolom én, a buta eb, a minőségére és a régi barátságra tekintettel, nem merték nem kiadni.

Ha tetszik, van személyes érintettségem. Saját identitásomhoz adalék a neandervölgyiek sorsa. Amíg mi kutyák párhuzamos fajfejlődéssel a *Homo sapiens sapiens* mellett, velük együtt élve fejlődtünk ki, addig a *Homo sapiens neanderthalensis* a modern embertől nagyrészt, de nem teljesen elkülönült emberfaj. Keveredtek egymással, de a hímivarú hibridek meddők maradtak, csak X kromoszómájú génjeik maradtak meg, ezért férfiakban könnyebben dominálnak.

A mi fajfejlődésünk korai, de legalább tízezer éves első szakaszában a neandervölgyiek és a modern ember versenytársak, és elkülönülve bár, de egymás hibridjei lettek. A kutyák pedig szociális hibridként az állatvilág és az embervilág közötti térben fejlődtek ki. A bölcs ember és a kutya a közös evolúcióban egymás teremtményei. Ezeket együtt érdemes szemügyre venni.

Az emberem miatt érdekel az olyan lom is, mint amilyen az irodalom. Elvem, hogy az emberünkre mindig komolyan kell figyelünk. Emberbarátságunkat, tiszteletünket úgy is kifejezhetjük, hogy például feltárjuk a saját ember előtt is rejtett adottságokat, képességeket. Értelmességüket, mert butáznak, néha észre sem vesszük. Azután, ha rászolgáltak, feltétlenül dicsérem is mind-egyiket. Az én emberem, ha egyáltalán, a jogi szövegeket, ez a szakmája, nem csoda, talán oda se figyel, gyorsan olvassa, de – egyéb képességek mellett, mint például nagy erdei gombászással elegy séták során izgalmas eltévedés, balatoni, tengeri hideg vízben úszkálás – simán és versenyképesen jó helyezést érne el a lassú olvasásban, úgy értem, szépirodalmi szekcióban. A *Neandervölgyieket* olvasta például csigasebességgel, meg-megállva, nyikorgó kosárral, élvezkedve. Időérzésem bizonytalan, de legalább fél évig tartott, de inkább tovább. Ez akkor is figyelemre méltó, ha közben szimultán, rossz szokása neki, mást is olvas. Az első kötetet – annak ellenére, hogy képernyőn

szépirodalmat olvasni ugyanannyira nem szeret, mint grízes tésztát enni – még kéziratban teljesítette, elég boldogan. Hajrá, Laci! Lassulj!

Egy eszmefuttatásom részlete, faji kérdés, Darvasi, Szív, Bovaryné
Ami engem illet, szoktam magam, ezt a megjelölést jobb híján használok, háziállatnak nevezni. Tekintve, hogy emberünk kutyaszemmel a csimpánztól szinte egyáltalán, belső szerveit tekintve pedig még a disznótól is alig megkülönböztethető – azaz a kutya mellett ebben az értelemben akár az ember is nevezhető *valaki*, például, ha van, az Isten háziállatának. Akárcsak a kutya. De hol az ág? de Ki az ág?¹

Sokban hasonlítunk. Szóval a kutya se nem ember, se nem állat, hanem lény a kettő között, mégis önazonos.

A kutyaszívem gyanúja, hogy például a regényben nem csak Erna, az eposz főhőse, hanem a szereplő nők nagy többsége és talán pár férfi sem neandervölgyi. Kérdeztem ugye Darvasi Lacit, hogy a könyv minden szereplője neandervölgyi-e. Kitérően azt felelte, hogy ezen még nem gondolkodott, annak is örült – írói léhaság –, hogy a címet ilyen jól kitalálta. Nem csak Erna biztosan, szerintem a könyv női többségükben ugyancsak nem neandervölgyiek. A nők kettőzött X kromoszómái a neandervölgyi géneket szerintem elnyomják. Valószínűleg a regényférfiak között is akadnak nem neandervölgyiek. Ott van például a gróf, a grófba szerelmes festő, aki Mednyánszky László, és akiért az emberem úgyszintén rajong, a költő Gál, aki Darvasira hasonlít, azzal a különbséggel, hogy akár az írók többsége, nehezen, szenvedve ír, míg Darvasi olyan, mint a cápa, akinek, hogy éljen, egész életében úsznia, míg Lacinak meg folyton írnia kell. Halkan mondom, noha fontosnak tűnik, hogy az eposzi hős Sós Erna névről, és karakteréről Szív Ernőre gondolhatunk; Darvasi szerintem férfiként, Szív pedig akarva-akaratlanul nőként beíródott.

További kérdés, erről már volt szó, amire a haladó tudomány ugyan válaszolgat, de máig nem válaszolt, hogy az embereimmel ellentétben a neanderesek miért haltak ki. Tapasztalatból mondom, vannak jó és kellemtelen szagú emberek. Az lehet az egyik magyarázat, hogy a farkasok, kutyák minden bizonnyal nem szerették a neandervölgyiek szagát.

Az európaiak génállományának, sok vagy kevés, 4 százaléka neandervölgyi. Ez nemcsak az én Lacimra, hanem Darvasira is vonatkozik. Szív Ernő esetében pedig néhány csendes borjúgént is figyelembe kell vennünk. Zárójelben megjegyzem, a kutya és az ember 650 millió DNS-bázispárja egyezik, ami – ez egy másik számítás – a két faj teljes genetikai állományának több mint 25 százalékát jelenti!

Kisöröm

Az emberem fogalomként tekint a kis örömökre, ezért írja ezt egybe, így: kisöröm. Sok ilyen van a *Neandervölgyiekben*, egyet hozok csak elő, élnek, lélegeznek a nevek (pl. Erna és Gál), de még az álnevek is. Az emberem,

¹ Zelk Zoltán: *Felelj, ha vagy!* (1954)

aki oda-vissza van Bibóért, boldog, hogyha álnéven is, felismerhetően, epizód szerepben, de felbukkan, noha kissé maflán, nem olyan átható tekintettel és éles elmével, amilyennek ismeri, de biztos megjegyzné, hogy ugyancsak boldog volt, hogy Závada is beleírta Bibót *A fényképész utókorába*, sőt még a *Pernye és fű* szereplői is emlegetik-tik. Neki ez nem mindegy.

A személy és a név és a cím és a műfaji kérdés

Ami biztos, szeretem a nevem, én csakis Soma lehetek. A regény tulajdonneve a címe. Az emberem, ideértve a kutya-lelket, a személyiség titkait kereste, találta, talán még mindig töri ezen a fejét. Egyszer bizonyos Walter Benjaminget emlegetett, aki azt kérdezte meg önmagától, hogy azonos-e azzal, akit W. B.-nek hívnak, vagy pusztán véletlen, hogy ez a neve, majd így pontosította a kérdést: „A név rajtunk függ, vagy mi függünk a néven?” Sok hasonló példa ismert. Említette, Vas Istvánt, aki költő volt. Ő visszaemlékezett arra, hogy egy kritika nyomán foglalkoztatta, hogy a neve és egy kemény fém neve történetesen azonos, és ez vajon árthat-e a verseinek. Az emberemet például, valamint szinte összes gyerekeit Majomtényinek csúfolták az óvodában, EP pedig (*Egy nő*) vele kapcsolatban visszatérően egy síkot emlegetett, jogelméleti kollégája pedig kedvesen a magyarok két csatavesztésére gondolva Majtényt és Mohácsot kapcsolta össze. Az ember azért beszéli meg ezt velem – noha szerinte úgyse értem –, mert fogékony kutya vagyok, aki jóban is van Darvasival vagy Szívvel. Ők ugyanazok, két néven.

43

De nem ez a lényeg, hanem az, hogy az emberem azt próbálja megmagyarázni, hogy szerinte a *Neandervölgyiek* régiség és újdonság is a regényirodalomban. A könyv az „időtlenség megkísértéséről” szól, továbbá azt mondja, hogy „(a) mítoszok soha nem éltek békében egymással. Lételemük a harc és a háborúskodás, vagyis aki mítosszá igyekszik válni, az idők végezetéig harcolni fog.”

Előrebocsátom, hogy a regény regél, ami nyilvánvaló, hisz annyi más mellett magát a regény szót is Szemere Pál nyelvújította, mi másból, mint a régebbi *regéből* (Jósika tárgyiasította félsikerrel). Az én Lacim azt állítja, hogy a *Neandervölgyiek* a látszólag (!) legszokványosabb regényszerkezet. Ugyanis a *Neandervölgyiek* alapvetően napról napra, de biztosan évről évre, csak semmi művészet, egészen természetesen meséli el a maga történetét. Mégis, minden sorából süt valami újdonságnak tűnő régiség. Az emberem szerint ezzel egy már nem alkalmazott műfajt éleszt. Ugyanis műnemét tekintve eposz, ráadásul nagy. Tanulatlan háziállatként eddig felváltva használtam a rege és az eposz kifejezéseket. Ezek, ha nem is azonos, de rokon jelentésűek, de a rege a nemzeti, és persze újabb, kevésbé kötött megjelölés. Az eposz nagyepika, akárcsak a *Neandervölgyiek* (ha a sorok nem érnének egészen a lapszélig, versesnek is nevezhetném). Ha nem is verselős, de gondolatrítmusos. Kezdetben van az alkotott titok, a kert, a világunk előttről beszélő és cselekvő természet. Az eposz rendes idejéből átlép a rémszázadi időbe. A kert, vagy annak emléke, majd valamikor, gondolom, a negyedik

kötetben, a remélt folytatásában, mint Bahaj nagyúr széklete a *Könnymutatványosokban*, legalább egyszer (vagy többször) akár egy panelházak közötti csikkével, injekciós tűkkel teli ligetként, de a beszélő és mozgó szobrával, majd visszatér. Az eposz meséje, rendszerint ugyancsak lineáris, mint a *Neandervölgyieké*, ahol a történet néha „összevissza kezdett folyni”, de Szív rendet tesz. Darvasi ezúttal tartja a gyeplőt. Az ebben a műfajban kerekedő epika a kiemelkedő és rendszerint küzdő, diadalt arató főhős életét regéli. Ebből a szempontból a tipikus eposzformát követi, van főhőse, aki köré szerveződik a mese: Erna. Akit az események sodornak, akárcsak Odüsszeuszt. Ő ismeri a jót és rosszat, az erényt. Tudomásul kell vennie a neandervölgyiséget, de ő maga nem neandervölgyi. Látja a lenge lelkeket, ütközéseik irányát, szabályát. Nélküle elakadna, folytathatatlan lenne a történet. Ha nem is halhatatlan, túl kell élnie mindent, egészen a készülő negyedik kötet zárásáig. Nem úgy győz, mint a régi eposzok emberei, mert olyan korban él, amelyből elfogytak az egyéni diadalok. A személyesség helyébe a kollektív neandervölgyiség öntőformájába kényszerül az ember.

Az eposz rendszerint hős- és néptörténet. A rege a nemzet szövete, akár a *Neandervölgyiek*. Ha egy szöveg úgy néz, jár-kezel, mozog, beszél, és úgy néz ki, mint a rege, illetve az eposz, akkor, gondolhatjuk, az is. Darvasi is nemzeti irodalomnak mondja ezt a prózát. A cím ellenében csak a magyarok történetét meséli. Hősei, amikor cselekednek, tétlenkednek, magyarnak. Hogy másik emberfajhoz tartoznának, költői túlzás, de az nem, hogy a modern ember civilizációja foszlik róluk, őseemberkednek. Neandervölgyinek, máshol, szerényebben, őseembernek nevezik magukat. A neolitikumban rögzült ösztönviláguk belevettették a modern, ölésre is jól használható, haladó technológiákba és tömegmagányba. A *Neandervölgyiek* szó szerint tehát a regényidejű magyarokat meséli: Így gondozd a neandervölgyidet! – de a 20. századi világemberiség nagyjára-egészére érvényes. Eddig a grófszidótótrom ánkenderesikormányzófényképészkarolyibibótörökszentmikósibözödújfalui magyarok sorsából ötven évet ölel fel a rege ideje a hős kétharmad életéből. Anyaga indázó, sűrű, egy-egy bekezdésből, oldalból újabb regények is hömpölyögnének, ha ez meg lenne engedve, már ha a rege röpte engedné. Van benne halottlítás, holdutazások, elpusztíthatatlanságában pusztuló kert, abban mocorgó, eleven kőszobor, lágervonatról szökő, majdnem meggyilkolhatatlan Achilles, szombatos srác, párszor félsikerrel ölik, majd a tökéleteset alkotó ÁVO vallatópincéjében egészen. Az öregnek született csecsemő Habred ponyváján hatalmas könnyecseppével vissza-visszatér. A könnymutatványosok titkait szállítja a nem a mi világunk anyagából készült, a regény szereplőjét és titkosakat rejtő szagos szekér, regösök, fűmuzsikások és holdjárók, tánc-tanárok, angyalok, emberfeletti képességes betegség- és halálmondó ember, a neandervölgyieket szelídítő irodalmi-nyugatos tanár, a mutatványosok. Az eposzban, mint itt olykor, összegabalyodik az e világon túli hitrege és az ész kormányozta mozdulat. Cselekedeteik nem érdemlik meg az istent, neandervölgyi ösztönökkel, tervező öntudat nélkül alakul az a történet, amely a bölcs emberek képzelt világában nem is történhetne. Nem hős-, hanem fájdalom-eposz. Szomorú, bizarr, esendő, Ernő!

A rege mesél

A történet olyan egymásba fonódó, egymást erősítő mesékben működik, mint a kisvárosi zsidómese, az alföldi kertbe ültetett grófkisasszonymese, kommunista vakhittörténet, és akkor jönnek a nőmesék, Sós Erna, Pintér Emma, Fehér Erzs. Ezekben szenved az erőszaktevő gyilkos és az áldozat. De kedvencek az éppen elvarrt olyan regénykinövések, mint a szaxofonozni nem, de trombitálni tudó Brenner.

És hát a nem halhatatlan, de szintén majdnem megölhetetlen, részleteikbe majd később, gondolom, visszatérő, a vázlataikból kilépő mesehősök, mint a legokosabb bolond, a Tibi bácsi, és az ő ásóművész igazmondó és koravén pici Zsigmond fia. Az én emberem kedvence azért a többször, többek által majdnem is megölt szombatos gyerek, a beszélő nevű Bözödi Csanád, akit államvédelmi célból és okból nagy nehezen a neandervölgyi ávosok bírnak agyonveréssel elpusztítani.

A rege, mondjuk ki végre, magyar eposz. Ez olyan, mint amikor a sötét vizű folyón kis csónakunkkal csorgunk, és a füzesek mögül egy-két percre feltárul egy-egy világosabb vagy még sötétebb mellékfolyó torkolata, amit én is sokszor láttam és hallottam a Dunán, Tiszán. A kétszínű víz két hangon folyik és csobog.

Az ember valami olyasmiről motyog, hogyha van lángoló gótika, amely kilépett a gótikából, miért ne lenne lángoló realista. Amely fellobog.

A mentség és a figyelmeztetés

45

A *Neandervölgyiek*, többektől hallottuk ezt az ellenvetést is, állítólag túl hosszú. Jó, hát ki vagyok én, kérdem. Még ha előkelő sarj, akkor is csak egy ázott kutya. A törzsfejlődésben jóval a neandervölgyiek mögött ballagó háziállat. Az emberek túl sokat beszélnek, túl hosszan. A kutya, ha nem énekel, beszél, nagyobbrészt hallgat. Akárhogy is figyelek, talán rosszul is érthettem valamit. Az emberem tudja, hogy amikor Illyés Gyula az 1950-ben írt *Egy mondatot* Szigligeten felolvasta Bibónak, ő csak annyit mondott, hogy „*elég hosszú mondat*”. Ezen Illyés, joggal, és persze pusztaián és párizsi udvariasan, de vérig sértődött egy életre.

Kifogásolt, hogy a regénymagyarok állandóan isznak és katedrális kényelemben trágárkodnak. Az emberem ezt azzal intézte el, hogy ilyesmit nem vett észre, nem tűnt fel neki egyáltalán. Ellenben a regény veszett bátorságát dicsérte. Szerintünk, ha bírálod az óriáskígyót, mondhatod, hogy hamisan énekel, de azt ne említsd, hogy túl hosszú. Az emberem azt állítja, hogy örülne, hogyha csak kicsivel unalmasabb lenne (szerinte a gyerekklányokat, ezt szentimentál kékharisnyaként mondja, talán nem kellett volna csúful megölni). De Darvasi szerint muszáj volt engedményeket tennie a történeti valóságnak. Az emberem állítása szerint nemcsak a legnagyobb irodalmi díjra, hanem az olvasó figyelmére szintén érdemes. Aztán kicsit elgondolkodva jegyezte meg: – Így, ahogy buzog!

Mentális képek

Gulyás Andrea Katalin munkái

*Hegelnek, aki szintén zseni volt, igencsak tetszett volna ez a jelenet,
aminek két ellentétes funkciója van, tudniillik a víz felkínálása
(a pohárban) és a víz elutasítása (az esernyő által).*

*Szórakoztatta volna a dolog, élvezte volna,
ugyanúgy, ahogy egy vakációt szokás élvezni.*

René Magritte

Gulyás Andrea Katalin munkái gyakran építenek a feszültségek kihasználására. A *Nyomás alatt* sorozatban a pillanatszorító ereje meghajlítja a rideg téglát, benyomja a matrjoska babák fejét. A szemlélő szinte hallja a *Megszorító intézkedéseknél* az összeszorított porcelántányérok roppanását, érzi az összegyűrt tornacipő feszítő erejét.

46

Az anyag és a forma ellentétének kihasználása az életmű egyik fontos motívuma, legyen szó tüskék és buborékfólia összekapcsolásáról (*Biztonságos illúzió*), összehabarcsozott jenga építőelemekről, purhabbal stabilizált kártyavárról vagy a *Törékeny stabilitás* sorozatról, ahol a mindennapi, jellemzően gondatlan használatra tervezett bőr- és műanyag tárgyak alakulnak át 18. századi porcelánszobrokká. A képek szinte tapintani hívnak, a szemlélő szinte már csak kíváncsiságból is megszorítaná a tisztítószeres flakont, és belerúgna a labdába. A funkció és az anyag ellentéte gyors és radikális feloldásra csábít.

A feszültség kifejezésének másik útja a forma és funkció kijátszása egymás ellen. Ez a mozgatórugója a *Felfolyónak*, de a mélyben ez működteti a *Vízípisztoly* sorozatot is. A vízípisztoly paradoxona, hogy gyerekjátéki ártatlanságában egy gyilkolásra kifejlesztett eszköz működésmódját másolja. Korunk paradoxona, hogy 2018 óta a pisztoly emoji helyett is a vízípisztoly jelenik meg, illetve az internetes moderáció terjedésével a mesterséges intelligencia kijátszására lassan a szó maga is átveszi az eredeti helyét, hogy elkerülje az algoritmusok figyelmét. A kommunikációs csatornákat folytonos figyelem alatt tartó szoftverek eufemizmusokra kényszerítik a felhasználókat (un-alive, corn stb.), miközben az üzenet tartalma mit sem változott. Az agresszió és abúzus nem formai kérdés. Valójában ezt a felszínes mű-világot tárja elénk a sorozat, ahol az egyes darabok deformáltsága, magabiztosan megfestett átlátszó plasztik felülete csak fokozza a mű-anyag hatást, a tárgy anyagában és használatában egyaránt.

Gárdonyi László

Gulyás Andrea Katalin: Clin

Gulyás Andrea Katalin: Schrödinger vázája

Markó Béla

Szavatossági idő

50

Mindig több kenyeret veszünk a kelleténél. Az az igazság, hogy nem is lehet egészen pontosan kiszámítani. A vége gyakran ránk penészedik. De akkor már ott hever kibontatlanul a kenyérkosárban az újabb kenyér. Előrelátók vagyunk. Van benne gyakorlatunk. Úgy hívják ezt, hogy fogyasztói társadalom. Gyerekkoromban nem nagyon láttam penészes kenyeret. Legfeljebb megszáradt, és a mosárban prézlivé lehetett törni. Hasznosítottunk mindent. Ahogy majd minket is Isten halálunk után. Tudja, hogy kinek meddig tart a szavatossága. Ő állapította meg. Éppen ezért nem az én dolgom vigyázni. Bár ahogy látom, olykor feledékeny ő is. Most nem feltétlenül a halálról van szó. Senkinek sem kívánhatjuk a halálát, amennyiben hiszünk a mindenhatóban. És akkor sem, ha nem hiszünk benne. Nem lehet még gondolatban sem gyilkos az ember. Csak a teremtető. Megteremtett, hát meg is ölhet. Egy idő után egyre gyakrabban szagolgat minket, hogy nem penészedünk-e. Arra gondolok néha, hogy Isten országa talán mégis alkotmányos monarchia, vagyis majdnem köztársaság. Van körforgás. Hol fent, hol lent. Egyszer ember, máskor fűszál. Ilyen a demokrácia. Ahol mindenkit ki kell cserélni előbb-utóbb. A koldust és a királyfit is egyaránt. A portást és a miniszterelnököt. Mert hogyha nem, a penészről is könnyen azt fogjuk hinni, tavasz van. Zöld a mező körös-körül.

Constance Chatterley

Lady Chatterley szabad

Nem hinnéd, de tényleg jól vagyok,
egyesek szerint ez a mániás szakasz,
gyíklábam zölden irizál, a napsütötte
falra szorosan tapad. Délelőttönként
séta a kertben, a számár szederinda
a hálóingem csipkéjébe akad,
kétszázhatvanhárom lépés a kastély
lépcsőjétől a kútig, a mélyből
sápadt tükörcsüvegem nevet,
visszamosolygok, szeme közé
köpök, szétfutnak nevetőráncai,
szét a napirend, a harangszótól
harangszóig beosztott élet,
oldalamat megmarta csalán,
kígyó szerelem, a nyálad ambrózia,
ezer csillag esténken gyógyír
nekem, lábamat szétvágta sás, szíj,
mennyi, de mennyi öröm:
egy vetületbe feszített végtelen –
senkihez semmi közöm.

Józsa Sarolta Réka

Vízválasztó

(2° 15' 0" N, 15° 45' 0" E
Congo-basin, Cameroon East Province)

Mama Africa ölébe hajtottam
a fejem, körbevett dús nőstényszaga,
földmeleg lélegzetétől visszahajlott
és áttetszővé vált az idő, akár a rovarszárny,
elengedtem a vizeletem,
gyengeségemből a ngbanga rajzolt
körém óvó jelet, kagylókat és csontokat
szórt a hasfalamra, kitágultam,
mint egy méhszáj,
intettem: béke veled,
szitakötők táncoltak a folyó fölött,
az éjszaka a végtelenben körbeért,
a hajnali párába háromszor kiáltottam
bele a neved, ciripeléstől robajlott
a parti fövény, rezegni látszott a víztükör,
észre se vettem, mikor merültem alá,
és nem tudnám megmondani,
meddig voltam én a folyó,
„Lobéké, anyácska, Lobéké” – hallottam
szóke hangodat...
– egyedül ébredtem, fejem körül
nedves lábnyomok, beka mo, ngbanga!,
reggelre megváltozott a szemem színe.

Korai vetés Na'conxypánban

Mint egy fertőzés, úgy terjed a tavasz,
Na'conxypán vajúdik, görnyed
a születő idő alatt. Éjjelente még
jéghártyát fialnak a vizek, aki
alóla rám néz, nem ismerem. Bottal
és kövekkel verem össze az arcát,
fehér szemüregét tömje be tavalyi nád,
sár, bárhogyan, csak legyen színe.
Téltemető sárga, hunyorzöld, kék,
az utcán hátrafelé megyek, taps,
lép, taps-taps, lép, az ütem a
beszakadt dobhártyán is hangsúlyos,
repsz tépte fel a keleti oldalán
a templomot. Iskola mellett lakom, itt
kesztyűt hajt minden második bokor:
a gyerekek elhagyják feleslegessé
vált tárgyaikat, a felnőttek elhagyják
feleslegessé vált gyerekeiket.
A küszöböm alá a télre varangy
vájta be magát – gondosan lépek
át az üreg felett –, napszálltakor az
olvadó talaj szemcséiből olvassa
fejemre eltemetett bűneimet.
Térdelek a fűben, „ha kerestek,
megtaláltok”, róka ugatja
a Második Holdat, Na'conxypánban
a róka talán én vagyok, az ígéretet
holtbiztosra vettem, de nem találom
sehol a többes számhoz a többiekét.

[arcodon, mint a bogarak]

arcodon, mint a bogarak,
a lélegzeted fel-le szalad,
csúsztatások, apró
füllentések halotti maszkja
feszíti idegenre a vonásaid,
föléd hajolok, a szemem
viaszfehéren felragyog,
jajj, miért,
jajj, miért,
hogy bűneidre
ilyen vak vagyok.

arcodat, mint az akácág,
felsérta a nap, fogytán fogy
túl feszesre húzott
életfonalad – mellkasomban
a kétségbeesés csonthártyától
csonthártyáig dobban –,
odakapok,
megvágja kezem,
a vérem feketére szárad
mint a melanóma, amit nem
nézettél meg, hiába kértelek.

arcodról, ami ismerős volt,
magamba mintáztam, ringatom,
s téged akarattal,
nagy akarattal felejtelek.
hamu és füst se
lett, se ház, se út,
se gyerek.
csak még ma vegyél ölbe,
engedd, hogy szeresselek.

Acsai Roland

Kotta

Kotta
volt az ég, s rajta szalakóta.

Oltár
a táj, a szél zúgása zsoltár.

Nemtő
örködött itt, és a Teremtő.

Gerle
búgott, és folydogált a Perje.

Tükre
nézett vissza egy régi ükre.

Firhang
lebbent, és elzengett a visszhang.

Néma
lett a szájban rekedt fonéma.

Árnyak
dőlnek felém, mint a madárnyak.

Málló
jelen, a múltnak reklamáló.

Egykor
elindult, majd véget ért egy kor.

Neonhalak

Neon-
halak úsztak. Azóta eltelt pár
eon.
A filmekben sokszor feltűnt Alain
Delon,
és sorra írta a könyveit Schmidt
Egon.
Gyerekként túl voltam, vagy innen az
egón,
a szőnyegen szétszórva hevert a
legóm,
míg halak világítottak, mint a
neon.
Ahol most várok, egy láthatatlan
peron.
Neonhalak fénye idáig ér,
bevon –
az emlékek tartósabbak, mint a
beton.

Hónapló

Dalos György

Csúcstalálkozók

Berlin, 2025. augusztus 14.

Gyermek- és ifjúkoromban bűvös ereje volt a „csúcstalálkozó” szónak. A nyomasztó 1950-es évek után hinni lehetett vagy inkább kellett abban, hogy a nagyok személyes érintkezése feloldja a politika görceit. Mekkora szenzáció volt Hruscsov és Kennedy 1961-es bécsi találkozója! Maga a szovjet vezető szinte lámpalázasan készült az eseményre, s mint emlékezései tanúsítják, különös figyelmet szentelt a protokollnak: „Minthogy az amerikai elnök édesanyját és feleségét is magával készült hozni, úgy döntöttem, hogy én is magammal viszem Nyina Petrovnát, hogy az asszonyok a fogadásokon beszélgethessenek egymással. Jómagam nem voltam híve az ilyesminek, és be kell vallanom, hogy ez az aszkézis a Sztálin-érából maradt rám. Sztálin hivatalos fogadásain sohasem láttam feleségeket. Egyetlen kivétel Molotov neje volt, és nagyon ritkán, színházi előadásokon Vorosilov is együtt mutatkozott nejével a kormánypáholyban. Mikoján, aki leginkább az etikett ismerőjének számított közöttünk, azzal érvelt, hogy külföldön pozitívan értékelik a feleségek jelenlétét, és én ezt elfogadtam.” Így is történt. Hruscsov asszony férjével együtt szállt ki a vonatból a bécsi déli pályaudvaron, megjelent és jó benyomást keltett minden protokolleseményen, szabad idejét kiállításokon, opera-előadásokon és hangversenyeken töltötte, és tolmács nélkül társalgott Jacqueline Kennedyvel.

Maga a találkozó egyébként teljes kudarc volt, és erről mindkét fél tehetett. Az amerikaiak azzal, hogy szolgálatba helyezték legkorszerűbb interkontinentális ballisztikus rakétájukat, a szovjetek pedig az erre fel beindított nukleáris fegyverkezési programjukkal. Moszkva tőle telhetően támogatta Fidel Castro szovjetbarát rendszerét – 400 kilométerre az amerikai partoktól! – Washington pedig emigráns kubaiak különítményét tette partra a Disznó-öbölben azzal a céllal, hogy népfelkelést robbantsanak ki Castro ellen. Ebben a légkörben semmi remény nem maradt arra, hogy a négy tervezett témában – a leszerelés, az atomfegyverek korlátozása, a nyugat-berlini kérdés és a laoszi polgárháború – előbbre jussanak. Az összesen négy tárgyalás mellett, amelyekre hol a szovjet, hol az amerikai követség épületében került sor, maradt a szimpla rutin: az osztrák kormány fogadása Schönbrunnban, villásreggeli, ebéd, vacsora. Az utolsó nap, vasárnap délelőttjén az ír katolikus családból származó Kennedy a Stephansdomban vett részt a König bíboros által celebrált misén, az ateista Hruscsov eközben másfajta kegyeletnek hódolt: koszorút helyezett el a Schwarzenberg téri szovjet hősi emlékműnél. A negyedik, szintén eredménytelen rövid négy-

szemközti beszélgetés után (amelyen rajtuk kívül csak a tolmácsok lehettek jelen), az amerikai elnök egyenesen a schwechati repülőtérre indult – Bruno Kreisky külügyminiszter kísérte. „Nagyon komor volt az elnök, nagyon levert”, emlékezett utóbb, és ezt a benyomást a szovjet vezető is megerősíti: „Szánalmat és részvétet éreztem iránta. Szerettem volna, ha más hangulatban búcsúzunk egymástól, de nem segíthettem neki.”

Ismétlem: az a csúcs eredménytelen maradt, és a kudarcnak meg is lett a következménye – megépült a berlini fal, a laoszi konfliktus vietnámi háborúvá szélesedett. Maga a két békeszerző is eltűnt a színről. Kennedyt 1963 novemberében Dallasban leterítette az orgyilkos golyó, Hruscsovot pedig 1964 októberében elsöpörte egy (szerencsére vértelen) államcsíny. Mégis: a bécsi kudarc esélyt adott a reménynek, mert látnivaló volt, hogy akiket ott kibékíthetetlen nézetkülönbségek választottak el egymástól, nem csupán államférfiak, hanem érzelmileg befolyásolt és befolyásolható személyiségek – egyszerűen emberek voltak. Erre vallott a Moszkva–Washington-telefonkapcsolatról hozott későbbi döntésük is – a „forródrót” azzal kecsegtetett, hogy még a legveszélyesebb pillanatokban is megelőzhető a katasztrófa, egyszerűen azzal, hogy az egyik vezető feltárcsázza és megnyugtatta a másikat. Akármit diktálna a háborús retorika vagy akár a katonai célszerűség is, a kagylót, vagyis a kommunikációt mindkét oldalon emberek tartják kezükben.

Mindez arról jut eszembe, hogy ma, több mint hat évtizeddel később az akkorihoz hasonlítható hidegháborús légkörben élünk, és most is egy csúcstalálkozó kínálkozik feloldásként. Ma, péntek este, pontosan fél kilenckor Alaszkában találkozik Trump amerikai és Putyin orosz elnök. Az ukrajnai háborúról tárgyalnak, fájdalmasan szuverén módon, az ukrán fél bevonása nélkül. Mégis sikert kell kívánni mindkettőjüknek, hiszen ugyanarról a két állig felfegyverzett atomhatalomról van szó, amely annak idején Bécsben egyezkedett egymással. Csak míg az akkori tárgyaló felek személyiségi kontúrjait legalábbis utólag ismerni és érteni vélem, ennél a két figuránál bizonytalan vagyok. Attól tartok, hogy egyikük sem veszi komolyan a megtámadott országot. Trumpnak Ukrajna úgy kell, mint púp a háta közepére, Putyinnek pedig mint a birodalomba bűnbánóan megtért szovjetköztársaság. (Szöveg lezárva augusztus 16-án, szombat reggel – D. Gy.)

*

Gondoltam, alszom egyet a dologra, jót tesz az időzóna-különbség, itt kora éjszaka van, amott kora délelőtt. Praktikus: háborúban fekszem le, és tűzszünetre kelek fel. Igaz, az utolsó látott képsor nem túl biztató: a világ két ura bénázik a repülőtéren a protokoll körül – kézfogásuk a szokásosnál néhány másodperccel tovább tart – húha, gondolják az elemzők, közeledtek az álláspontok, pedig ezek csak zavarban vannak, téblábolva várnak a fekete autóra, az odagördül, beülnek. Rögtönzött találkozó a sajtóval, pár perces, semmitmondó kommuniké, majd felszólítják az újságírókat, hogy hagyják el a helyiséget. Koncként odavetik nekik, hogy a tárgyalás hat és fél óráig fog

tartani – vajon honnan tudják? Aztán kiderül, hogy mindössze két és fél órára futotta a cernából, ridegen búcsúzkodtak, ki-ki hazasiet, még az ebédet is lefűjják. Egyszóval ez a csúcstalálkozó is csődöt mondott.

Keresem az „emberi” mozzanatot, és Trumpnál kötök ki: Az amerikai elnök jövőre lesz nyolcvanéves, harmadik ciklusra nem számíthat, és mint annyi elődje, ő is szeretne békeszerzőként megmaradni a közemlékezetben. Valóban: szorgos munkával épp a napokban elérte, hogy Örményország és Azerbajdzsán sok évtizedes háborúskodás után egyezsége jutott. Az örömhírt a Fehér Házban jelentették be. Trump Pasinjan örmény és Alijev azeri elnök között ült megdicsőült mosollyal, és Pasinjan nyilvánosan Nobel-békedíjra ajánlotta őt. Ha megkapná, Jimmy Carter és Barack Obama után ő lenne a harmadik amerikai elnök, aki ebben a rangos kitüntetésben részesül. Norvég források szerint ő maga is puhatólózott már Oslóban az esélyei felől érdeklődve. Az idő sürget, a Nobel-békedíjat – ha esik, ha fúj – minden esztendő december 10. napján adják át a norvég királyi palotában. Már csak a béke hiányzik hozzá.

*

Lemondott Richard Lutz, a Deutsche Bahn főnöke, vagy ha úgy tetszik, meg egyezéssel távozott hét éven át betöltött magas tisztségéből. Lemondását hivatalosan nem indokolták, ám a hírrel egyidejűleg több cikk és nyilatkozat született a vasúti közlekedés nehézségeiről, főleg a krónikus késésekről. Patrik Schnieder közlekedési miniszter leszögezte, hogy „a vasútnak biztonságosabbá, pontosabbá, tisztábbá és gazdaságosabbá kell válnia”. A felújítási program elsőként a Berlin–Hamburg vonalat érinti – december végéig ott vonatpótló autóbuszjáratok közlekednek, kiteve magukat a vasút esetében ritka torlódásoknak. Idegborzoló azonban, ha az átállás ad hoc következik be, mondjuk Berlin és Jéna között hangosbeszélőn szólítják fel az utasokat, hogy sínromlás miatt szíveskedjenek igénybe venni a töltés mellett rájuk várakozó buszokat. A német vasút Achilles-sarka azonban tapasztalatom szerint nem annyira a biztonság, mint inkább a Schnieder által másodikként említett pontosság. Elég, ha az ember mondjuk hétvégi útra készülődve megnézi a pályaudvari monitoron az érkezési és indulási adatokat: olykor majdnem minden járat kisebb-nagyobb lemaradásban van.

Én ezt, hacsak nem túl sietős az utam, voltaképpen nem bánom. Németországi jelenlétem első pillanatától kezdve szenvedélyes vonatozó lettem – csodáltam a hatalmas, nyüzsgő pályaudvarokat és a kis vidéki vasútállomásokat, s azt hiszem, alig van olyan vonal, amelyen legalább egyszer ne utaztam volna. Előbb a keleti, hagyományos nevét megőrző „Reichsbahn” (Birodalmi Vasút) szerelvényeit ismertem meg, majd a nyugati Bundesbahn (Szövetségi Vasút) hierarchiáját sajátítottam el – a helyi érdekű, regionálistól az intercity- (IC) hálózatiig. 1991-ben merő passzióból megnyitásakor szálltam fel az intercity expresszre (ICE), amely Hamburgtól Münchenig tette meg az első, öt és fél órás utat. Igaz, a járat akkor csak észak–dél relációban közlekedett – a volt NDK vaspályáját még hozzá kellett erősíteni az új terheléshez.

A rút anyagiak tekintetében az új főnök egyebek között több gazdaságosságot ígér. Ennek lehetőségében kicsit kételkedem – a vasúti személyszállítás nem profitábilis üzlet, és már így is túl sokat terhelnek rá az utasokra. Az 1980-as években még gondoltak a pénztárcánkra – a BahnCard bérletekkel 50 százalékos kedvezmény járt, de a szép lassú inflációval a jegyek így is hozzádrágultak eredeti nominális árukhoz. Mi több: a fapados repülés elterjedése óta a légi közlekedés gyakran jóval olcsóbb a földinél. Így azután, miközben sajnálom Lutz úr távozását és őszintén óhajtom Schnieder úr sikerét, egyúttal bízom abban, hogy csökkentik az árakat és komolyabban veszik a menetidőt. Ami pedig a folyosók, a fürkék és a mellékhelyiségek tisztaságát illeti, javasolnék valakit, aki magyarországi tapasztalatok birtokában talán elvállalná az ellenőrzésüket. Magyar Péternek hívják az illetőt.

Hargitai Miklós

Nincs ingyenebéd

60

Andalúziában vége az ingyen vonatozásnak: az eredetileg amúgy is csak a Covid-időszakra, a drága benzin ellentételezéseként kitalált rendszert – olcsó a bérlet, és ha az érvényességi ideje alatt teljesíted a megadott számú utazást, azt a csekély díjat is visszakapod – végleg (?) visszavonták. Korábban beígérték már párszor, hogy vége lesz, de eddig mindig meggondolta magát a vasút vagy a politika – az ilyesmit sokkal népszerűbb bevezetni, mint eltörölni. Mindegy, volt közel háromévnyi ingyenes utazásunk, és a helyi buszjáratokért továbbra sem kell fizetni. Spanyolországban ilyenek a nagy változások.

Rendben, van most némi erdőtűz is: tegnap este a közeli hegy füstben állt, és némi képzelőerővel a füstszagot is lehetett érezni, de szerencsére nem arról fújt a szél. A tüzek terjedését egy mobilalkalmazáson követjük, és riasztás is érkezne a mobilunkra, ha menekülni kell. (Vannak falvak a hegyekben, ahonnan az emberek akkor sem mennek el, amikor elérkezik a kötelező kitelepítés pillanata, inkább megpróbálnak védekezni. A legtöbb haláleset ilyen utóvédharcok miatt következik be. A küzdelem korántsem reménytelen, akadnak települések, amelyeket sikeresen védtek meg az önkéntesek, de ha hirtelen feltámad a szél, és elkezd sodorni a lángot, azzal szemben a profi tűzoltók is tehetetlenek. Ez így megy itt évszázadok óta, de azért a tendencia elég riasztó: mostanában évről évre nő a leégett összterület.)

És van infláció is, most érezhetőbben, mint bármikor eddig. A legolcsóbb őszibarack nem 2.60-ba, hanem 2.90-be kerül (a supermarketben, mert a zöldségesnél továbbra is van 2 euró alatt, akár 1 euróért is). A tartós fogyasztási cikkek ára azonban nem változik, a benziné sem, a szolgáltatásoké

sem. Talán a pizza egy kicsivel drágább lett, de nem járunk olyan gyakran étterembe, hogy korrektül össze tudjuk hasonlítani, meg hogy számítson. Mindezeken túl egyre terjed a fizetős parkolás, és Malaga tágabb központjába egy matricás levegőtisztaság-védelmi szisztéma miatt már csak az új autók hajthatnak be. A régió a központi szándékoktól függetlenül elkezdett felfelé pozicionálódni, és ma már egyértelműen a legdrágább a jó nevű spanyol tengerpartok közül.

A turizmus az idén minden korábbi rekordot megdöntött. Tavaly, illetve tavasszal volt belőle némi feszültség, de nyáron nem igazán, vagy legalábbis mi nem tapasztaltuk. A tengerparti agglomerációban, ahol élünk, pörög a biznisz. Az ingatlanárak a Covid elmúltá óta folyamatosan nőnek, az időjárás pedig – klímaválság ide vagy oda – tökéletes annak, aki a hagyományos sütkérezős-pancsolós formátumot kedveli. Bármi másra viszont május végétől szeptember végéig alkalmatlan, amit célszerű számításba venni a programok összeállításánál. Terveztünk egy utat a Sierra Nevadába, de odafönt, a legmagasabban fekvő településen, ahova még út vezet, 39 fok volt, úgyhogy lemondtunk róla. Ugyanígy járt a granadai Alhambra is, ugyanezért (41 fok). Annyit mindenképpen érdemes tudnia annak, aki Andalúziába jön, hogy a Granada–Córdoba–Sevilla-háromszög egész Spanyolország legforróbb része, a tengerparton viszont jóval hűvösebb van. A tengervíz ebben az évben szokatlanul meleg, néha-néha már a 25 fokot közelíti, pedig a tengeráramlatok miatt hagyományosan nem nagyon szokott 23 fok fölé menni. Ellenben a malagai levegő spanyol viszonylatban változatlanul kellemes: jegyzetünk születése idején, augusztus közepén már egy jó hónapja szinte minden nap valamivel enyhébb, mint Budapesten. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy 27 és 34 fok között mozog, de 34 fok csak egyszer volt, és 30 fölé is nagyon ritkán ment (cserébe még éjjel egykor is ugyanolyan meleg van, mint este nyolckor).

Eső, ahogy korábban beszámoltunk róla, a tavasz folyamán bőséggel esett, azóta viszont egyetlen csepp sem. Ennek az a következménye, hogy valahol mélyen a talajban bőven van víz, ám a felső rétegekből eltűnt. Emiatt a fű barnára száradt, a jacarandák viszont május után augusztusban is virágba borultak. Valahogy más ez a nyár, mint az eddigiek. Az emberekben egy kicsivel több a feszültség – például gyakrabban dudálnak ránk, amikor ismeretlen városokban bénázunk a forgalomban –, az utcákon több az autó, a parton nagyobb a tömeg. Illetve nagyobb volt: augusztus 15. után menetrendszerűen elkezd csökkenni a nyomás, egyre többen utaznak haza az iskolakezdés miatt (a skandináv országokban előbb indul a tanév). Szél nincs: Spanyolországban mindig fúj valami valamerről, de már több mint egy hónapja nem volt szélvihar, ami szintén ritkaság.

A nagypolitika hullámai idáig továbbra sem érnek el. Hogy mi történik Madridban, annál kevésbé az andalúzokat csak az érdekli, hogy mi történik Katalóniában (Baskföldön, Galíciában stb.). Andalúzia továbbra is az andalúziaiaké; a területe közel akkora, mint Magyarország, van tengere, vannak égbe nyúló hegyei, a spanyol bajnokságban is versenyképes focicsapatok – kell ennél több?

Volt szerencsénk – már amennyire ez szerencse – egy napot Marbellában tölteni. A parti agglomeráció második legnagyobb városa, az andalúz Monaco (vagy inkább Marseille) hivalkodóan, sőt már-már bántóan gazdag. Az éjszakai élet sűrűségére jellemző, hogy este 11-kor nem tudtunk lemenni a kikötőhöz autóval, mert képtelenség volt haladni a forgalomtól, a fagyizók többsége pedig éjjel egyig tart nyitva. Drog van, prostitúció van, fényűző autók kőbunkó autósokkal szintén vannak, látványos erőszak azonban nincs, a helyi rendőrség egyelőre látszólag ura a helyzetnek. Hogy István és Ráhel mit szeretett abban a közegben, azt rögtön megértettük – csak azt nem, hogy miért keverték bele a sztoriba a gyerekeket: ha van hely Andalúziában, amit messze elkerülnénk a gyerekek kisiskolás időszakában, az Marbella. Akinek van gyereke, az talán további magyarázat nélkül is érti, akinek meg nincs, az gondoljon arra, hogy mennyire lehetett alkalmas környezet a gyerekneveléshez a 90-es években az Aranykéz utca vagy a Haris köz. (Mellesleg: az Orbán–Lévai házaspár abban a kritikus időszakban pont a Haris közben lakott. Ezek szerint nemcsak a morál öröklődik, hanem az ízlés is.)

A papagájok, hogy történetfolyamunk másik visszatérő hőseiről is essen szó, még a fiókáikat nevelik. A barátpapagáj négy hétig ül a tojásain – szemben a mi vadon élő madarainkkal, ahol jellemzően három hétig tart a költés –, és tíz hétig gondozza az utódokat, ami rendkívül hosszú nevelési időnek számít (összehasonlításképp: egy átlagos énekesmadárnál ugyanez az időszak három-négy hét, de még a lassan növekvő ragadozóknál sem több hat hétnél). Hiába, az intelligencia kifejlődéséhez idő kell. A barátpapagáj-fiókák kifejezetten fejletlenül bújnak elő a tojásból, ez is a magyarázathoz tartozik. Cserébe viszont békés, hangos, vidám hangulatú nagy családban cseperedhetnek föl. A fészkek ugyanis nem csak hatalmas, de közös is, vagyis egy-egy fészket több költőpár közösen használ. Emiatt is van, hogy igen kvalifikált a szociális életük – nem is nagyon mer kikezdeni velük senki, leszámítva az éjszakai ragadozókat.

Erre a periódusra esett a – talán – legnagyobb spanyol ünnep, a Nuestra Señora Santa María de la Asunción, azaz Szűz Mária mennybemenetele (az otthoni vallási naptárban Nagyboldogasszony). Az Asunción erre felé egy hétig tartó feriát jelent, bezárt üzleteket és a szokásosnál is derűsebb spanyolokat. Egyházi ünnep, így aztán megfigyelhetjük, hogy mit illik és mit nem illik a spanyol templomokban. Egy kicsit késni például illik – a mise sem kezdődik pontosan. Illik rövid nadrágban/szoknyában menni: meleg van, itt mindenki az időjáráshoz öltözik. Illik – természetesen – mise közben legyezőt használni, a férfiaknak is (a legyezőhasználatból pontosan leszűrhető, hogy ki a helyi, és ki a jöttment: az andalúz asszonyok olyan utánozhatatlan eleganciával, láthatatlan csuklómozdulatokkal és a szem számára követhetetlen frekvencián rezgetetik, amire csak az képes, aki gyerekkortól tanulta és/vagy a génjeiben hordozza; már ahogy szétnyitják a legyezőt, azt a kecses, már-már erotikus mozdulatot sem tudja egy idegen elsajátítani). A templom légtérét betölti a zúgás: a ventilátoroké, az állóklímáké és a legyezőké. Ha az épület fák alatt áll, mint például az öreg templom Benalmadena Pueblóban a dombtetőn, akkor az ablakait nyitva tartják: ha kinézünk, a fenyőfák

lombján keresztül a tengert látjuk. A nyitott ablakon át fenyőillat és kabócaciripelés áramlik be közénk. Illik egy pillanatra kibámulni az ablakon, és hálát adni, hogy átmenetileg ilyen pazar helyre vetett bennünket a sors. Illik pénzt dobni a kosárba, de az sem baj, ha nem dobunk. Illik énekelni. Orgona, mint mondtuk, nincs, és nyáron a sokféle nyaraló népek miatt sokszor nincs zenei kíséret sem. Benalmadenában a Virgen del Carmen templomban az éneklést a pulpituson álló templomszolga vezényli: ő kezdi el a dalokat, mély, rekedtes hangja betölti a templomot. A szöveget projektorral vetítik elénk, elvégre a 21. században vagyunk. Aki tud, az énekel, és – ahogy halljuk – sokszor az is, aki nem tud, de az összhatás mégis kellemes, majdhogynem megható. Illik továbbá beszélgetni is. Ez magyar füllel kissé szokatlan, de a spanyoloknál a templom az élet része, sokkal inkább, mint nálunk: ha valamit meg kell beszélni, akkor megbeszélik. Telefonálni viszont nem illik, és a telefont csörögni hagyni sem. Nagy illetlenség továbbá elmenni a templomból a misét lezáró utolsó Mária-ének vége előtt – Mária országa türelmes és elfogadó, de itt is vannak azért átléphetetlen határok.

Kiss Judit Ágnes

Esélyegyenlőség

63

Egykori diákomat Juditnak hívják. Egyházi gimnáziumban voltam a magyartanára. Szorgalmas volt, bár lassú, tisztelettudó és gátlásos, a kézírása gyönyörű. Ő volt a legalacsonyabb az osztályban, csodaszép mézszőke haja a derekáig ért. Nemigen barátkozott, nem nagyon nevetett. Mintha kicsit félt volna a többiektől. Megkapta ugyanazt az oktatást, mint a tehetséges, vallásos, budai családok gyerekei. A második év végén váratlanul kimaradt. Sokkal később tudtam meg a történetét.

Az anyja a család bigottsága elől menekült házasságba egy szörnyeteggel. Négy gyereket szült neki. A férfi ivott, és annak a gyereknek volt szerencséje, akit kevésbé szeretett, mert azt csak verte, nem erőszakolta. Judit attól volt ilyen kis termetű, hogy éhezett. Úgy nőtt fel, hogy teljesen természetes volt számára, hogy napokig nem eszik. Mindez láthatatlan maradt, a kőbányai otthon őrizte a titkot. A bántalmazásoknak az apa halála vetett véget.

Az anyuka pszichiátriai beteg lett, és amikor a tizennyolc éves legnagyobb lány, Csenge is skizofrén tüneteket mutatott, a kezelőorvos az összes gyereket – megelőzőképp – gyógyszerezni kezdte. Rivotrillal, ami elavult, erősen addiktív gyógyszer. A gyerekek engedelmesen szedték.

Judit estin tette le az érettségit, de tovább nem tanult. Mind a négyüket leszázalékolták skizofrénia miatt.

Amíg az én anyukám a külföldi útjain napokon át a szállodában ült, hogy a napidíját hazahozza, és lakást vegyen nekem, Judit anyjának erre

nem volt lehetősége. A gyógyszerektől demens lett, a testvérei pedig meglátták az ebben rejlő lehetőséget, eladták vele a házat, neki pedig az ország távoli csücskében találtak elmeszociális otthont. A négy gyerek a pénzből semmit nem kapott, huszonéves fiatalként, leszázalékolva, begyógyszerezve, hajléktalanszállón kötöttek ki.

Én elvesztettem az anyukámat, hagyott rám egy kis örökséget. Judit anyja él, néha meg kell látogatni az ország csücskében. Ha meghal, a gyerekeinek kell majd eltemettetniük.

Évekkel később Judit az Üdvhadsereg szállójára költözött, ahol rutin nőgyógyászati vizsgálatot kértek. Ott derült ki, hogy félidős terhes. Akkor már rendszeresen visszaélt a Rivotrillal. A gyógyszerektől nem volt szabályos ciklusa korábban sem, a hízást is annak tudta be.

– Vegye ki belőlem! – kiabált. Az orvos azt mondta: késő.

Az Üdvhadseregtől mennie kellett, a Dózsa György úti átmeneti szállóban egy zsák ruhával, kilencedik hónapos terhesen ült a csótányok között, és meg akart halni. Az apának nem kellett a kislány. Megkerestünk örökbefogadással foglalkozó alapítványokat. Megmondták, hogy nyílt örökbefogadásról szó sem lehet, a skizofrén gyereke nem kell senkinek, a titkos örökbeadásnál a leendő szülők kockázatvállalóbbak. Judit végül amellett döntött, hogy ő maga neveli a gyereket.

Minden állami szervről lepattantunk. Ha nincs a Józan Babák Egyesület, nem sikerül együtt tartani az anyát és a gyereket.

64

Én két évvel korábban szültem. Azért költöztem új albérletbe, hogy minél kényelmesebben és biztonságosabban szülhessek otthon. A férjem a tenyerén hordozott – ahogy mindkettőnk családja is. A szüléskor a bába és két dula volt velem, na meg a férjem, a szomszédság alázattal hallgatta diszkrét ordításomat.

Neki az utolsó pillanatban sikerült helyet találni az egyetlen kórházi osztályon, ahol nem veszik el automatikusan az újszülöttet, ha az anyjának nincs hol laknia. Az ügyeletes orvos a hasába könyökölve préselte ki a százötven centis testéből a kislányt. Aki – csodával határos módon – enyhébb elvonási tünetekkel született csak, és nem lett tartósan sérült a placentán át a testébe került klonazepámtól.

Nekem szoptatási tanácsadó segített táplálni a kislányomat, neki azonnal elapasztották a tejét, mert minek szoptasson, úgylis el fogják tőle venni a gyereket.

Nekem bármikor ott volt segíteni a férjem, az anyósom, látogattak a barátok, őt az ukrán határhoz közel fogadta be egy anyaoththon, ahonnan egy év múlva visszajött a fővárosba, mert hiányoztak neki a testvérei.

Egy ismerős fogadta be, felnőtt, idősebb férfi. Az apja azonban megtudta, hogy a fia milyen vadidegeneket fogadott be, és Juditnak mennie kellett a kétéves Melindával. Öngyilkosságot kísérelt meg. A gyereket még aznap elvitte a gyámhatóság egy csecsemőotthonba.

Ha velem bármi baj történne, tucatnyi ember ugrana, hogy a lányomnak segítsen. Az ő lányát hónapokig tartott visszaszerezni az állami gondozásból.

A férfi, akinél laktak, örökbe fogadta, hogy ilyen többet ne fordulhasson elő. Judit pedig elment, otthagya őket. Az új apa egy hétvégére elvitte a kislányt a Balatonra, mire hazaértek, az édesanya nem volt sehol. Az anyaságtól be lehet sokallni. Az egyedülálló anyaságtól főleg. Ha nekem elegendő lesz, van hová mennem egy-két napra, a lányom biztonságban van az apjánál vagy a nagymamájánál. Egy pszichésen sérült nőnek az anyaság átrághatatlan kásahegy.

Melinda kórházba került. Ott végre meglátogatta az anyja. Onnantól a kislány egyre gyakrabban került kórházba. Hónapok teltek el, talán fél év, mire Judit újra anyja akart lenni Melindának. Abbahagyta a Rivotrilt, segítséget kért, és küzd napról napra, hogy valamivel jobb gyerekkort adjon a lányának, mint amiben neki magának része volt. De erre nem mindig képes. És nem mindig van rá lehetősége.

Juditban később ébredt fel a gyanú, hogy az új apa molesztálja Melindát. Bizonyítékot nem talált ellene, mindenesetre a gyámhatóság felügyelt kapcsolattartás mellett döntött.

Melinda óvódás lett, Judit dolgozni kezdett. Főleg takarított, nem szívesen van emberek között, nehezen kommunikál, a számolás nem megy neki, nyelveket nem tud – a takarítás a legbiztonságosabb. Rendszerint idősebb férfiakkal lép kapcsolatba. Elviseli az élettársi viszonyt, cserébe van hol lakniuk. Néha vidéken, olykor újra Budapesten. Néha anyaotthonokban, néha ezeknél a férfiaknál.

A kislány iskolába került. Nekem lehetőségem volt eldönteni, hová vigyem a gyerekemet. Neki szerencséje volt, hogy a közoktatásban olyan intézményt talált, ahol emberségesen bánnak a gyerekekkel. Ott derült ki, hogy a gyerekeknek komoly tanulási nehézségei vannak, figyelemzavaros. Hogy a magzatkorban a placentán át felszívódott klonazepám vagy az azóta összeszedett traumák okozzák, arra nincs válasz. Ahogy arra sem, miért beteg állandóan, miért nem eszik eleget. Mindenesetre gyakran hiányzik az iskolából. Olyankor nincs kire hagyni. Az anyja marad vele otthon. A munkahelye elnézi néhányszor, aztán felmondanak neki. Már olyan állást találnia is nehéz, ami mellett reggel be tudja vinni az iskolába, és érte tud menni. Az egyik munkahelyén a főnöke azt javasolta, adja intézetbe a kislányt pár évre, amíg kicsit „megszedi magát”.

A lányom szorong. Pszichológushoz viszem. Az ő lánya szorong, nem eszik. Pszichológusra van szüksége. Csak az állami lehetőségek nyitottak számukra, de nem tudnak olyan időpontot adni, ami a munkaidőn túl van. Senki nincs, aki helyette elvinné. Az iskolában nincs pszichológus, csak a nevelési tanácsadóban vagy a családsegítőben. Melinda problémái kezeletlenül maradnak. Alultáplált.

Az utolsó élettárs megpróbálja megtönni hússal, mint a libát. Judit ugrik, hogy megvédje, a férfi megüti, eltöri az ujját is. Judit a rendőrségre fut, a férfit letartóztatják. Míg kiengedik, van ideje összepakolni, és az ország másik felébe futni egy krízisotthonba. Ahol viszont nincs munka. Vagy ha mégis, vagy reggel hattól, vagy este tízig. Senki nem nyújt segítséget abban, hogy egy ilyen munkaidőben dolgozó anya mellett a gyerek

eljusson az iskolába, és onnan haza. A segély, a családi pótlék és a gyerektartás összesen 45 ezer forint. Az otthonban önellátónak kell lenni. A többi anya Judittól kér pénzt. Aki nehezen spórol, és nehezen mond nemet. Nem marad pénze.

Visszajön Budapestre. A nővéréhez, Csengéhez költöznének, aki az élettársával lakik egy kis kőbányai garzonban. A környezettanulmány kimondja: Melinda nem élhet itt. A lakásban egy matrac van, a falak koszosak, nincs parketta. Megint az örökbe fogadó apánál kötnek ki. Ott viszont a felügyelt kapcsolattartás miatt nem maradhatnak. Mehetnek vissza az anyaoththonba, ahol szabályok vannak, támogatás nincs, vagy a gyámhatóság viszi a gyereket.

Nem tudok tanácsot adni. Menjenek egy másik országba. Ahol létezik szociális háló. A Google-fordító megoldja a nyelvi nehézségeket.

Ekkor ír a volt élettárs. Ujjtörő Zoli. Hozzá visszamehetnek, onnét nem viszik el Melindát, visszakerülhetne szeretett iskolájába is. Ahol csendes, és keveset barátkozik. Judit ma visszaköltözik ehhez a férfihöz. Szociális bérlakásra nem pályázhat, egyik kerületbe se volt bejelentve öt éven át – hogy is lett volna?

Tíz éve követem a sorsukat. Az állami szervezetektől semmi mást nem kaptunk, csak a jogszabályok betartását és betarttatását. Az egyházaktól sem sokat. A civil szervezetektől – amit tenni tudtak. A Józan Babák Egyesület a vezető halála után megszűnt. Nem tudok segíteni.

66

A férjem azt mondja: ez nem az én felelősségem, hanem szociális feladat. Megkerestem szociális munkás ismerősimet. Amikor vázoltam a helyzetet, azt felelte, ez akkor tartozna az ő szakterületére, ha az anya nem volna együttműködő. De mindent megtesz, amit a gyámhatóság, a családsegítő, az iskola vagy bárki akar. Ez állami feladat volna. Hogy egyetlenegy anya se maradjon fedél nélkül. Hogy egyetlenegy gyereket se vegyenek el az anyjától, amiért az nem tudja eltartani. Ezt hívnák szociális hálónak. Az ENSZ gyerekjogi egyezménye szerint minden gyereknek joga van ahhoz, hogy a szülei neveljék. A magyar kormány szerint a gyerek közjóság. De amikor világra jött, onnantól kezdve nem sokakat érdekel az élete, az életminősége.

Az *Egy nőalak szürke kontúrja* című regényem a gyerekkori bántalmazásról és következményeiről szól. Kritikaként megkaptam, hogy hősnőjének, Ginának túl sok baja van. Szegény kitalált Ginám a fasorban sincs a valódi, élő és nap mint nap küszködő valódi Judithoz képest.

A lányom tízéves múlt. Szárnyal. Biztonságban van. Melinda januárban lesz kilenc. Egyetlen kapaszkodója az édesanyja. Akinek nincs kibe kapaszkodnia.

Sinkó Ervin kőkockái

Kitört nálatok a polgárháború, olvastam kora reggel a mobiltelefonon budapesti barátom kérdését. Az első pillanatban nem tudtam pontosan válaszolni, ugyanis hónapok óta érzékelem a hideg polgárháborús hangulatot, de újabban már nem csak hangulatról van szó. Az elmúlt napokban ugyanis nem csupán kisebb-nagyobb incidensekre került sor, hanem a rendőrök és a csendőrök gyakran a Szerb Haladó Párt fémrudakkal felszerelt tagjaival vagy verőlegényeivel összefogva megütköztek az egyetemistákkal és a hozzájuk csatlakozó tüntető polgárokkal. A letartóztatások száma is nagyobb lett, a sérültek száma is megugrott. A tüntetők ugyanis legtöbbször a Szerb Haladó Párt irodái előtt tüntettek, ahol a rendőrségi és a csendőrségi kordonok akadályozták meg, hogy a tüntetők kárt tegyenek benne. Újvidéken egy éjszaka nem őrizték a kormánypárt irodáit sem a rendőrök, sem a párt-aktivisták, a dühös tüntetők betörték az iroda ablakait, és tönkrevérték a berendezést. Előző nap ugyanott durva incidensre került sor, az irodát őrző aktivisták a rendőrséggel karöltve megütköztek a tüntetőkkel. Mindkét oldalon voltak sérültek. Lőfegyver használatára is sor kerül, a hadsereg egyik tisztje a levegőbe lőtt, állítólag azért, mert ő és a szolgálatban levő barátai életveszélybe kerültek. Ez azt jelenti, hogy a szerb katonaság valamiképpen belekeveredett az eseményekbe.

67

Mi történt? Miért nem őrizte a rendőrség az újvidéki pártirodát, amikor ugyanazon az éjjelen az ország más városaiban helyén volt a rendőrség? Az előtte levő napokban az újvidékit is éjjel-nappal őrizték. Szokatlan volt látni a rendőröket a pártirodák előtt. A kormánypárt központi irodája ugyanis a Felszabadulás sugárúton, a lakásom közelében található, úgyhogy néhányszor „házhoz szállították” a tüntetéseket, ezért tanúja lettem a tüntetések alakulástörténetének. Kezdetben kifejezetten karneváli hangulatban zajlottak, valamelyes kivételt csak a pártirodák képeztek, mogorvább hangulatúak voltak, de kezdetben nem voltak súlyosabb incidensek.

A pártirodák bősztették leginkább a tömeget. Nem csoda, hiszen például az újvidéki pártirodából egy éjszaka négy kirohanó aktivista szétverte egy a közelben matricákat ragasztgató fiatal lány állkapcsát. A büntetőeljárás azonban elmaradt, mert a verőlegények elnöki kegyelemben részesültek, még mielőtt a bírósági tárgyalásra sor került volna. Vučić elnök döntését megindokolva egyenesen hősnek nevezte a verőlegényeket. A karneváli hangulat a március 15-i nagy belgrádi tüntetés után, amelyen több mint 300 ezren vettek részt, lassanként megszűnt, mivel a hatalom a rendkívül tömeges tüntetés után erélyesebben számolt le a tüntetőkkel. Az utcák és a terek fokozatosan csataterré váltak.

A rendőrség világos nappal is őrizte a pártirodákat. Piaci bevásárlókocsimmal évek óta az újvidéki pártiroda előtt haladtam el, hogy a közeli üzletben

két ballon ásványvizet vásároljak. Most meggondoltam magam. Inkább át-
tértem a napos oldalra. Történt ugyanis, hogy egy alkalommal az iroda előtt
elhaladva észrevettem, hogy a rendőrök gyanúsán méregetnek. Nem esett
semmi bántódásom, le sem állítottak, de mégis kellemetlen érzés vett erőt
rajtam, miután a városi legendák szerint a pártirodák környékén verőlegé-
nyek is tartózkodnak.

Miért kerültek a pártirodák a figyelem központjába? A Szerb Haladó Párt
tagjai megelégtették, hogy az irodáik előtt kisebb-nagyobb incidensekkel tűn-
tessenek, a falakra firkálganak, véres kezeket fessenek, ezért elhatározták:
a csendőrökkel és a rendőrökkel együtt védik meg az irodáikat. Kezdődött a
vajdasági Óverbászon és Palánkán. A tüntetők békésen viselkedtek az iroda
előtt, amikor is hideg vízzel fecskendezni kezdték őket. Kaptak a csendőrök
is, de ők udvariasan túrték. Azután következett a legrosszabb. Az irodából
pirotechnikai eszközöket, sörösüvegeket, petárdákat, kavicsokat és fémből
készült tárgyakat is dobáltak rájuk, az utca sarkán pedig fémrudakkal ke-
zükben fekete inges verőlegények jelentek meg, akik a rendőrség segítsé-
gével menekülésre kényszerítették a tüntetőket. A rendőrség több tüntetőt
letartóztatott, a verőlegényeket békén hagyta. Az „óverbászi csata” vész-
hírként terjedt az országban. Másnapra az egyetemisták országos méretű
tüntetésre szólították fel a polgárokat. Vagy harminc városban tüntettek a
polgárok, s a pártirodák előtti terek tényleg csatatérre emlékeztettek. A belügy-
minisztérium vagy negyven sérült rendőrrel számolt be, több tucat polgárt
rendbontás vagy a rendőrök bántalmazása miatt letartóztattak. A valjevói
egészségügyi központban annyi sérült civil jelentkezett, hogy az orvosok
nem tudták őket befogadni. Ha nem súlyosak a sebek, gyógyítsák magukat
az áldozatok, mondták. A zűrzavaros verekedés arra utalt, hogy mindenki-
nek fogytán a türelme, a rendőröknek is, a hatalomnak is és a tüntetőknek
is. A tüntetők radikalizálódtak, ők is dobálták a petárdákat és az utcakö-
veket. Az egykor békés tüntetők egyre többször folyamodtak erőszakhoz.
A kormánymédia egész nap sugározta az újvidéki pártiroda rombolásának
jeleneteit. A lakásom környékén levő pártirodához közel van a Biztonsági
és Információs Ügynökség (BIA) székhelye és a városi rendőrség épülete.
Egész éjszaka hallgattam a mentő- és a rendőrautók szirénázását. Az épület
betonlapjai nagy forróságot leheltek ki, álmatlanul forgolódtam az ágyban,
és Anikóval eldöntöttük, hogy kiköltözünk Anikó házába, Temerinbe, ahol
művelhetem a kertet, mint a NATO-légitámadás után.

Hallgattam a híreket. Vučić elnök és Vučević pártelnök bejelentette: az ál-
lamot támadták meg, és az állam minden jogszerű eszközt felhasznál, hogy
megvédje magát. A politológusok és a hírmagyarázók a közeli polgárháború
kirobbanását helyezték kilátásba. Többen arra a következtetésre jutottak,
hogy a Szerb Haladó Párt polgárháborút robbant ki, hogy bevezesse a rend-
kívüli állapotot. A pártvezetők bejelentették, hogy szó sem lehet polgárhábo-
rúról, csak a törvényeket kell erős kézzel érvényesíteni. Polgárháború vagy
rendkívüli választások? A pártvezetők előrehozott választásokat sejtettek,
de nem határozták meg, hogy mikor kerül rájuk sor. És mi történik addig?

Hónapokkal ezelőtt úgy gondoltam, hogy a választások jó megoldást jelen-

tenek, de félő, hogy a polgárháborús hangulatban, a választási kampányok továbbfeszítik a húrt. Jól jönne a választások előtt bölcs kompromisszum, olyan, mint amelyet Churchill emlegetett. Kompromisszum, amellyel egyik fél sem elégedett. Nehezen hihető, hogy a választások előtt erre sor kerül.

Az utca hangulata forradalmi, de a forradalom lehetetlen. Szerbia új ellenességgel szembesült. A forradalmak diktatórikus rendszereket döntöttek vagy döntöttek volna meg. Szerbia azonban nem nevezhető diktatórikusnak, hiszen léteznek ellenzéki pártok, biztosítva van a békés gyülekezési szabadság, igaz, kínos körülmények között, de megjelennek a kritikus szellemű médiumok, tehát létezik alternatíva, ezért logikusnak tűnik az axióma, hogy kormányváltás kizárólag választások útján lehetséges. Ebben nyilvánosan mindenki egyetért. Mindaddig nem találkoztam az erőszakos kormányváltás igényével. Az erőszakot mindkét tábor elutasítja, miközben az utcán tombol az erőszak, amelynek nem kell okvetlenül politikai jellegűnek lenni. Az utca sem biztonságosabbé, mert különböző csapatok garázdálkodnak, amelyeknek nincs közük a politikához, vagy pedig a politika álarcát viselik. A rendőrségnek nincs ereje, hogy az „apolitikus bandákat” ellenőrizze.

Szerbia patthelyzetbe került.

Az egyetemisták új helyzetben találták magukat. Nem hagyományos diktatúrákkal kerültek szembe, hanem a közép-európai bársonyos forradalmak után születendő hibrid demokráciával, illetve autokratikus politikai rendszerrel, amelyben léteznek, de nem működnek a független demokratikus intézmények. Akadnak példák, amelyek arról szólnak, hogy ez választások útján megdönthető, ez történt Lengyelországban. Viszont vannak országok, mint például Szerbia, ahol immár közel másfél évtizede ugyanaz a párt van hatalmon, az ellenzék a választásokon sorra kudarcot vallott, viszont a tömegekben rendkívül erőteljes ellenzéki mozgalmak léteznek. Az egyetemista mozgalmak idején ez látványosan kiderül. Azt egyetemisták kezdetben csak reformokat követeltek, a független intézmények működését, a különböző korrupciós ügyek felderítését, szereplőinek bíróság elé állítását, és azoknak a személyeknek a megbüntetését, akik az egyetemisták ellen erőszakkal léptek fel. Nagyjából úgy is mondható, hogy a programjuk erősen hasonlít a kilencvenes évek kelet-közép-európai értelmiségiek programjához, egy perdöntő különbséggel. A 89-es ellenzék puhuló diktatúrával került szembe, az egyetemisták viszont az acélosodó autokratikus rendszerrel. A diktatúra elitje engedékenyebbnek bizonyult, mint az autokratikus rendszer szereplői, ami azzal magyarázható, hogy az utóbbiak többpárti választásokon kerültek hatalomra, tehát legitimációs alappal rendelkeznek. Az ellenzék azzal magyarázza a vereségét, hogy a kormánypárt csalásaival tett szert erre az alapra. Ez nem játszik perdöntő szerepet, mert az európai politikusok kifejezik ugyan „aggodalmaikat”, de a csalások ellenére elismerik az EU-ba cammogó kormányt. Az egyetemisták a kilencvenes évek módszereit próbálták alkalmazni, s abban reménykedtek, hogy a tömeges demonstrációk megingatják az autokrata hatalmat, s alapvetően kérdésessé teszik legitimációs alapját, de még valódi párbeszédet sem sikerült kicsikarniuk. Ellenkezőleg, a helyzet egyre feszültebb. Erősen kétlem, hogy a kormány-

váltásra nyílt erőszakkal kerül sor. Inkább a polgárháború küszöbén egyre mérgezőbb lopakodó erőszakra lehet számítani, amellyel Szerbia önmagával vívja a harcát. A helyzet egy az évekkel ezelőtt írt monodrámámat juttatja eszembe. *A Play Sinkót*. Sinkó Ervin, aki a harmincas években az erőszak és az erőszakmentesség dilemmájával vívódott, a monodrámában felemeli a utcai kőkockákat, de nem hajítja el, hanem csak annyit mond, hogy „*Jaj, nekem! Jaj, önöknek! Jaj, nekünk!*”. Igaz, a fasizmus megjelenésekor Sinkó mégis döntött: vállalta az erőszakot.

Gulyás Andrea Katalin: Törékeny stabilitás 1.

Múlt, ahogy parancsolja: politikai időutazás a középkorban – magyar és orosz példák

*Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt,
aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.*
George Orwell

Ez a kiállítás azzal foglalkozik, hogyan próbálja befolyásolni a politika a múltról alkotott képünket, ennek szemléltetésére gyűjtött össze az elmúlt évtizedek magyar és orosz szellemi életéből számos példát, egy meghatározott területtel, a középkorral foglalkozó megnyilvánulásokból.¹

Miért épp a középkort választottuk? Részben azért, mert ez a kiállítás rendezőinek a szakterülete, akiknek többsége a CEU Medieval Studies tanszékéről került ki. De talán ennél több is indokolhatja a témaválasztást. A rendszerváltás után általában megélénkült a szélesebb közönség érdeklődése a középkor története iránt. Ennek mi, középkorkutatók, először nagyon örültünk, azután némi zavarodottsággal kezdtük értelmezni a felszínre törő új és ősrégi értelmezések mögött rejlő motivációkat. A CEU Középkortudományi Tanszék nemzetközi diáktársaságának anyag-

gyűjtésére támaszkodva 2006-ban már rendeztünk itt, a Centrális Galériában egy nagy kiállítást *Ragályos középkor a posztkommunista Közép-Európában* (*Contagious Middle Ages in Post-Communist Central Europe*) címmel.² Akkor ennek az újszerű „középkor-használatnak” az ijesztő sokszínűsége tűnt fel nekünk: a középkori műemlékeket pusztító, az „ősi” területek birtoklásáért folytatott gyilkos háború a szétbomló Jugoszláviában egyfelől, és a pompás millenniumi ünnepek, az ambíciózus (de gyakran hiteltelen) épület-újjáépítések másfelől. Továbbá a felemelkedő új szentkultuszok a rendszerváltozás után bőséges állami támogatáshoz jutott egyházakban, másrészt pedig az egyre népszerűbb újpogány mozgalmak. És persze a középkori történelem békés és harci színtereit újrajátszó fesztiválok: középkori vásári kézművesség, ruhák, ételek, lovagi tornák, az íjlesztő lovasnomád harcművészet. Az „új középkor” kultuszához világsikerű regények, filmek és tévéso-

¹ A kiállítás a Blinken – Nyílt Társadalom Archívumban (Open Society Archives / OSA) volt látható 2025. április 16. és május 25. között. Az alábbiakban a kiállítás megnyitószerződének szerkesztett változatát adom közre.

² A kiállítás anyagát bemutató képi és szöveges dokumentációt ld. <http://w3.osaarchivum.org/files/exhibitions/middleages/>

rozatok adtak romantikus hátteret, ilyen volt *A Gyűrűk Ura*, *A katedrális*, *A Trónok harca* és *A vikingek*. Ennek a hangulatnak a jegyében a 2006-os kiállítást a középkori harcművészet fiatal magyar szakértőinek kardcsörtéjével nyitottuk meg, volt több olyan diákunk, aki a bemutatón maga is beállt kipróbálni, hogy ez milyen élmény.

A középkorkutatás területén a 20. század végén világszerte kialakult egy új diszciplína, a részben valós, részben kitalált tradíción alapuló modern középkorkultusz megnyilvánulásait vizsgáló *medievalism*. Az angol szó jól tükrözi azt a különbséget, ami az egy évezrede letűnt kor nehezen megismerhető valósága és a saját korunkban újra átélni próbált más életforma, újra felépített várak, rekonstruált harci játékok, új vallási kultuszok között van. Érdekes, hogy magyarul a *medievalism* terminusnak nincs megfelelője. Nálunk az angol „reenactment”, vagyis „újrajátszás”, és a „revival” vagyis „felélesztés” helyett e jelenségeknél inkább „hagyományőrzésről” beszélnek, ami egy szögesen ellentétes felfogásról árulkodik. A szóhasználat különbségei érzékeltetik napjaink középkorkultuszának kétféle értékelését. Kiállításunk arra törekszik, hogy a világszerte használatos kritikai megközelítés kategóriái segítségével vegye szemügyre ezeknek a megnyilvánulásoknak az üzenetét.

Az elmúlt két évtizedben a középkorkultusz területén (is) egyre nagyobb teret nyert egy olyan történelmi megközelítés, amit történelmi revizionizmusnak nevezhetünk. Az elfogadott történelemtkép átértékelését nemcsak szélsőséges nézetek képviselői hangoztatták; egyes poli-

tikai pártok, kormányzati vezetők a saját ideológiai céljaik szolgálatába próbálták állítani ezt. Több ilyen, „őstörténettel”, középkorral kapcsolatos megnyilvánulás szenvedélyes vitához vezetett az elmúlt évtizedek magyarországi közéletében. Mostani kiállításunk erre a jelenségre irányítja a figyelmet, ezt tükrözi a címe: *Múlt, ahogy parancsolja? Politikai időutazás a középkorban*.

Tudjuk, hogy hasonló jelenségek sok más országban is megfigyelhetők, a 2006-os kiállításunk közép-kelet-európai összehasonlítása nagyon tanulságos volt, de felhozhatnánk hasonló skandináv, francia, angol vagy akár amerikai példákat is. Ezúttal egyetlen párhuzamos példát állítottunk a magyar jelenségek mellé, Oroszországot, bemutatva sok hasonlóságot – és persze különbségeket is – azt szemléltetve, hogy a két ország két teljhatalmú politikai vezetője, Orbán Viktor és Vlagyimir Putyin, valamint politikusgárdájuk hogyan próbál támaszkodni a középkor saját politikai céljaik jegyében hajlítgatott újraértelmezésére.

A következőkben röviden bemutatom a kiállítás tematikáját. A Centrális Galéria kiállítótermének közepén egy jurta áll, ami a magyarság keleti eredetével kapcsolatos vitákat idézi fel. Benne a „hun és türk tudatú” népek legnagyobb magyar hagyományőrző fesztiválja, a 2008 óta Bugacon két évente megrendezett „törzsi gyűlés”, a Kurultáj történetének első tíz évét felidéző film részletei, jurtabútorok, sámándobok, mellette hun süveges népviselet, tarsoly, nyílvevesszők. A Kurultáj programjairól és más hasonló hagyományőrző rendezvényekről további táblókon is látható részletes anyag.

Olvasható például egy antropológus részletes beszámolója az itt megfigyelhető színes kavalkádról, ami önmagában sok érdekes, értékes és joggal népszerű élményt kínál a résztvevőknek. De hozzátartozik az is, hogy ez a széreny civil támogatással induló kezdeményezés 2010 után Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke fővédnöksége mellett zajló esemény lett. Rövid idézet Lezsák 2020-ban tartott

beszédéből: „A világpolitikai történések minden eddiginél jobban vetítik előre a nyugati világ zavarait, olykor már kaotikusnak tűnő állapotát, ellentmondásait, de a történelmi gyökereihez visszatért keleti világ viszont felemelkedőben van. Mi, magyarok már évtizedekkel ezelőtt felismertük ezt a folyamatot, és napjainkban is tovább kell erősítenünk hídszerepünket a két világ között.” A Kurultáj évről évre egyre jelentősebb állami támogatást kapott, tavaly már 700 millió forintos sor lett az állami költségvetésben. 2022-ben Kövér László, az Országgyűlés elnöke mondott itt harcias Nyugat-ellenes megnyitó beszédet.

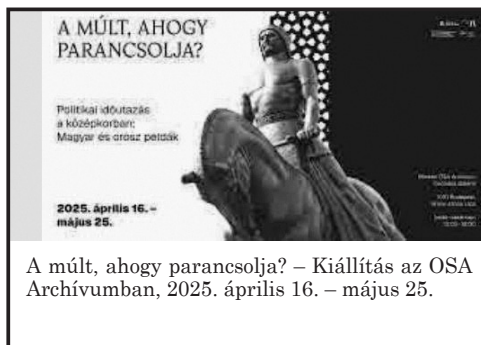
Az itt felállított jurta felidézi, hogy a magyar középkorral foglalkozó, politikai jelentőségű viták között az elmúlt évtizedben a hun–magyar rokonság kérdése váltotta ki a legnagyobb visszhangot. Erről a középkori eredetű, a magyar történelmi tudatban sok évszázadon át evidenciaként nyilvántartott és büszkén hangoztatott elképzelésről a finnugor nyelv-

rokonság 18. századi felfedezése és a modern történettudomány 20. századi elemzése óta kiderült, hogy „kitalált tradíció”. Ezt a tudományos álláspontot azonban a magyar közvélemény egy számottevő része

mind a mai napig nem hajlandó elfogadni. Ennek a közelmúltban újra felerősödő ellenkezésnek a 21. század elején először a szélsőjobb oldali mozgalmak adtak hangot. A Jobbik 2009-ben felhí-

vást tett közzé „a finnugor rokonságelmélet egyeduralmának megszüntetésére”: kijelentve, hogy „a finnugor származás elméletének kidolgozására a Habsburg-ház politikai megrendelésére, a magyar nemzeti öntudat tudatos megroppantása céljából került sor”, és „alternatív” szakértők sorát vonultatta fel a hun–magyar rokonság valódiságának bizonyítására, követelve egy őstörténettel foglalkozó tudományos intézet felállítását. Erre egy évtizeddel később a negyedik Orbán-kormány sort is kerített. Kásler Miklós, aki e kormányban megkapta az „emberi erőforrások minisztere” tárcáját, 2018-ban impozáns költségvetéssel megalapította a Magyarságkutató Intézetet, és kinyilatkoztatta, hogy reméli, hogy ez az új intézet egyszer s mindenkorra „véget vet a régi türk-finnugor hipotetikus eredetvagy nyelveredetvitának”.

A vita „véget vetéséhez” ekkor került elő egy új fegyver, az archeogenetika. A Szegedi Tudományegyetem Török Tibor által ve-

zetett Archeogenetikai Kutatócsoportja már 2017-ben nagy feltűnést keltett azzal a bejelentésével, hogy vizsgálatai szerint a honfoglalók ősei mégiscsak hunok voltak, sőt már az avarok magyarul beszéltek. Ezt a hírt a szélsőjobboldali sajtó nagy ujjongással fogadta: „Ettől dührohambot kaphat az akadémiai közösség” – írta a *Pesti Srácok*. A frissen alakult Magyarországtudományi Intézet Török Tibor tanítványát, Neparáczi Endrét alkalmazta régészeti vizsgálataira, és hamarosan jött tőlük az újabb szenzációsnak szánt hír: III. Béla maradványainak archeogenetikai vizsgálata alapján megállapították, hogy „R1a haplocsoportba tartozik, ami azt jelenti, hogy az Árpád-ház tagjai egészen biztosan eurázsiai, nem pedig finnugor eredetűek”. Noha ebből nem sok következtetést lehetett levonni a honfoglaló magyarság egészének genetikai hovatartozásáról, ettől kezdve a Magyarországtudományi Intézet igazgatója, Horváth-Lugossy Gábor, tudományos vezetője, Makoldi Miklós és Neparáczi Endre minden lehetséges kormánypárti médiában úgyszólván hetente elmondták, hogy „a finnugor rokonság teljes kamu, a magyarok szkíta-hun származását ma már genetikai kutatások bizonyítják”. Ahogy az intézet honlapjára feltett – a közelmúltban bekövetkezett tudományos vezető- és szemléletváltás ellenére még mindig ott látható –, Ágoston Balázstól származó idézet összefoglalja: „Im már kétségbevonhatatlanul bizonyított tény, hogy a magyarság a szkíták, a hunok és az avarok, egyszóval azon eurázsiai íjfésszítók sztyeppeti kultúra szerves örököse, amelynek első képviselői bizonyíthatóan legkésőbb hatezer évvel ezelőtt jelen

voltak a Kárpát-medencében. Nem kérdés többé, hogy az avarok jelentős hányada magyarul beszélt, és az is egyértelmű, hogy már a hunok egy része is keresztény hitű volt – ennek fényében értelmezendő az akkori, aberrációkba és cinizmusba fulladva pusztuló Nyugatot büntető Isten ostroma.”

Egyáltalán nem áll szándékunkban a régészeti kutatást a molekuláris biológia eszközeivel forradalmasító archeogenetika új történelmi megfigyeléseinek lekicsinylése, a probléma az ezekből levont elhamarkodott és zavaros történelmi következtetésekkel van. Az archeogenetika sokféleképp hasznosítható, kiállításunk első tablóin bevezető áttekintést adtunk e tudományág módszereiről és elméleti megfontolásairól, és bemutattunk két másik ezzel foglalkozó magyar kutatócsoportot is. Az osztrák, német és amerikai együttműködéssel dolgozó, az ELTE tanszékvezetője, Vida Tivadar által vezetett Histo-Genes projekt a módszert a Kárpát-medencei avar népesség társadalmi struktúrájának megismerésében hasznosította. A HUN-REN Archeogenetikai Intézetének a közelmúltban nyilvánosságra került, nagyszámú mintán alapuló eredményei pedig azt igazolták, hogy a honfoglalás idejére a Kárpát-medence leleteiből mind a hunok, mind az avarok keletről érkező genetikai komponensei eltűntek; a honfoglaló magyarok nem velük, hanem a helyi lakossággal keveredtek.

A régészettel kapcsolatos vitákról áttérve a történelmi adatok és hagyományok értékelésére, kiállításunk bemutatja, hogy az utóbbi két évtizedben hogyan virágzott fel újra Attila kultusza az elitkultúra és a

népi kultúra világában: Szörényi Levente és Lezsák Sándor rockoperája, Vidnyánszki Attila Bánffy Miklós műve nyomán rendezett *Isten ostora*-darabja, másrészt a Pilisben Attila és Árpád sírját keresők (köztük ugyancsak maga Szörényi Levente), a tápiószentmártoni gyógyító kisugárzású Attila-domb és a zsadányi Attila-fapalota.

Ehhez az Attila-kultuszhoz 2010 után csatlakozott a legfőbb politikai hivatalosság: 2010-ben Kövér László és Hende Csaba még csak egy magánterületen avatott Attila-szobrot, de ezt a következő években számos újabb Attila-szobor felállítása követte. 2022-ben Ópusztaszeren az Attila-szobrot Kásler Miklós avatta fel ékesszóló beszédben. „A magyar »hőstörténelem« három kulcsfigurája, Attila, Árpád és Szent István nemcsak egy etnikumhoz tartozik – mondta –, hanem egy gondolatiság, egy szellemiség fogja őket össze, és ez az a példa, amely bűvópatakként, időről időre, már a Habsburg-uralom időszakától egészen napjainkig mindig megjelenik, mindig összetartja a nemzetet, mindig meghatározza, hogy hogyan éljünk, mit tegyünk, és mi felé törekedjünk.” A legnagyobb visszhangot az váltotta ki, hogy a „keleti nyitáson” munkálkodó Orbán Viktor 2018-ban a Türk Államok Szervezete (TÁSZ) tanácsának 6. Csúcstalálkozóján, Biskekben a következőket jelentette ki: „Magyarok vagyunk, magyarul beszélünk. Ez egy egyedülálló és különös nyelv, amely a türk nyelvekkel áll rokonságban... egy Nyugaton élő keresztény nép vagyunk, amely a hun-türk eredet alapján áll, a magyarok magukat Attila késői leszármazottjaként tartják számon.” Újabban

ehhez csatlakozott a *Mandiner*-ben 2024–25-ben megjelent, *Attila a miénk* című cikksorozatával Schmidt Mária is: „Attiláról a dicső győzelmek, a merészség, a vitézség, a hatalmas küzdeni tudás, a férfias erő, a bátorság, a szervezési és vezetési zsenialitás jut mindenkinek az eszébe. Attila személyében a lenézett, barbárnak tartott és semmibe vett Kelet kért helyet a magabiztos és elkényelmesedett hegemonától: Rómától” – olvasható e cikkben, mely – a kormány külpolitikai főcsapását alátámasztandó – Attilában leli fel az „elkényelmesedett” nyugati „hegemonnal” bátran szembeszegülő erőskezű vezető példaképét.

A kiállítás további tablói sorra veszik a középkori magyar történelem politikai szándékokkal történő – és a történettudomány szakmai álláspontját több helyen elutasító – újraértékelésének további állomásait: a „hivatalos értékelés” által – úgy mond – elhallgatott 907-es pozsonyi csata magyar győzelmének „proteszt”-kultuszát, évenkénti koszttűmös/ fegyveres újrarájátszását. Ehhez kapcsolódott a Magyarságkutató Intézet által 2020-ban készített animációs film, amely a történelmi források meghamisításával azt sugallta, hogy a „Nyugat” a honfoglaló magyarok „kiirtását” tűzte ki célul, de csúfosan felsült. A film bemutatását botrányhangulatú vitasorozat, a két kritizáló belső munkatárs kirúgása követte, de néhány év múltán az intézet megújult vezetősége is elhatárolódott saját korábbi produkciójától.

A saját kiállítás kitér a honfoglaló magyarság legnépszerűbb – de politikailag igencsak terhelt – szimbóluma, a turulmadár körüli vitákra. A budapesti Hegyalja úton 2005-ben

felállított Turul-emlékmű körüli szélsőjobboldali csatározások után 2012-ben itt e téren is maga Orbán Viktor lépett színre az ópusztaszeri Turul-szobor felavatásánál mondott beszéddel. Idézem: „A Turul *ősképe* a magyarok ősképe. Beleszületünk, akár csak a nyelvünkbe és a történelmünkbe. Az *ősképe* a vérhez és a szülőföldre tartozik. Onnantól, hogy magyarként világra jövünk, a mi hét törzsünk köt vérszövetséget, a mi Szent István királyunk alapít államot, a mi seregeink vesztenek csatát Mohácsnál, a turulmadár pedig a mi, a most élő, a már meghalt és az ezután megszülető magyarok nemzeti azonosságának jelképe.”

A kiállítás bemutatja Szent István kultuszát, amelynek napjainkig tartó újabb fellendülése már a késői Kádár-korszakban bemutatott nagy sikerű *István a király* rockoperával kezdődött. Ezt grandiózus szintre emelték a millenniumi ünnepek, amikor Szent István ereklyéit a kormány Budapestre utaztatta, és országsszerte 69 új Szent István-szobrot állíttatott. Mindebben zászlólengetős szoboravató beszédekkel Orbán Viktor központi szerepet vállalt. Felidézzük a 2000-ben a Parlamentbe átszállított és alaptörvénybe foglalt Szent Korona hivatalos és nem hivatalos („alternatív”) kultuszát, valamint a közelmúlt történelmi filmjei segítségével fényesebbre retusált középkori történelmünket az Aranybulla, a tatárjárás idejétől egész a nándorfehérvári győzelemig.

Hogyan kapcsolódik mindehhez a kiállítás másik fele, az orosz példák sora? Magyar szemmel igencsak tanulságos megtekinteni, mennyire hasonlóan központi szerepet játszik

az emlékezetpolitikában a két ország politikai vezetője. Az orosz közép-korral kapcsolatos fontos vitában, a Rurik-ház varég vagy szláv eredetének eldöntésében ott is előkerül az archeogenetika fegyvere, és Vlagyimir Putyin személyesen is érdeklődést tanúsít e történelmi vitakérdés iránt. Szent Vlagyimir kultuszának minden korábbinál erőteljesebb felívelése igen hasonló Szent István magyarországi kultuszához. Annyi különbséggel, hogy Kirill pátriárka révén az egyház ott sokkal aktívabb szerepet vállalt az új politikai színvetű kultusz fellendítésében, mint nálunk.

Sajátos helyzetet teremtett az Ukrajna ellen folytatott háború ebben a tradícióban: kezdve az Ukrajna és Oroszország között 2008-ban és 2010-ben kialakult vitával, hogy melyik állam tekintheti saját megalapításának a Kijevi Rusz 988-as kereszténységre térését, egész addig, hogy az orosz iskolai tankönyvekből mára eltűntek a középkori Kijevre történő utalások. Az átpolitizált orosz középkorképben fontos tényező a nyugati kereszténységgel szembeállítható ortodoxia forrása, Bizánc. Vlagyimir Putyin kétszer személyesen is ellátogatott az Athosz hegyi orosz Szent Panteleimon kolostorba (2005-ben és 2016-ban), ahol egyébként kedvvel fényképeztette magát a bizánci császárok számára készített piedesztálon.

A háború idején a 13. századi, ugyancsak szentként tisztelt nagyfejedeleme, a svédek ellen győztes és a mongolokkal kiegyező Alekszandr Nyevszkij kultusza az Ukrajnában megszállt városokban felemelt szobrokkal és az orosz hadsereg kultuszára emelt székesegyházban hirdeti a győzedelmes orosz seregek diada-

lát. Mindehhez Vlagyimir Putyin és Kirill pátriárka beszédei adnak történelmi és ideológiai háttérrel.

Végül pedig: a politikai időutazás szélesebb kontextusa Oroszországban is igen kiterjedt, történelmi fesztiválok, középkorias harci játékok, történelmi filmek, középkori tematikájú számítógépes játékok, időutazó regények (*popadanci*) járulnak hozzá a felülről meghatározott új történelemkép terjesztéséhez.

Milyen következtetések vonhatók le a középkori történelem politikai szolgálatba állításának itt bemutatott példáiból? A kiállítás rendezői ezt a közönségre bízzák. (Itt említenem kell a kiállítás társkurátorát

a kiállítás társkurátorát, Tóth G. Pétert, a dokumentáció összeállításán dolgozó Kanyó Ferencet és Olga Kalashnikovát, valamint a kiállítást rendező Székely Katalint és Nemzetes Ferencet.)

A magam nevében csak annyit mondanék: ne tévesszük össze az emlékezetpolitikát a történelmi ismeretekkel – az előbbi egyértelmű útmutatásaival ellentétben az utóbbi következtetései áttételesek, vitatottak, kritikai értékelést igényelnek. De ahhoz nélkülözhetetlenek, hogy az emlékezetpolitika görbe tükre helyett tárgyilagos tájékoztatást adjanak a múltból, és leleplezzék az előbbi torzításaiból táplálkozó hamisságokat.

Gulyás Andrea Katalin: Víziópisztoly 2.

Bazalt. A felejtés rétegei

(Egy kurátor töprengései)

Akinek ismerősen cseng a fenti cím, bizonyára hallott a Blinken OSA Archivum tavaly őszi budapesti kiállításáról, vagy olvasott róla a sajtóban, esetleg maga is megnézte, vagy részt vett valamelyik kapcsolódó rendezvényén. Talán el is gondolkodott azon, hogy ez a hetven évvel ezelőtti történet legalább annyira a felejtésről is szól, mint az emlékezésről. Az sem szokványos, hogy egy emlékezetőrző intézmény – ebben az esetben egy archívum – ne csak a megőrzött emlékekkel, archivált dokumentumokkal foglalkozzon, hanem azok hiányát is megpróbálja bemutatni, elemezni.

A címadás nem csupán távoli utalás erre a kulturális programra. Ez az írás ugyanakkor nem a kiállítás utólagos száraz ismertetését vagy objektív értékelését kívánja nyújtani: azokat a dilemmákat, megoldatlan vagy megoldhatatlan kérdéseket próbálja számba venni, amelyekkel az alkotóknak, közreműködőknek, látogatóknak szembesülniük kellett a kiállításához vezető kutatás vagy éppen annak utóélete során. Több ez, fontosabb ez, mint az úgynevezett kulisszatitkok kibeszélése.

Akinek új a cím, és korábban nem is érdeklődött a konkrét történet iránt, talán az is rezonál a felvetett kérdések némelyikére, és maga is talál magán- és közéleti emlékezetében, töredékes családi történeteiben hasonló dilemmákat, más időszak-

ban, más helyszínen zajlott eseményeket, feldolgozatlan konfliktusokat az emlékezés és felejtés kényes ökoszisztémájában.

Amit tudunk

Magyarország kis ország, de kényszermunkatáborokban feltűnően gazdag volt a háború utáni történelme. A második világháború utáni évekre, a Sztálin haláláig terjedő időszakra gondolok elsősorban, némi keserű iróniával. Ezzel a teherrel, mondhatni negatív történelmi erőforrással valamit kezdenie kellett – esetenként csak kellett volna – a szemtanúinak, az elszenvedőinek, az elrendelőinek, a történészeknek és a később születetteknek.

Több mint hetven évvel a táborok többségének bezárása után már sok mindent tudunk e büntetőintézményekről: voltak közöttük gyűjtőtáborok és munkatáborok; foglyaik között voltak politikai elítéltek, kulákok, megbízhatatlannak minősített elemek. A táborok listája azonban máig nem teljes, bár több könyv jelent meg a legfontosabbakról, helyi és országos emlékezetőrző szervezetek alakultak történetük feltárására. Ironikus, hogy a legteljesebb listát a Szabad Európa Rádió állította össze – egy olyan intézmény, amelynek munkatársai akkoriban be sem léphettek az országba: szakszerű interjúkat készítettek az országot legális vagy illegális úton elhagyókkal,

az elmondottak megbízhatóságát értékelték, az interjúalanyok nevét pedig helyreállíthatatlanul törölték, vagy fel sem vették. A SZER listája 95 táborot tartalmaz, és ez sem a teljes lista: ma már tudjuk, hogy közel 120 tábor létezett ebben az időszakban Magyarországon. A táborok egy része ma is közismert, mint például a szovjet gulág példáját mintaszerűen követő és a bezárásakor lerombolt recski munkatábor, amelynek fogolylistáját és őreinek listáját azonban sikerült rekonstruálni; helyén évtizedekkel később emlékpark létesült, és történetét szépirodalmi és szakirodalmi művek dolgozták fel. Vannak azonban olyanok is – jelesül a badacsonyi bazaltbányában működött munkatábor –, amelyek léte még a történészeket is meglepi.

Az is ironikus, hogy a másik „hiteles” forrás egy játékfilm – nem egy dokumentumfilm, amelytől elvárjuk az objektivitást, a pontos adatolást, hanem egy filmdráma, Bacsó Péter *Nyár a hegyen* című alkotása 1967-ből, vagyis tizenhárom évvel a táborok bezárása utánról, amely egy valós figurákról mintázott, megtörtént esetekből merített, de kitalált történetet mesél el az 1950-es évek elejéről, a koncepciós perek, a börtönök, munkatáborok idejéből, és amely bemutatja és megérezteteti a korszak feldolgozatlan konfliktusait és a fiatal generáció részben empátikus, részben értetlen viszonyulását ezekhez a konfliktusokhoz. A film helyszínei a badacsonyi rabszállás akkor még álló épületei voltak.

A harmadik „hiteles” forrás pedig egy életrajzi regény egy olyan fogolytól, aki a badacsonyi bazaltbányában és más büntetés-végrehajtási intézményekben raboskodott, majd disz-

szidált az Egyesült Államokba, ahol élete nagy részét töltötte, és idős korára visszatérve Magyarországra megírta perének és börtönéveinek történetét (Stirling György: *Megalázott nemzedékek*, 2006). Azért tettem idézőjelbe ezeknek az értelmileg és érzelmileg is időtálló forrásoknak a „hitelességét”, mert minden értékük mellett mást várunk a különféle irodalmi és filmes műfajoktól, a bennük alkotóktól, mint a tényszerű dokumentumoktól és a hatóságoktól. Badacsony esetében éppen a tényszerű dokumentumok feltűnő hiánya – például a fogolylista vagy az örök listája, a megtörtént esetek (szökések, büntetések) leírása – vezetett arra, hogy itt nemcsak az emlékezéssel, hanem a felejtéssel is foglalkoznunk kell.

Amit nem tudunk

Történész kollégám megkérdezte a magyarországi munkatáborokról szóló egyik könyv szerzőjét, hogy vajon miért nem szerepel benne Badacsony. Azt a választ kapta: mert nincs róla adat. Egy történésznek az adatok adják munkája hitelességét (történész barátaimmal sokszor keveredtem vitába arról, hogy szükséges-e a szereplők megnevezése, azonosítása, ha magánemberekről és nem közszereplőkről van szó), itt azonban büntetőperek elítélteiről, a büntetés-végrehajtó intézményekben dolgozókról, vagyis eleve nyilvános adatokról van szó, és ma még sincsenek meg ezek az adatok. Az államigazgatás, különösen a büntetés-végrehajtás nem szokott ilyen slampos lenni – valamilyen oka csak volt a tényadatok eltűnésének.

Úgy érzem, ma már jobban megértem a dokumentumok eltűnésének

okait és a felejtés mechanizmusait a badacsonyi kényszermunkatábor történetében. Badacsonytomaj városa – korábban nagyközség, előtte falu – felvirágzását a bazalt adta. A Balaton-felvidék ikonikus tanúhegye, a Badacsony sorsát az pecsételte meg, hogy itt található a legjobb minőségű bazalt, amelyből nemcsak vasúti pályák zúzott köveit vagy út-alapozást lehetett készíteni, hanem faragni, hasítani is lehetett: ha a budapesti Belváros utcáit feltörik, a legtöbbjüknel még ma is ott van az aszfaltréteg alatt a bazalt kockakő vagy a kisebb méretű, gyakran íves mintába rakott macskakő. Nehéz elképzelni, ezt a több millió kocka- és macskakövet többségében kézzel hasították – és egy kockának hat oldala van, hatszor hasadhat el rosszul. (Próbálkoztak a hasítás gépesítésével, de nem sokra jutottak vele: az úgynevezett riccerek pontosan tudták, hogy hol „lázás” a kő, hol kell megütni, hogy a kívánt méretet és formát kapják.) Ezt a kiváló alapanyagot már a 20. század elejétől használták: először csak az omlásokat aknázták ki, majd fejtették a hegyoldalt, végül robbantották. A világháború környékén és főleg az újjáépítés idején rengeteg kő kellett az utakhoz, vasutakhoz, építkezésekhez, ezért munkahelyek létesültek, vasútvonal épült a tó északi partján (bár még az sem tudta elszállítani a rengeteg követ, uszályokkal kellett egy részét átvinni Fonyódra, és a déli parton húzódó vasútvonalon továbbvinni), kiépültek a közművek, iskolák, művelődési intézmények születtek – egyszóval minden, ami a városiasodáshoz szükséges.

Ebben a sikertörténetben sötét folt a csíkos ruhás rabok dolgoztatása,

zavaró tényező a közösségi emlékezetben. Ma már talán hajlamosak vagyunk elfogadni a volt ellenség kényszermunkatáborokban dolgoztatásának politikai és gazdasági logikáját, ami egyszerre volt büntetés és gazdasági szükséglet a háborús romok eltakarítása, az ország újjáépítése időszakában. Ez azonban elfedheti előlünk a tényeket és az ott dolgoztatottak sorsát. Sőt, ha mélyebbre ásunk a bazaltbánya történetében, korábban zsidó munkaszolgálatosok is dolgoztak itt – mindig jól jön egy bazaltbánya, ha valakiket büntetésből kell dolgoztatni...

A másik ok, ami a dokumentumokat eltűnésre és az emlékezetet kihagyásokra ítéltette, személyes vagy családi: Stirling György könyvéből tudjuk, hogy az örök egy része a helyiek közül került ki. Voltak közöttük rendesebbek is, akik szemet hunytak a rabok kisebb mulasztásai fölött, a legkegyetlenebbek pedig a fiatal ávósok voltak. Ezeknek az embereknek a családja még mindig a környéken élhet, akár még az érintett is kilencven-egynéhány évesen – számukra ez a történet olyan, amit még ma sem szívesen vállalnak fel. Sok szerepben, sok helyzetben lehetett részt venniük az egymást követő generációk tagjainak a sötét időszakokban, de a magyar társadalom, ismeretesen, nem jeleskedik makro- és mikrotörténelme sötét foltjainak feldolgozásában, és sötét foltokban sajnos bővelkedik a múlt.

„Makacs kutya az emlékezés, oda heveredik, ahová éppen kedve tartja” – írta Cees Nooteboom holland író (magyarul is jelent meg könyve). Szerintem makacs kutya a felejtés is: vissza-visszatér kedvenc helyeire, és mindig azokat a helyeket, törté-

neteket, szereplőket, viszonyokat felejtjük el, amelyek számunkra keletlenek vagy érdekeinkkel ellentétesek.

A homályos céltábla

Amikor gyerekkori emléktöredékek és későbbi lokálpatrióta kezdeményezések hatására elkezdtem közelebbről foglalkozni a bazaltbányában működött rabtábor történetével, szörnyen bosszantott, hogy nem lehet az iratok nyomára bukkanni. Azt sem lehet mondani, hogy a tábor teljesen elfeledett: tudtak és tudnak a létéről, egy emléktábla is van az erdő által benőtt romok közelében, és a Bacsó-filmet is sokan látták.

Egy idő után úgy fogtam fel, hogy olyan céltáblára kell lőnöm, amelynek közepe homályos. Látjuk, hogy ott van, de éppen a közepe, ahol a legértékesebb találatok vannak, nem látható tisztán. Csak körbelőni lehet – de a körbelövésekből azért kirajzolódik a homályos rész, a történet lényege mégis összerakható, ha nem is egyszerűen.

Amikor ez a projekt személyes magánkutatásból a Blinken OSA Archivum által támogatott hivatalos kutatássá avanzsált, terepmunkáscsoportokat szerveztem kollégáimból. Szétszéledtünk különféle környékbeli emlékezetőrző intézményekbe – könyvtárakba, levéltárakba, múzeumokba – de a

munkatáborra vonatkozó iratokat nem találtunk. Találtunk viszont archív fotókat, kapcsolatokat az események még élő tanúihoz, és egyre többet tudtunk meg az érintett települések (Badacsonytomaj, Badacsony, Badacsonytördemic) történetéről, még a bazaltbányászat műszaki oldaláról is. Fotóztuk és azonosítottuk a rabszállás romjait,

A rabszállás romjai
Fotó: Szilágyi Lenke

amelyeket benőtt a természet. Mi magunk is végigjártuk azt az utat, amely a rabszállástól a hegy túloldalán lévő fejtéshez vezet, és amelyet a raboknak mindennap időjárástól függetlenül oda-vissza meg kellett tenniük.

Sok mindent találtunk a körbelövések során, tūpontos légi fotókat a bányáról és a rabtábor épületeiről 1959-től 1983-ig, más magyarországi munkatáborok hivatalos iratait, a táborokat szervező KÖMI, vagyis a Közérdekű Munkák Igazgatósága bőséges dokumentumanyagát – ezek más kutatóknak is rendelkezésére állnak.

Az idő múlásával egyre kevésbé igazgott a hivatalos iratok hiánya – például, hogy kik, mikor, milyen ítélettel, milyen transzportokkal érkeztek, és vitték őket tovább, kik voltak az őreik, milyen büntetéseket kaptak, kivel milyen balesetek történtek, kik kíséreltek meg szökést –, egyre fontosabbnak tartottam a felfejtett történeteket, a megismert kontextust, az emberek viszonyulását a múlt e kényelmetlen fejezetéhez.

Kezdttem megnyugodni: így is fontos elemei világosodnak meg, állnak össze ennek a történetnek.

Személyes emléktöredékek

Szűkebb családomban nem voltak politikai okok miatt bebörtönzöttek vagy a nép ellenségeinek kikiáltott kulákok, nem voltak a háború előtti rendszer arisztokratái vagy a klérus tagjai. Visszatekintve ez szerencsésnek tűnhet, de ennél sokkal kevesebb is elég volt ahhoz, hogy a kommunista rendszer fogást találjon polgárain.

Anyai nagyapám abban a generációban született, amelyben a férfiaknak mindkét nagy háborúban be kellett vonulniuk: ő is két világégésben harcolt, az elsőben mint fiatal katona, a másodikban mint öreg katona, az egyikben meg is sebesült. Egyébként statisztikus volt, a számok nagy barátja, megbecsült szakember a Központi Statisztikai Hivatalban, aki karrierje végén kormányfőtanácsosi rangot kapott. 1945 után sürgősséggel nyugdíjazták, és szégyenteljesen alacsony nyugdíjjal küldték el a KSH-ból. Amikor megkérdezte, hogy miért, a válasz az volt: mert a régi rendszert szolgálta. Emlékszem, hogy később is fölemlgette bosszúsan: mégis, milyen rendszert szolgálhattam volna?!

Felesége (a nagyanyám, akit én már nem ismerhettem) meghalt, budai Fillér utcai lakásukat lebombázták, neki özvegyként kellett új életet kezdenie egy iránta ellenséges rendszerben. Megismerkedett egy badacsonytomaji özvegyasszonnyal, akinek a főútra néző, módos, manzárdszobás házát nem államosították, csupán más családokat kellett befogadnia maga mellé – ez

volt a társbérletek kora. Nagyapám elvette az özvegyet, és elköltözött Tomajra – mint mondta, addig a két-három évig, amíg a kommunisták itt vannak, utána majd visszaköltözik Budapestre. A két-három év több mint negyven lett, de nekem gyerekként és kamaszként is jól jött a balatoni ház: minden nyarat ott töltöttem a nagyapánál, először anyámmal, később egyedül a haverokkal.

A drótkötélpálya, amely a bazaltal teli csilléket vitte a zúzóműbe és a vasútállomásra, egy részüket a kompokat fogadó mólóra is, szinte pontosan a házunk fölött húzódott. A csillék jellegzetes kettős kattogása, amint áthaladnak egy tartóoszlopon, az élet mindennapi része volt, ma is ráismernék. Nagyapám kártyapartnerei, az állomásfőnök, a patikus, az állatorvos modernebb kártyajátékokat játszottak, nagyapám sajnálta is, hogy alig van már olyan, akivel tarokkozni tudna. Jóban volt a beköltöztetett családokkal is, akik nemcsak életkorukban tartoztak az új generációhoz, de munkájukban, ízlésükben is: munkások voltak a zúzóműben. Az ő történeteikre a gyerekek is odafigyeltek, bár csak a terített asztalnál nyílt erre módunk.

Az idősebb fiúk néha suttogva meséltek izgalmas történeteket arról, hogy évekkel korábban „életük kockáztatásával” felmásztak a hegyre, ahol szögesdrót kerítés mögött géppisztolyos katonák voltak és csíkos ruhás rabok dolgoztak. Persze ekkoriban már nem lehettek ott rabok és örök, és a kalandos történetek is csak átmeneti izgalmat okoztak a fiatalabb hallgatóság körében – én is évtizedekre elfelejtettem.

Mindez önmagában kevés lett volna, hogy évtizedekkel később egy hetven évvel ezelőtti történet felfejtésére indítson.

Lokálpatrióták, emléktúrák

Még a Covid-járvány előtt olvastam egy riportot az akkori *Index*-ben, amely korrekt módon összeszedte a munkatáborról elérhető információkat, és talált is két túlélőt – egyikük bányász, másikuk munkaszolgálatos volt –, és rövid interjút készített velük. Ez ébresztett rá, hogy ha iratok nincsenek is – bár ezt még nem vehettem biztosra akkor –, a történet túlélői még kikérdezhetők lehetnek.

Rábukkantam egy korábban megjelent riportra is, amelyben egy fiatalember, egyébként neves helyi borász, lokálpatrióta és kultúratámogató, túrákat szervezett „a hegy sötét oldalára”. A résztvevőknek levetítette a Bacsó-film néhány részletét, majd adott nekik egy tarisznyában szőlőlevet, egy kis üveg bort, egy grafikus által rajzolt térképet, egy audioguide-ot – és egy bazaltkövet. A követ a túrázók maguk választhatták ki indulás előtt, és ha megtalálták az elhagyatott bazaltbányát, a követ ott kellett hagyniuk, mintegy kárpótlásul a megsebzett hegynek, egyúttal megemlékezve a munkatáborban szenvedett rabokról.

Talán ezek a riportok, interjúk is közrejátszottak abban, hogy az elmúlt években amatőr videósok

járták be a hegyet, és töltötték fel videóikat az internetre. Voltak közöttük támogatott ismeretterjesztők, és voltak igazi amatőrök, akik maguk is a helyszínen eszméltek rá, hogy milyen romok között járnak.

Tudjuk a történelemkönyvekből, hogy a Szovjetunió még Sztálin halálának évében, 1953-ban rendeletet hozott a gulágok bezárásáról.

Ugyanebben az évben, a szovjet mintát követve Magyarország is bezáratta kényszermunkatáborait – legalábbis jogilag, mert a tízezres nagyságrendű fogolypopuláció elhelyezése nem ment könnyen; a badacsonyi tábor is csak a kö-

A rabszállás romjai
Fotó: Szilágyi Lenke

vetkező évben, 1954-ben szűnt meg. A bányászat eközben tovább folyt, és csak a 60-as évek közepén szűnt meg – csak már nem rabok dolgoztak a bazaltbányában.

A magyarországi táborok bezárása Nagy Imre miniszterelnök nevéhez fűződik. A mártír miniszterelnök emlékének megőrzésére alakult Nagy Imre Társaság, elsősorban a Veszprém megyei szervezete, más csoportok csatlakozásával minden évben emléktúrát szervez a badacsonyi munkatábor romjaihoz, bár mostanában a tagok korosodásával egyre kevesebben tudnak felmenni a hegyre. 2004-ben, egy fa körülölelő gyökerei közé emléktáblát állítottak itt a munkatáborok feloszlataásáról. A gránittáblát a közelmúltban ismeretlenek összetörték: indítékaik

világosak, mert egy közeli tájékoztató szövegében is kifejtették azt a mondatot, amely Nagy Imre rendszerének viszonylagos embersége-sebb voltára utalt. Hetven évvel az események után még mindig láthatók a törésvonalak és a gyűlölködő indulat...

Az sem véletlen, hogy a Nemzeti Emlékezet Bizottsága a megújított vándorkiállításának bemutatóját Badacsonytomajban tartotta (a mi archívumunk is adott hozzá Szabad Európa Rádiós dokumentumokat). Szerencsére a mai pártpolitika még nem fedezte fel magának ezt a toposzt; azt azonban sokan látják, hogy itt még mindig valamiféle emlékezeti adósság van.

A történet tanúi

A badacsonyi kényszermunkátábornak és a bazaltbányának még ma is él néhány résztvevője, tanúja. Megkértem a borászt, hogy segítsen kapcsolatot teremteni ezekkel az emberekkel – nem akartam az utcáról bekopogni, hogy interjút kérjek tőlük. Az ő közvetítésével sikerült megismernem egy volt munkaszolgálatos katonát, aki – több társához hasonlóan – helyi lányt vett feleségül, és Tomajban telepedett le. Ugyancsak vele kopogtattunk be a bányában először gyerekmunkát végző, később a gépállomás vezetőjévé avanzsált nyugdíjashoz is. A bazaltbányában (a munkatábor idején már a bacsonytördemici oldalon) dolgozó idős bányászhoz a tördemici polgármester révén jutottam el; itt szereztem tudomást arról is, hogy az előző polgármester özvegye monográfiát állít össze Badacsonytördemic fennállásának 750. évfordulója alkalmából, számos archív fotó felhasználásával.

Az interjúkból iratok híján is megtudtuk például, hogy a badacsonyi munkatáborba három hullámban érkeztek az elítéltek: először a politikaiak, utána a kulákok, majd a munkaszolgálatosok. Recskkel összehasonlítva itt szerencsésebbek voltak az elítéltek. Amíg Recsk elsősorban büntetőtábor volt, ahol a rabok értelmetlen kínzása, végső soron megsemmisítése volt a cél, addig Badacsonyan erőltetett ütemben kellett termelni, mert ha nem teljesítették az előírányzott mennyiséget, a munkavezető vagy a táborparancsnok is a szögesdrót mögött találhatta magát szabotázs vádjával... Ehhez viszont jó fizikumú rabok kellettek, és az étkezés sem lehetett túl gyenge, bár más kosztos voltak, mint a civil bányászok (mert a bányában nemcsak rabok dolgoztak, hanem helyi bányászok és szakképzett robbantómesterek is – a dinamitot természetesen nem adták a rabok kezébe, ők csak a segédmunkát végezhatték fegyveres örök jelenlétében).

Azt is elmondta idős bazaltbányász interjúalanyunk, hogy nem tartották veszélyesnek a rabokat, sőt igyekeztek kapcsolatot teremteni velük. Az is előfordult, hogy amelyik módosabb rabot nem érdekelt az elvégzett munkáért járó minimális összeg, a saját teljesítményét is a civil bányászok nevére íratta, és azok kaphatták meg érte a pénzt.

Nemcsak az akkori történet résztvevőivel, tanúival, a 80-as, 90-es éveiket taposó idősökkel interjúztunk, hanem azokkal is, akiknek a közelmúltban valamilyen szerepük volt az állóvíz felkavarásában, vagy átlátják ezt az összetett történeti és társadalmi szövedéket. Így került az interjúalanyok sorába az említett

borász, aki saját megfogalmazása szerint elsőként dobott követ az állóvízbe ennek a történetnek a helyi feltárásában. Elmondta, hogy neki is volt személyes indíttatása: nagypapa a Szovjetunióban volt fogságban, és időnként mesélni akart erről az unokáknak, akik mindig leállították: „Hagyd már, papa, ezt már mondtad, ismerjük...” A nagypapa egyszer csak meghalt, és az unokák rádöbentek, hogy végül semmit nem jegyeztek meg a történeteiből, semmit sem tudnak arról, hogy hol, milyen táborban is volt a nagypapjuk, kikkel együtt, hány

Az elhagyatott bazaltbánya
Fotó: Szilágyi Lenke

évig, mikor jöhetett haza. A borász utólag elszégyellte magát, és ez a lelki-furdalás volt az egyik kiváltója annak, hogy a rabtáborral, a túlélőkkel kezdett amatőrként foglalkozni. A badacsonyi rabtáborról egyébként a saját apja sem hallott, holott a család itt lakott a környéken.

Interjút készítettünk Badacsonytomaj több cikluson át szolgáló korábbi polgármesterével, akinek családja még a török hódoltság előtt települt le itt, úgyhogy ha valakit lehet tősgyökeres tomajinak nevezni, akkor ő az. Kiválóan ismeri a település társadalmának finomrétegeit is, különösen a közelmúlt történelmének korszakaiból. Megkérdeztem tőle – mint ahogy minden interjúalanyunktól –, hogy vajon mi lehetett az oka a közösségi amnéziá-

nak. Szerinte nemcsak a közbeszéd hiányzott a rabtáborokról, hanem a magánéleti beszélgetések is. Ha néha jött egy-egy vendég, akiről tudták az ismerősök, hogy a badacsonyi munkatáborban raboskodott – és említett is néhány nevet, akik később ismert személyiségek lettek –, akkor egy-egy pohár bor mellett előjöttek a történetek, de ezzel vége is volt, a történeteket nem adták tovább.

Korábban magam is érveltem a felejtés joga mint egyéni jog mellett – hasonlóan az „elfeledtetés jogához” (ami a közhiedelemmel ellentétben nem a történelem kitörlésére irányul, hanem az információk szuperhatal-

mak, a Google- és Facebook-félék információs hatalmának korlátozására). Mind a kettő az értelmezésem szerinti *információs autonómia* része: az egyén eldönthesse, hogy róla milyen információt kik használhassanak fel, és azt is, hogy ő milyen információk befogadására legyen kötelezhető. (Más kifejezéssel ez az információs önrendelkezés, illetve a politikai propaganda befolyásolásával szembeni védelem.) Ennek az információs autonómiának a részeként foghatjuk fel a felejtés jogát is, ami természetesen morális és nem jogi értelemben veendő.

Az irodalomból ismert mnemonisták vagy emlékezőművészek, mint Funes Memoriusa vagy a szovjet Szolomon Seresevszkij, akivel a neves pszichológus, Lurija évtizedeken át végzett kísérleteket, mind

boldogtalan emberek voltak: életük egyetlen mozzanatától sem tudtak szabadulni. Szerintem boldogtalan lenne az a társadalom is, amely képtelen a felejtésre – nem a buta, támpontok nélküli felejtésre, hanem a megszüntetve megőrzött emlékek kezelésére; ha mindig szembesülnie kell múltjának sötét foltjaival, az meggátolhatja az egészséges továbblépést.

Ezzel nem állítom azt, hogy ne lennének morális kényszerek, amikor a nem felejtés közösségi elvárás, a történelem szörnyűségeinek megismétlődése elleni egyfajta garancia. A pszichoanalitikusokkal együtt azt ajánlhatjuk, hogy az egyének és a társadalom csoportjai vagy szabaddítsák fel szorongást okozó, kibeszéltetlen emlékeiket, vagy temessék el örökre. A magyar társadalomra jellemző fél-felejtés, fél-elhallgatás a legrosszabb megoldás.

Melyik az igazi történet?

Stirling György életrajzi könyvében szerepel egy kisfiú, aki titokban összebarátkozott a szögesdrót másik oldalán fogva tartott íróval, és néha ételt – egy kis kenyeret, szalonnát, egy-egy almát – csempészett be neki, az örök figyelmének kijátszásával. A könyv írója szerint szabadulása után többször próbált nyomára bukkanni a kisfiúnak, de se a nevét, se a címét nem tudta kideríteni.

Mi ezt a kisfiút megtaláltuk. Tomajon él, közel 90 éves. Vele is készítettünk interjút, de emellett dokumentumfilmes kollégánk önálló portréfilmet is forgatott róla. Az ő elmondásában a történet egész más-ként zajlott: nagyon szegény család sarja volt, és örült, hogy gyerekként kapott valami munkát a bányában.

Megsajnálta a fogoly író, mert látta, hogy éhes, és először megosztotta vele saját szegényes ebédjét, majd rendszeresen csempészett be neki ennivalót. Egy idő után nemcsak befelé, hanem kifelé is csempészett: kis termetét és fürge mozgását kihasználva megbeszélt helyeken elrejtett írott üzeneteket vitt ki, amelyeket aztán eljuttatott az író családjának. Sőt, az író édesanyja titokban el is jött Badacsonytomajba, ahol a kisfiú szüleinél szállt meg, a kisfiú ezalatt a kamrában aludt. A kisfiú kiléte tehát egyáltalán nem volt kérdéses, mint ahogy lakhelye sem.

Egy vetítéssel egybekötött beszélgetésen, ahol az életrajzi könyvből is olvastunk fel részleteket, fel kellett tennem a kérdést: akkor most kinek higgyünk? Ismerte-e az író és családja a kisfiút, vagy nem? Melyik a hiteles verziója a történetnek? A valamikori kisfiúé vagy az íróé?

Szerintem mindkettő az. A maga módján mindkét verzió igaz, és alapvetően hozzájárul a tágabb történet megértéséhez, átéléséhez. Mivel az ilyen történetekről nem szoktak hivatalos iratokat készíteni, még ha fenn is maradtak volna, például a lebuktatott csempészésért járó büntetésről, ezért csak a résztvevők emlékeire támaszkodhatunk. Sokan azt gondolják, hogy az emberi emlékezet tökéletlen – szemben a fotókkal, az iratokkal, a számítógépes adatokkal. Szerintem az emberi emlékezet *tökéletes*. Tökéletesen emberi. Csak tudni kell elhelyezni a homályos közepű céltáblán.

Hogyan lehet ebből kiállítást csinálni?

Ennek a kutatásnak nem volt elsőleges célja egy kiállítás rendezése.

Személyes magánkutatásnak indult, intézményi kutatásként folytatódott abból a célból, hogy feltárjuk ezt a töredékes, félig elfelejtett történetet, próbáljunk dokumentumokat találni, rendszerezni, kutathatóvá tenni, végül egy levéltári fond formájában megőrizni.

Amikor egyszer az Archivum igazgatója meglátta az irodám falán a magamnak készíttetett, a fal nagy részét beborító archív légi felvételt a Badacsonyról, benne a rabtábor épületeivel, azt mondta, csináljunk ebből egy kiállítást. Akkor még nem voltam kész erre, és úgy éreztem, hogy még anyagot kell gyűjtenünk.

Kollégáim egy része is szkeptikus volt, mondván, hogy ezek a „körbelövések” nem alkalmasak egy kiállítás rendezésére. Elkezdtem gondolkodni azon, hogy mivel töltjük ki az űrt, a hivatalos dokumentumok hiányát. Rájöttem, hogy hivatalos dokumentumok persze kellenek, de a dokumentumokat falon vagy tárlókban bemutató kiállítások a legunalmasabb műfajt képviselik a közönség szempontjából.

Azt gondoltam, hogy professzionális kurátor kollégám lesz ebben az esetben is a kiállítás kurátora, én pedig a felbujtó, az ötletgazda, az anyagbeszerző, aki majd beleszól a tervekbe, koncepciókba. Nem így történt – rájöttem, hogy nincs más megoldás: nekem kell kurátornak lennem, és kollégáimnak kell beleszólniuk, ötleteimet racionális kerek közé szorítaniuk, külső közreműködők, művészek által esztétikussá, megvalósíthatóvá és fogyaszthatóvá tenniük.

Voltak originális interjúink, ezek részleteit bemutathattuk monitorokon, kiegészítve korabeli filmhír-

adók és amatőr filmek részleteivel. Kedvenc ötletem volt egy régi tévékészüléken állandóan futó „hangyás képernyő” (nincs jel, adásszünet) a hozzátartozó sistergéssel, amit a kihagyó emlékezet vizuális metaforájának gondoltam – lehet, hogy nem magától értetődő módon. Ráadásul a Blinken OSA Archivumnak korábban volt már egy *Gulag* című kiállítása a szovjet munkatáborokról a valamikori Zrínyi Nyomda elhagyott csarnokaiban, ennek dokumentációja is felidézhető volt párhuzamos történetként.

De nemcsak dokumentumok és interjúk, hanem tárgyak is szükségese-
sek voltak ahhoz, hogy a történetet megfogható közelségbe hozzuk a látogatóknak. Többször jártunk a badacsonytomaji Tájházzban, amelynek gazdag helytörténeti gyűjteménye van, részben a faluról, részben a baltabányászatról. Kikölcsönöztünk a kiállításunk számára nagy méretű, kézzel rajzolt térképeket, műszaki rajzokat, terveket, és elhoztuk a baltabányászatban és kőfaragásban használt kéziszerszámok, eszközök válogatását is – persze mindezt úgy, hogy a Tájház látogatóinak továbbra is megfelelő választék álljon rendelkezésére.

A nyomtatott anyagok böngészésére „olvasószobát” rendeztünk be a kiállítás egyik részében, a Blinken OSA Archivum kiállítócsarnokában, a Centrális Galériában. Itt nemcsak Stirling György könyvét vagy a Bacsó Péter életpályáját felidéző interjúkötetet, a badacsonytomaji és tördemici monográfiákat lehetett lapozgatni, hanem egy igazi levéltári dobozban, szabványos mappákban elhelyezett dokumentumgyűjteményt is Archivumunk anyagából,

például a Szabad Európa Rádió vonatkozó dokumentumait – persze másolatban –, mintha a látogató az Archivum kutatótermében ülne.

A tárgyak mellett azért a fotók is fontos szerepet kaptak. Öt hatalmasra nagyított és felkasírozott légi fotót böngészhettek a látogatók; ezek olyan jó felbontásúak voltak, hogy nemcsak a házakat lehetett pontosan kivenni rajtuk, hanem azt is, hogy melyik kertben hány gyümölcsfa vagy szőlőtőke volt. A különböző időben keletkezett légi felvételekből érintőképernyős „time lapse” installációt készítettünk. Műholdfelvételek segítségével mozaikszerűen összeraktuk Magyarország alulról átvilágított térképét, amelyen bejelöltük az ismert kényszermunkatáborok helyét. Még egy őrtorony szimbolikus vázát is kiállítottuk. Természetesen mindehhez kreatív művészek, dizájnerek közreműködése kellett.

Volt egy csomó archív fotónk a környékről, a Balatonról, még két festményt is kölcsönöztünk a tájházból. Fotóművész kollégánk pedig először a terepmunkás csoportunkkal járta végig a hegyet a rabszállás romjával és az elhagyatott bazaltbánya absztrakt formákat és textúrákat alkotó bazaltfalaival. Később többször is visszament egyedül, hogy ne zavarjuk a munkájában, és felvételeket készített az őserdei hangulatot árasztó romokról és a bazaltbánya maradványairól, havas téli időben és napos nyári kánikulában. Ezek a felvételek sokféleképpen párba állíthatók az archív fotókkal. És nem említettem még a Bacsó-film stand- és werkfotóit, amelyek külföldön élő készítőjét megtaláltuk, és főleg megtaláltuk magukat a fotókat, amelyeket ugyancsak kiállítottunk.

Így már egyáltalán nem volt üres a kiállítás koncepciója, de még mindig hiányzott valami az elképzelésem szerint.

Szkillák és Kharübdiszek, kurátori dilemmák

Az ilyen kiállítások többsége a szemnek és az agynak szól. Nem emlékszem, hol találkoztam először a „multiszenzorialitás” kifejezéssel, talán egy amszterdami projektzáró eseménysorozaton, ahol az olfaktorikus (szaglással kapcsolatos) kutatások történeti, pszichológiai aspektusait mutatták be. Biztos voltam benne – sőt már eleve azért mentem ki erre az eseményre laikusként –, hogy a mi kiállításunkban is kell egy ilyen réteg, bármennyire is szokatlan és kockázatos.

Tíz csiszolt üveg dugós patikaüvegben próbáltam olyan szagmintákat előállítani, amelyek a rabtábor életére és a korszakra jellemzőek. Volt köztük dohos szalma, olajos gépalkatrész, de a hazánkban ideiglenesen tartózkodó szovjet hadsereg tisztjeinek feleségei által közkedvelt rózsakölni is (amivel azonban az izzadságszagot nem lehetett elnyomni). Volt kapadohány kátrányos hamuja, mosószappan és a sebek fertőtlenítésére használt jód is.

Itt szembesültem az egész kiállítással, de különösen a multiszenzoriális részére érvényes dilemmával, afféle Szkillák és Kharübdiszek veszélyeivel. Az egyik veszély a hiperrealizmus: ha ezt akarjuk, akkor emberszagokat is be kellene mutatnunk – ami egyébként ma már lehetséges, molekuláris elemzés és szintetizálás eredményeképpen –, de ez szerintem túlment volna a látogatók tűréshatárán. Másfelől az

olfaktorikus rétegnek asszociációkat kell keltenie, nem konkrét immerziót várunk el tőle – egyébként is a történet (és a felejtés) bemutatását kissé el akartuk emelni a mai valóságtól. A másik veszély a „Disneyland”, ahol minden színes-szagos, lebilincselő, szórakoztató – ezt sem akartuk.

Önálló – ebben az esetben valóban immerzív – hanginstallációt is komponáltunk egy neves hangmérnök alkotó közreműködésével. Nyolccsatornás, térben megszólaló, tizennyolc egymásba átfolyó epizód félórás, bárhol elindítható folyama jött létre, amely másfajta alkotói dilemmákat hozott fel készítése közben. Nem akartunk ugyanis képzetes hangjátékot vagy rádiójátékot készíteni hangi elemekkel, amely egy történetet mesél el, és a hallgatónak követnie kell a történetet. Nem akartunk képzeletbeli filmet sem készíteni, vizuális réteg nélkül. Annyit már tudtunk a rabtábor körülményeiről, életéről – a legérzékletesebben Stirling György leírásából –, hogy ezekhez tudtunk konkrét hangokat társítani. Itt is az volt a kérdés, hogy mennyire akarunk hiperrealista hangi környezetet vagy Disneyland jellegű közeget létrehozni.

Volt néhány megkerülhetetlen hangi elem, például a bazaltbánya hangjai. A badacsonyi bazaltbánya természetesen rég nem működik, de a Balaton-felvidéken folyik még bazaltbányászat – nem olyan minőségű a kő, mint Badacsonyan, de bizonyos célokra tömegesen használják. Le is mentünk Uzsabányára, ahol a bánya engedélyével a robbantások és a kőomlások hangjait, a zúzógépek dübörgését, a tehervonatok csikorgását vettük fel.

Felvethető a kérdés, hogy miért fásztottuk magunkat a helyszíni felvételekkel, amikor ezrével vannak „konzerv” felvételek – senki nem venné észre a különbséget. Valóban így van, de számunkra, alkotók számára ez erősítette a hanginstalláció belső koherenciáját: maga a tudat, hogy ezek a hangok valahogyan a bazaltbányával vannak kapcsolatban, saját gondolkodásunkat is befolyásolta. Ugyanez volt a helyzet a badacsonymaji bazalttemplom harangjával: konzerv harangszó is van bőven, de az a tudat, hogy ugyanennek a harangnak a távoli hangja hallatszott fel a rabtáborba annak idején, indokolta, hogy ezt is a helyszínen vegyük fel. Itt viszont – a szagmintákkal ellentétben – emberi hangfoszlányokat is belekomponáltunk az installációba, hiszen nem elhagyatott, romos tájat vagy bárhol működő bányát akartunk érzékelteni, hanem az ott raboskodó emberek életét is fel akartuk idézni, természetesen csak hangfoszlányok által. Az egyes epizódok maguk is sok rétegből állnak, és az epizódok sorrendje is elgondolkodtat.

Volt még egy sajátossága ennek a kiállításnak: nem volt aktuálpolitikai vonatkozása, nem volt ellenséggkép, nem akartunk mindenáron igazságot tenni. Előfordult, hogy egy idős túlélőről, aki azt állította magáról, hogy rab volt, egyesek arra célozhattak, hogy talán nem is rab volt a táborban, hanem őr (ez később nem igazolódott be). De még ha őr is lett volna, nem azért boncolgattuk ezt a történetet, hogy a túlélőket szembe-
sítsuk akkori tetteikkel, azokat mai fejjel minősítsuk és számonkérjük, hogy mit kellett volna tenniük... Mi a töredékes történetet akartuk feltárni

és a közönségünkkel megéreztetni az akkori körülményeket, emberi viszonyokat, helyüket a nagy rendszerben.

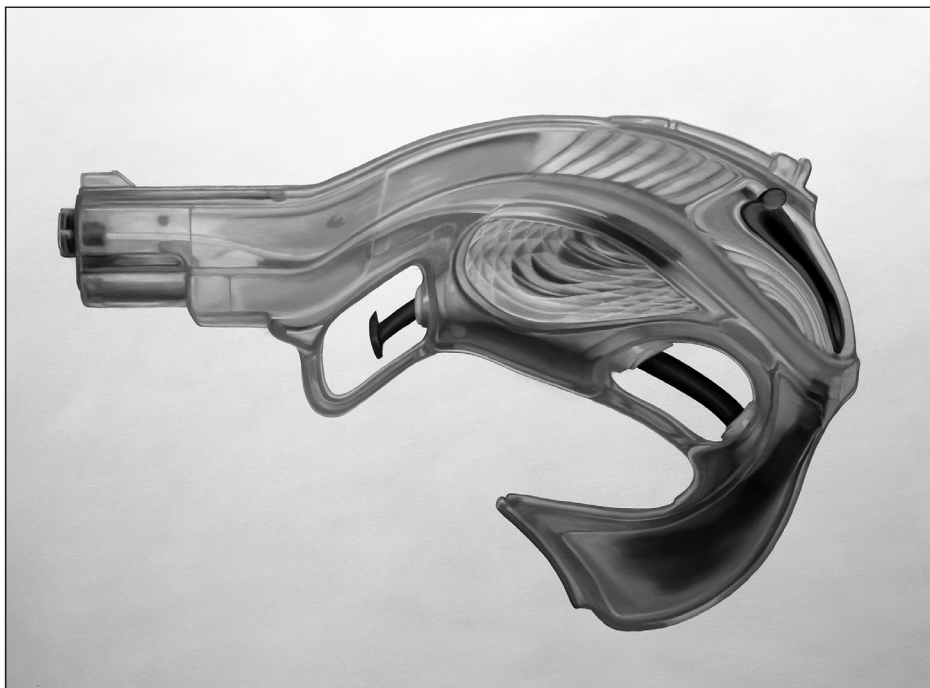
Utószó

A kiállítás sikeres lett. Fennállásának hat hete alatt több mint ezren látták, a csatlakozó programokra, vetítésekre, beszélgetésekre, workshopokra is sokan voltak kíváncsiak. Külön örültem, hogy sokan jöttek Tomajról, Tördemicről, és bár tudom, hogy egy kisebb településen erősek a politikai és gazdasági törésvonalak, a budapesti kiállítás olyan volt, mint a ringben a semleges sárok, ahová a bírók szétküldik a küzdő feleket: itt mindenki találkozott és szóba állt mindenkivel.

A finisszázs után Badacsonyból hivatalos és civil megkeresések érkeztek, hogy a kiállítást vagy annak valamilyen részét be lehetne-e mutatni Badacsonyan – jelenleg erről egyeztetünk kollégáimmal. Badacsonytomaj korábbi polgármestere pedig azt az előterjesztést tette a képviselő-testületnek, hogy a rabszállást nyilvánítsák hivatalos emlékhelynek, helyezzenek ki táblákat, építsék ki az odavezető utat.

A hiányzó iratokat nem találtuk meg. Megtaláltunk azonban más dokumentumokat, emberi sorsokat ismerhettünk meg, és nyomot hagytunk a környék életében.

A homályos céltábla így is világosabbá vált.

A sárga lámpa

A számottevő művészet közéleti dimenziója mindig kritikai. Mert a társadalmi lét feszültségei táplálják. A hatalom számára ezért a művészet mindig problematikus. Ha kizárná a társadalomból, akkor vele szemben ható kritikai erőt zárna ki. A hatalom számára ez önmagában jó lenne. Azonban összességében mégsem lenne jó, mert a társadalomnak szolgálni kell művészettel is. A művészet nem is hagyja magát felszámolni. A művészet legitimáló tényező. Reprezentatív eleme a társadalmi létnek.

A kritikai potenciálja pedig túlnő az adott hatalmon. Érint olyan korokat, rendszereket és hatalmakat, amelyekkel a jelen lévő hatalom szemben áll. Másrészt olyan elemeket is hordoz, amelyekhez az adott hatalom is kritikusan viszonyul. Akár önmaga, akár az általa igazgattott társadalom működésében.

A műalkotások kritikai erejét azonban nem lehet megosztani a hatalom számára kedvező és kedvezőtlen irány szerint. Hiába hajtogatja Aczél György, hogy *Az ember tragédiáját* úgy kell megrendezni, hogy „mellettünk szóljon”, nem lehet abból kirendezni soha, ami „ellenük” szól. Persze azt sem, ami „mellettük” szól. A kapitalizmus ellen például a londoni színben.

Mindezt a hatalom viszonya a művészethez mindig ambivalens, bonyolult, problematikus. Csak az az elsőrendű és legfőbb kérdés, hogy a hatalomnak mennyiben áll módjában műalkotások sorsáról dönteni.

Ehhez képest másodrendű kérdés, miként él ezzel a lehetőséggel.

Ez különbözteti meg a diktatúrák és a demokráciák művészetpolitikáját. A diktatórikus hatalom fenntartja magának a tiltás, a tűrés és az engedélyezés monopóliumát. Demokráciában ilyen monopólium nincs. A műalkotások nyilvános bemutatása alanyi jog, amellyel természetesen mindenki lehetőségeihez képest élhet, akárcsak az egyéb jogokkal. Ezt csak nyilvános jogszabályok korlátozhatják, hatalmat gyakorló személyek vagy intézmények eseti döntései sem.

Az a feladatkör, az a politikusi szerep tehát, amely Aczél György munkásságát kitöltötte, kizárólag diktatúrában létezik. Aczél csak diktatúrában lehetett az, aki volt.

Eörsi István az aczéli kultúrpolitikát „hihetetlenül elvtelennek” nevezi.¹ A célokra vonatkozó elvek tekintetében ez a megállapítás kétségbe vonható, de az eszközökre vonatkozó elvek tekintetében biztosan helytáll. A kultúrpolitika két mérce kettős kötésében „elvtelenkedett”. A nyugati szabadságelv és a keleti totalitárius elv kettős kötésében. Mindkettőnek nagy volt a befolyása a magyar szellemi életben.

A belső és a külső „Nyugat” felé Aczél speciális helyzetben tevékeny-

¹ Lenyűgöző verőlegény volt. Interjú Eörsi Istvánnal. Készítette Györffy Miklós. *168 Óra*, 1989. szeptember 19.

kedő éjjeliőrnek mutatta magát, aki csak azt tiltja be, amit nagyon muszáj, vagy ami szélsőségesen kártékony. A belső és külső „Kelet” felé pedig igyekezett megjeleníteni azt a kultúrpolitikát, amely egészében és részleteiben képes a szellemi élet megformálására, tartalmának meghatározására, amelynek mindenhez köze van, és mindent a társadalom, illetve a hatalom érdekei szerint formál.

Az egyik elv azon méri az aczéli kultúrpolitikát, hogy mit tüntet el, a másik azon, hogy mit jelenít meg. Az egyik irányba azért kell felelni, ami nem jelenik meg, a másik irányba azért, ami megjelenik.

Nem vitás, hogy a szovjet, bolgár, román, kínai, mongol stb. kultúrpolitika vezetői nem vagy sokkal kevésbé voltak kitéve e kettős mérce elvtelenítő hatásának és hazugságkényszerének, mert nem ambicionálták a belső és külső „Nyugat” meggyőzését. Nem jelentettek meg például nyugati használatra beszélgetőkönyveket, amelyekben el kell mondani a nyugati közönségnek, a nyugati normákkal szembenézve, hogy „a szocialista törvények keretei között egyébként saját költségén mindenki megjelentetheti művét, vagy bérelhet galériát, hacsak nem fasiszta, fajgyűlölő, antihumánus, pornográf, haladásellenes vagy más törvénybe ütköző propagandáról van szó.”² És: „Miért nem tisztelik a tőkés országokban az ENSZ alapokmányát, amely megtiltja a háborúra uszító, a fasiszta, a fajgyűlölő propagandát? Mi Magyarországon

nem engedjük meg, hogy ilyesfajta propaganda szabad fórumot kapjon. A kizsákmányolás dicsőítését sem tűrjük. Viszont minden becsületes véleménynek teret adunk.”³ Ha Aczél nem egy elvbarát rezonőrrel, hanem egy megfelelően felkészített Peyrefitte-tel vagy Sanguinettivel áll szemben, akkor megkaphatta volna azt a kérdést, hogy *A velencei kalmár* vajon azért van-e betiltva, mert antihumánus mű, vagy azért, mert szemben áll az ENSZ alapokmányával?

Aczél a hatvanas évek végétől húsz éven át sok-sok beszédben és interjúban megismételte, hogy Magyarországon nincs fiókban igazán értékes mű, nincs valódi tehetség, aki politikai okokból ne érvényesülhetne. Ugyanebben az időszakban az „informális” Aczél sok-sok szerzőnek mondta sok-sok műről: mi tudjuk, hogy maga nem ellenség, a műve sem az, tudjuk, hogy maga egy értékes ember, majd megjelenik ez is, majd megjelenik az is, de egyelőre még nem engedélyezhetjük. Türelem, mindennek eljön az ideje.

Nem minden esetben jött el, és az idő múlásával is sokat veszíthetett a mű is és potenciális közönsége is. Az informális Aczél meghazudtolta a nyilvánosságban megjelenő, hivatalos Aczélt. Hiszen a megjelenés ígérete is, megvalósulása is annak az elismerése volt, hogy nem törvénysértő, nem értéktelen, nem a tiltás nyilvános indoklásának megfelelő mű volt addig betiltva.

Az Aczél által nyilvánosan hirdetett tiltási elveket még nyilvános

² Aczél György: *Egy elmaradt vita helyett.* Kérdező Jacques De Bonis. Magvető Könyvkiadó, 1976, 170. o.

³ Aczél György: *Egy elmaradt vita helyett.* Kérdező Jacques De Bonis. Magvető Könyvkiadó, 1976, 187. o.

dokumentumok is cáfolták: „Válsághelyzetekben előfordulhat, hogy a politika kénytelen olyan műalkotások publikációja ellen hatalmi eszközzel fellépni, amelyeknek esztétikai értékét egyébként teljes mértékben elismerné – az adott helyzetben viszont a mű aktuális hatása súlyosan káros lenne. Korántsem mindig következetlenség, ha ma tiltjuk azt, amit holnap megengedünk; ez vallhat éppen a művészetpolitika történeti érzékenysége, ösztársadalmi felelőssége is.”⁴ Ebből a szempontból a „válsághelyzet” folyamatosan fennállt. Maga a pártállam volt a „helyzet”, amely a szituatív, pragmatikus, elvvel alá nem támasztható, tehát „hihetetlenül elvtelen” tiltási gyakorlatot fenntartotta és megkövetelte.

A szituatív cenzúra legtisztább esete a hivatalos iskolai tananyagban szereplő Petőfi-vers, az *Európa csendes* megzenésített változatának betiltása volt.

Egyetlen szerző sem lehetett annyira elismert vagy lojális, hogy különböző tiltási szempontok ne érinthették volna, hiszen a hivatalos kánonban a legmagasabb rangra emelt magyar költők összes verseinek kiadásaiából is kitiltottak verseket.

Aczél számára nem volt fontosabb költő József Attilánál. Az ő életművének és személyének mélyebb megismerését mégis jelentős mértékben akadályozta az Aczél vezette pártállami kultúrpolitika. Murányi Gábor tárta föl legalaposabban, mi

mindent tartottak távol a nyilvánosságtól a kincstári József Attila-kép megvédése érdekében.⁵

A Szabolcsi Miklós által szerkesztett 1957-es József Attila-émlékönyvet kivonták a forgalomból. József Jolánnak a testvéréről írt, 1940-ben megjelent hiteles könyve helyett egy hamisított változatot íratnak vele, és azt forgalmazták a pártállam évtizedeiben. A *Szép Szót*, amelyet József Attila szerkesztőként is, költőként is uralt, a könyvtárak zárt részlegeibe száműzték, csak 1987-ben jelent meg egy antológia a folyóirat írásaiból.⁶

Csupán 1987-ben jelenhetett meg a *Kortársak József Attiláról* című alapvető jelentőségű kötet is. Erről Murányi Gábor ezt írta a megjelenése után: „Az évtizedek óta vajúdó forráskiadvány egyszer már majdnem a nagyközönség kezébe került – 1957-ben. Csakhogy akkortájt temérdek név még le sem íratathatott, nem-hogy cikkeket, visszaemlékezéseket közölhettek volna róluk. [...] Bizonyára nem lenne érdeketelen egyszer részletesen is nyomon követni, fordulatról fordulatra kimutatni, hogy az ötvenes évek elején elkezdett vállalkozás hányszor és éppen mely okokból feneklett meg, hogy a gyűjtést elkezdő Bokor László miért és miért éppen akkor láthatott hozzá az érdemi munkának... Halála azonban megakadályozta Bokort abban, hogy elkészüljön a végleges kézirat.”⁷

⁵ Murányi Gábor: Szövedékek. *50 év 50 írás József Attiláról*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022.

⁶ Bozóki András (vál. és szerk.): *Szép szó 1936–1939*, Kossuth – Magvető Kiadó, Budapest, 1987.

⁷ Murányi Gábor: Szövedékek. *50 év, 50 írás József Attiláról*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 67. o. Eredeti megjelenés: *Magyar Nemzet*,

⁴ Szerdahelyi István – Zoltai Dénes: Pártosság, népiesség, realizmus a hazai marxista esztétika tükrében. Kutatási jelentés. In: *Művészet és politika*. Szerkesztette Agárdi Péter. Kossuth Könyvkiadó, 1984, 97–98. o.

Vértess Györgynek a költő és a párt viszonyáról szóló hamis állításait hiába cáfolta meg Gyertyán Ervin már 1966-ban, az a cáfolat csak húsz évvel később jelenhetett meg. Koncz Zsuzsa *Jelbeszéd* című albumából kidobták a *Bolyongok* című ártatlan zsenjét, talán azért, hátha félremagyarázzák azt a sort, hogy „Merre nincs csillagfény – arra fogok menni”.

Szabolcsi Miklós József-monográfiájának a rendszerváltás után elkészült negyedik kötete tanúskodik arról, mi mindent nem írhatott meg a pártállam József Attila-felelőse a pártállam idején.

Mindehhez képest kisebb jelentősége van annak, hogy József Attila 17 éves korában írt vérszomjas irredenta versét, a *Nem! Nem! Soha!* címűt nem adták közre, mert azt a költő sem vállalta, és már a Cserépfalvinál megjelent, Bálint György szerkesztette József Attila-összesben sem volt benne.

A *Neurotikus spekulációk* című pszichoanalitikus szöveget Aczél úgy őrizte a kéziratgyűjteményében, hogy haláláig titkolta a létezését. Az ilyesféle szövegek közreadása ellen a politikai szempontoktól teljesen független érvek is szólnak. Nem lehet Aczél szemére vetni, hogy ezt a szöveget elzárta a nyilvánosság elől. Azt azonban igen, hogy a létezését is titkolta, még a kutatók elől is.

A költő halálának 75. évfordulójára részletes sajtóterv készült. Mind a négy országos napilapot Aczél György beszédének hiánytalan közlésére kötelezték. Ebben a szónok leszögezte, hogy József Attila „kommunista volt, minden sérelme, tévedése ellenére is hű maradt világné-

zetéhez”. Az volt a beszéd fő üzenete, hogy amiért a költő harcolt, mára lényegében megvalósult.⁸

József Attila kommunista korszaka után érkezett költői pályájának legmagasabb régióiba. A pártállam hivatalos József-képébe éppen az életmű legnagyobb értékei nem fértek bele. Tverdota György nyugtázza Aczél fáradozásának eredménytelenségét: „Aczél valójában csak utóvédharcot folytatott, mivelhogy az általa 1980-ban éppenséggel lezártnak hirdetett József Attila-értékelésben a következő másfél évtized döntő fordulatot hozott”.⁹

Egy-egy téma embargója – mint például a magyar kisebbségek helyzetéé 1978-ban – a lojalitásától függetlenül érintett minden szerzőt, Aczél-ig bezárólag. Amikor a vízlépcsőre mondták ki az embargót, a hivatalos álláspont legbuzgóbb képviselőinek is hallgatniuk kellett. Aczél, aki maga is ellenezte a vízlépcsőt, nem engedélyezhette az embargó idején olyan írások megjelenését, amelyek az ő álláspontját erősítették. Azt az álláspontot, amely Aczél szerint az ország érdekeit szolgálta.

Láttuk, hogy Rényi Péter 1977-es központi bizottsági fellépésének is az volt az előzménye, hogy nem engedték válaszolni az őt ért vádakra, mint ahogy néhány évvel korábban Király Istvánt sem. Maga Aczél írta le, hányszor csavarta ki a tollat egyik legfontosabb szövetségese, Kardos György kezéből.¹⁰ A Tókei Ferenc szerkesztette *Őstársadalom*

⁸ Népszabadság, 1980. április 11.

⁹ Murányi Gábor: I. m. 159. o.

¹⁰ MTA KKT Ms6051/27

és ázsiai termelési mód című kötet¹¹ bevezető tanulmánya igazán mérvadó marxista munkának számított, számtalan olvasmányjegyzékben szerepelt a magyar felsőoktatásban, de ettől még (sőt ettől még inkább) kikanyarították belőle a Trockij és Sztálin közti ellentétet tárgyaló részt. A felsorolt szerzők Aczél köréhez tartoztak.

Jancsó olaszországi filmjeit, nemcsak a botrányt kavart *Magánbűnük, közerkölcsöket*, de a *Pacifistát* és az *Attilát* sem lehetett Magyarországon látni. Akkor sem, amikor Aczél személyesen gondoskodott arról, hogy Jancsó trilógiájához legyen elég pénz, és a Gyurkó–Jancsó–Hernádi-triónak legyen színháza.

Az 1979-ben a forgalomból kivont Kun Béla-monográfia szerzője, Borsányi György addig is, azután is a Párttörténeti Intézet munkatársaként dolgozott, és a betiltás után Aczél a marxizmus tanszékek vezetőinek tanácskozásán meg is erősíti, hogy a szerző jó szándékához nem férhet kétség.¹²

Az agit-prop bizottság 1971 elején hozott határozatot arról, hogy a fontos funkciót viselt politikusok műveit ezután külön lektorok vizsgálják. A lektorok személyét a Kiadói Főigazgatóság és a TKKO javaslatára az agit-prop bizottság hagyta jóvá, kivéve, ha a politikai bizottság közvetlenül jelölt ki a szerző mellé „konzultánsokat”.¹³ A múlt és a jelen

kommunista vezetőit tehát a legmagasabb szintű kontroll alá helyezték.

Az első konzultánsokat Nemes Dezső és Óvári Miklós személyében Vas Zoltán kapta.

Vas memoárjának első és második kötete több mint egy évtizedes rendkívül fordulatossal, útlevelelkobzással, kéziratcsempészéssel, házkutatással, izgatási váddal, többszörös békekötéssel, béketöréssel, szerződés-újításokkal, a szöveg fölötti és az anyagiak fölötti végtelen egyezkedésekkel, rengeteg nyájas és goromba levélváltással bonyolított kölcsönös küszködés után jelent meg.

A két kiadott kötetben¹⁴ 1948-ig, a pártállami diktatúra megalapozásáig mesélhette el Vas az életét. Ami Aczél koráról és Aczél korának szólna, a harmadik kötet a rendszerváltás előtt nem jelenhetett meg. Amit a legmagasabb pártfunkcióban eltöltött éveiről, a félretételéről, Nagy Imréhez fűződő kapcsolatáról, 1956-os szerepéről, a snagovi deportálásról stb. írt, azt elzárták az Aczél-kor nyilvánossága elől.

Vas Zoltán 1983-ban meghalt. A harmadik kötet, amelyet Rényi Péter az 1984-es lektori jelentésében kiadathatatlannak minősített,¹⁵ kéziratban, szamizdatban terjedt a nyolcvanas évek végén, és 1990-ben jelent meg.¹⁶ A három kötet ismeretében megállapíthatjuk, hogy ennek a hosszú és drámai történetnek a fő-

cs./1971/I. ő. e.

¹¹ Tőkei Ferenc (szerk.): *Őstársadalom és ázsiai termelési mód*. Magvető Kiadó, Budapest, 1976.

¹² Gondolatok Aczél elvtársnak a marxista tanszékvezetők tanácskozásán elmondott beszédéből, 1979. november. Soltész István magándokumentációja.

¹³ Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 36.

¹⁴ Vas Zoltán: *Viszontagságos életem*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980 és Vas Zoltán: *Akori önmagunkról. Önéletírás II.*, Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

¹⁵ Hajnal László Gábor: Repedeznek az ideológiai börtönfalak II., *Chicago és környéke*, 1989. szeptember 23.

¹⁶ *Betiltott könyvem. Életem III.*, Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990.

szereplője is a rendszerhez messze-
menően lojális szerző volt.

Már az 1990-ben publikált kötet-
ből is kiderült, hogy a szerző, a szituációtól függően igen különböző
módon viszonyul Aczélhoz. Ír neki
levelet ilyen szöveggel: „Édes Gyu-
rim! Ne bántsatok olyasvalakit, aki
szívvel-lélekkel a tiétek”. Máskor
pedig lejárató kampányt szervez el-
lene: „Széles körben terjesztettem
rőla írásomat a velem és kéziratom-
mal elkövetett gyalázatosságairól,
s ebben számára nem éppen örven-
detesen ismertettem múltjának és
jelenének szerintem sötét pontjait.
Nagyon kellemetlenül érintette. Ily-
lésnél és Dérynél kezdeményezte,
hogy fékezzék hadjáratomat elle-
ne.”¹⁷ Nem is eredménytelenül kez-
deményezte.

Vas Aczél György biztatására (!)
olyan memoárt írt, amely tele van
nyilvánvalóan közölhetetlen állítá-
sokkal. A Szovjetunióról is, az ötve-
nes évekről is, Kádárról is, a koalíci-
ós idők koncepciók pereiről is. Ezekre
felhívta a figyelmet a Kardos György
által írt 1971. augusztus 4-ére datált
lektori jelentés is.¹⁸ A jelentésben szó
esik Aczélról is, akit Vas mindenki-
vel szemben barátságos, udvarias, a
háta mögött azonban intrikus, bosz-
szuálló emberként jellemez. „Mivel
vívta ki Aczél elvtárs Vas Zoltán
biblikus haragját? Tekintve, ahogy
megtudjuk, kéziratát már kijuttatta
a londoni Observerhez, Aczél György
bekérte elolvasni a kéziratot. Nem
tehetett mást, mint amit tett, meg-
mondta Vasnak, hogy könyve ki-

adhatatlan, és kérte, gondoskodjon
rőla, hogy külföldön se jelenhessen
meg.”¹⁹

Az állampárt vezetői attól tartot-
tak, hogy Vas Londonba kijuttatott
kézirata Nyugaton megjelenik. Eset-
leg a Vas házaspár is kint marad, és
politikai menedékjogot kér. Ezt meg-
előzendő bevonták az útlevelüket.
Ez ellen Vas Zoltán és felesége is le-
vélben tiltakozott Aczélnál. Vas Zol-
tánnénak Aczél 1971. november 18-
án ezt válaszolja: sem az „Ön, sem
családtagjai útlevelét nem vetettem
el”, a kérelmével az illetékeseket ke-
resse meg.²⁰

Vas Zoltán 1973. január 15-én,
amikor már az önéletrajza további
részeivel is elkészült, ezt írja Aczél-
nak: „...két esztendővel ezelőtt még
Hozzá írt levelemben elátkoztalak,
hogy önéletírásom miatt nem enged-
tél elutazni külföldre – most mégis
hálásan arról írok, hogy nélküled
új könyvem talán soha meg nem írt-
tam volna. Hálás vagyok, mert Te
kezdeményezted. Ismételt biztatá-
sod nélkül nem vágtam volna neki.”
Megköszöni Aczélnek azt is, hogy
előre megkapta a könyvért a teljes
honoráriumot. Kossuth-életrajzá-
nak a megjelentetését is Aczélnek
köszöni azzal, hogy ezzel anyagi biz-
tonsága megszilárdult. Közli, hogy
egyetért Aczél kultúrpolitikájával,
és támogatja azt. Kéri, olvassa el a
kéziratot, szüksége van „bírói segít-
ségére”, aztán majd kijelöli a szerin-
te közölhető részeket Kardos György-
gyel, Vass Henrikkel egyeztetve.²¹

¹⁷ Vas Zoltán: *Betiltott könyvem*. Szabad Tér
Kiadó, 1990., 337–339. o.

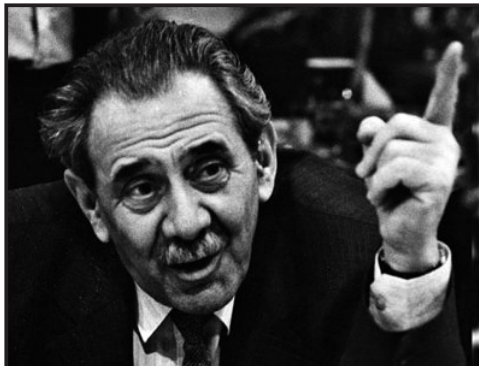
¹⁸ A lektori jelentést ismerteti Kahler Frigyes,
Valóság, 1998/12.

¹⁹ Uo. 25. o.

²⁰ MTA KKT Ms6051/491

²¹ MTA KKT Ms6101/159

E levél elküldése után egy hónappal izgatás büntette miatt nyomozást rendeltek el Vas Zoltán ellen. Ha valaki olyan megállapításokat tesz a rendszerről és vezetőiről, amilyenek Vas eredeti kéziratában voltak, és azt a kéziratot Nyugatra is eljuttatja és a barátainak is odaadja, akkor izgatás vádjával letöltendő börtönbüntetést is ki lehet rá szabni. Ezt Vassal nem tehették meg sem a múltjára való tekintettel, sem azzal számolva, hogy a letartóztatás jelentős személyiséggé teszi Vast Nyugaton, és a kézírata vagy legalább annak az izgatás vádját megalapozó részletei nyilvánosságra kerülnek. Ház- kutatásokra, kihallgatásokra

Aczél György

azonban sor került. A nyomozás elrendelésének az értelme nyilván az volt, hogy begyűjtsék a Vasnál lévő kéziratokat és egyéb iratokat.

A nyomozást figyelmeztetéssel lezárták. Vasék ismét utazhattak külföldre. 1976-ban Vas ismét levélben fordul Aczélhoz: A határon megmotozták, kéziratot kerestek nála, elkobozták a Horthyról szóló könyvét, a noteszát, majd amikor Pestről letelefonáltak, elnézést kértek, és mindent visszaszolgáltattak. „Veled és miattad kezdődött el a rendőrség általi törvénytelen, koncepciósszerű üldöztetésem.” Öt év után „tényleg egyedül a Te dolgod és kötelességed – senki másé – intézked-

ni, hogy végleg lezáruljon”. Évekre tönkretették az életét. Egyébiránt a könyvet „a pártnak, a jövőnek írtam és nem az azonnali kiadásnak”. Nem is követeli a kiadását „nem érdemes kínlódnia rövidítéssel. Jó és tisztességes könyv rövidített formában nem lehet belőle.” Csak az üldöztetése miatt volt kénytelen a kéziratot külföldre juttatni, hogy megmentse az elkobzástól és megsemmisítéstől.

Egyébként pedig bojkott alatt áll, a könyveiről nem írnak, a rádióban, tévében nem szerepeltetik.²²

Egy évvel később már mégiscsak van rövidített változat, és Vas azt panaszolja, hogy Kardos sunnyog, a kiadása megint elmarad.²³

1978 februárjában azzal fordul

Aczélhoz a sokéves hercehurca után az immár 75 esztendő – és erre való tekintettel az igen rangos Szocialista Magyarorszáért érdemrenddel kitüntetett – szerző, hogy a Kardos György által „felküldött” kézirat eltűnt. Nincs-e „véletlenül” Aczélnál? Ha nincs, beszéljen Kardossal, szerezzé vissza a kéziratot, amelyben olyan javítások vannak, amelyeket máshová nem vezetett át. Aczél pedig olvassa el a kézirat kiadásra váró változatát, addig nem is adja le a kiadónak, mert „különösen az én kéziratom tekintetében Te vagy

²² MTA KKT Ms6101/161

²³ MTA KKT Ms6101/163

a legfelsőbb fórum. Felettet csak az Isten van!” Mintha nem is Nemes Dezsőt és Óvári Miklóst jelölte volna ki a PB a kézirat és a szerző kézben tartására. Vas is azzal hízeleg Aczélnak, hogy ő „a magyar nép érdemes olvasója”. Ebben a levelében Vas így búcsúzik: „Öllelek!”²⁴

Ez a levelezés korántsem az egyetlen, de az egyik legszemléletesebb példája annak, hogy az Aczéllal való kapcsolat milyen végletek között tudott ingadozni, s mennyire nem lehet azt egy-egy levél alapján megítélni.

A politikusok memoárjaira vonatkozó fent említett határozatot akkor hozták, amikor a pártközpontban ráeszméltek, hogy Sík Endre nyugalmazott külügyminiszter, nemrég még KB-tag *Vihar a levelet...* című memoárja, amelyet már árultak a boltokban, jelentős részben a moszkvai nagy terror éveiről szól. Mire a kiszállított példányok nagy részét eladták, a könyv forgalmazását leállították. Az agit-prop bizottság határozatába pedig beleírták, hogy a kijelölt „konzultánsoknak” a megjelent műveket is át kell vizsgálniuk azok forgalmazása előtt.

A TKKO kulturális alosztályának Rátkai Ferenc és Molnár Ferenc által készített jelentése pozitív értékelést ad a könyvről, kiemeli a szerző mértéktartását a legnehezebb moszkvai évek leírásában, s megállapítja, hogy a könyv kiadása „nem elsősorban szemléletmódja miatt vitatható, hanem azért, mert az SZKP történetének egyik olyan szakaszát érinti, amelynek értékelése még a SZU-ban sem jutott nyugvópontra”.²⁵

Aczél beszélt Sík Endrével, és személyesen biztosította a nemzetközi munkásmozgalom nyolcvanéves veteránját, hogy az iránta való tisztelet hiánytalan, csupán a könyv témájára és a szovjet elvtársakra való tekintettel kell egy időre lemondani a könyv terjesztéséről. Az illetékes miniszter, Ilku Pál azonban, úgy tűnik, nem értesült a szerző iránti tisztelet töretlenségéről, mert arról számol be Aczélnak, hogy gondoskodtak róla: a szerző egyetlen könyve se kerülhesen forgalomba.²⁶

Magától értetődően értelmeződött át a tiltás a műről a szerzőre több mint egy évtizeddel azután, hogy a hivatalos kultúrpolitikai doktrínában megjelent az az alaptétel, hogy a tiltás nem személyekre, hanem művekre és nézetekre vonatkozik.

Ezt az alaptételt sokszor félrerúgták, de fontos jelzésértéke volt. A szerzők általános letiltása egészen közönséges jelenség és bevett gyakorlat volt a hatvanas évek közepéig. Láttuk, hogy PB-határozatok is rögzítenek névre szóló általános tiltásokat. Láttuk, hogy 1956 után számos film azért maradt dobozban, illetve azért kellett átdolgozni, mert bebörtönzött vagy emigrált személy játszott benne. Sok esetben nem is tiltották be az alkotást, csak letiltották róla a szerző nevét, mint Mérayét a *Csodacsatár*, Hernádiét az *Oldás és kötés* stáblistájáról, vagy később a díszlettervező Rajk Lászlóét egy két színlapról. Idéztük a 1979/80-as évad színházi bemutatóiról szóló előterjesztést: „Több mű bemutatásáról lebeszéltük a színházakat ... vagy a művek politikai ideológiai tehertéte-

²⁴ MTA KKT Ms6101/164

²⁵ Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 36.

cs./1971/I. ő. e.

²⁶ Uo.

lei ... vagy pedig a szerzők személye miatt.”²⁷ A nyolcvanas évek elején intézményesítették a konzultációs listát. Ettől kezdve először félig, később – Csoóri Sándor 1983-as szilenciuma után – teljesen nyilvános és elismert volt a személyre szóló tilalom.

1956 előtt sem járt együtt feltétlenül egy mű betiltása a szerző betiltásával. 1956 után is együtt járhatott a mű betiltása a szerzőével, illetve tilthattak műveket kizárólag a szerző személye miatt. „Disszidensek” esetében ez volt a főszabály. Az ezt tagadó kultúrpolitikai doktrínának mégis van jelentősége, mert kiemeli a szerző differenciált megítélésének lehetőségét. Hangsúlyozza azt a lehetőséget, hogy betiltott mű terhével is a bevett szerzők körén belül lehet maradni, jó viszonyban lehet maradni a hatalommal.

Aczél György egy 1989-es félbemaradt interjújában maliciózan megjegyzi: „Ha ennyien hibáztatnak, bizonyára igazuk van – csak azt kellene tudni, melyek voltak a művek, amelyeket sújtott a tilalمام.”²⁸

Az első és legegyszerűbb válasz erre azoknak az alapvető, történelmi jelentőségű műveknek a listája, amelyek Aczél György működésének évtizedeiben be voltak tiltva. Szolzsenyicin *Gulag-szigetcsoportja* és sok más műve. Paszternak *Doktor Zsivágója*, Orwell *Állatfarmja* és 1984-e, Koestlertől a *Sötétség délben*. Tarasov-Rogyionov *Csokoládéja*. Václav Havel színművei. Vlagyimir Nabokov művei sem voltak jelen

1987-ig. Szabó Dezsőtől *Az elsodort falu*. Németh László: *Sorskérdések*, Faludy György: *Pokolbéli víg napjaim*. Márai Sándor *Naplói*, az *Egy polgár vallomásai* és más művei. Ebből a szempontból nincs jelentősége, hogy a 80-as években egyes Márai-műveket kiadtak volna, ha a szerző engedte volna, mert hiszen éppen a diktatúra miatt nem engedte. Zilahi Lajos, Sinkó Ervin fontos művei sem jelentek meg. Petri György nagy politikai költészetéből semmi. Konrád György, Sinkó Ervin, Lengyel József, Eörsi István, Sinka István fontos művei sem jutottak el az olvasóhoz.

E művek egy részére lehet azt mondani, hogy nem Aczélon múltott, ha akarta volna sem engedélyezhette a kiadásukat, de Aczél képviselte és vállalta azt a hatalmat, azt a „szövetségei rendszert”, amelyben nemzedékeknek úgy kellett felnőniük, hogy a korszak számos alapművét – nyugati kortársaikkal ellentétben – nem ismerhették.

Hol vannak a művek?

Egy részük a rendszerváltásig be volt tiltva, mások, amelyek, ha nem is időtállóak, de jelenállóak lehettek volna, részben elfelejtődtek, részben egy idő után eljutottak a közönséghez. Ez ugyan módosítja, de nem semmisíti meg azt a tényt, hogy be voltak tiltva. „Azért, akinek türelme volt, Magyarországon előbb-utóbb minden végbement” – mondja Aczél az életútinterjújában, és ez egy nagyon fontos és jellegzetes állítás.²⁹ Rámutat egy nagyon lényeges vá-

²⁷ Uo., 41. CS./328. ő. e.

²⁸ A halott már nem védekezhets. Interjú Aczél Györggyel. Készítette Bogácsi Erzsébet. *Nép-szabadság*, 1991. december 14.

²⁹ Aczél György-interjú. Készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György 1989–1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 162. sz., 46. o.

lasztófalra Aczél és az alkotók, általában a hatalomgyakorlók és az alkotásgyakorlók között: Aczél számára az előbb és az utóbb közötti különbség szinte semmi, a türelemre intettek számára szinte minden.

1971-ben, amikor Lengyel József műve, a *Szembesítés* – „kézirát gyanánt” – megjelenik, a szerző ezt írja naplójába: „Nem olyan fontos most a *Szembesítés* kiadása, mint öt évvel ezelőtt lehetett volna.”³⁰ Ez biztos: semmilyen további kiadás nem változtathat már azon a tényen, hogy a reform előkészítésének, bevezetésének, Csehszlovákia megszállásának idején a *Szembesítés* nem lehetett jelen a magyar szellemi életben.

Karinthy Ferenc 1967 januárjában jegyzi fel Sarkadi Imre *Oszlopos Simeonjáról*: 1960-ban kellett volna bemutatni, de nem merték. „Ha akkor bemutatják: bekerül a magyar színház vérkeringésébe. Ám így most stichje van.”³¹ 1967. október 27-én Karinthy megjegyzi, hogy a Madách abban az évadban csupa 10-20 éve betiltott darabot mutat be, Dürrenmatt *Nagy Romulusát*, Illyés *Kegyencét*³² és Albee színművét, a *Nem félünk a farkastól*, amelyből már rendeztek egyszer egy patyomkinpróbát, amikor Albee Magyarországon járt, de az elutazása után nyomban kivették a műsortervből: „...azt mondták az illetékesek, hogy túl fiatal még a menyasszony, várjunk még az esküvővel. És most, amikor már a foguk kihullott... ma már jöhetnek. S az

illetékesek... majd bölcs államférfiúi iróniával meg fogják állapítani: na, mit akarnak, ugye, én már tíz éve is mondtam maguknak, hogy nem is olyan jó nő ez.”³³

Aczél egy 1963. október 10-én kelt feljegyzésében úgy fogalmaz, hogy Illyés *Kegyencét* – megfelelő módosítás után – akkor kell majd bemutatni, „amikor aktualitása Illyés célzásainak megkopott”.³⁴

Számtalan művet késleltetett kisebb vagy nagyobb mértékben a hatalom,³⁵ s amit politikai okokból nem késettek, azt is elkésztette az engedélyeztetési folyamat és maga a tervgazdálkodás, a gazdasági mechanizmus nehézkessége és lassúsága. A magyar szellemi élet folyamatos spät-reakcióban volt. A művek föltorlódtak a sárga lámpa előtt, amelyről nem lehetett tudni, hogy zöldre vagy pirosra vált-e.

A filmről szóló fejezetben is számos késleltetésről emlékeztünk meg, amelyek hatása vagy elgondolható, vagy nem. Ki tudja, milyen lett volna például az *Egy erkölcsös éjszaka*, ha azt Makk Károly húsz évvel korábban megrendezheti egy másik generáció színésznőivel? Tudjuk, milyen volt Psota Irén a Mutter szerepében. De nem tudhatjuk, milyen lett volna az egyik prosti szerepében.

Örkény István *Pisti a vérzivatárban* című művének bemutatóját Latinovits Zoltánnal a főszerepben

³⁰ Lengyel József *noteszeiből 1955–1975*. Válogatta Major Ottó. Magvető Könyvkiadó, 1989, 363. o.

³¹ Karinthy Ferenc: *Napló 1967–1969*. Littoria, 1993, 6. o.

³² A *Kegyenc* betiltása csak néhány évig tartott, s irott formában már 1963-ban megjelenhetett.

³³ Karinthy Ferenc: *Napló 1967–1969*. Littoria, 1993, 6. o.

³⁴ Imre Zoltán – Ring Orsolya (szerk.): *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez*. Bp., Ráció, 2010, 118–121. o.

³⁵ Az elkésztés számos példájának részletes leírását adja: Domokos Mátyás: *Leletmentés*. Osiris Kiadó, 1996.

kezdtek próbálni 1969 végén, és 1970 januárjára tervezték a bemutatóját a Vígszínházban, amely elmaradt.³⁶ A művet kinyomtatták, nem lehetett tiltottnak tekinteni, mégsem engedték a színpadra 1979-ig. Latinovits Zoltán akkor már nem élt, és ha élt volna is, hol volt már a Vígszínház-tól? Hol vannak a művek? Ez a mű megvan, de hol van Latinovits Zoltán Pistije?

Hol vannak a művek...?

Részben megjelentek. De csak azért, mert nem a pártközpontban szerkesztették a lapokat. Nem Aczél György volt az összes orgánus fő-szerkesztője.

Hogy csak egy híres példára emlékeztessünk: Weöres Sándor *Antik eklogája* is megjelent 1964 februárjában az Új Írásban, de ezt a pártközpont rendkívül helytelennek tartotta: „Mi sem helyeseltük a vers közlését, és intézkedés történt, hogy a jövőben ne ismétlődjen hasonló dolog”, írja a pártközpont munkatársa egy „egészséges ízlésű” győri munkásnak, aki Kádárnál tiltakozott az ellen, hogy ilyen pornográf fürmedvényekre pazarolják a munkáshatalom nyomdafestékét. Egy másik, hasonló indulatokkal küszködő levélíró Kőpeczi Béla nyugtatott meg: már átalakították a szerkesztőséget, hogy ilyen hiba máskor ne forduljon elő.³⁷

Aczél a leváltott főszerkesztőnek, Illés Lajosnak azt vetette a szemére,

hogy összetéveszti a verset a csomagolópapírral. Aczél szerint Weöres azt a verset nem is akarta publikálni, csak a szerkesztőség szórakoztatására küldte be...³⁸

Kilenc hónappal korábban, 1963 májusában jelent meg ugyancsak az Új Írásban Juhász Ferenc *József Attila sírja* című verse. A *Népszabadság*ban egy kis írásban megrótták a lapot, amiért nem adta vissza a szerzőnek ezt a „trágár hasonlatokkal” zsúfolt „félkész terméket”.³⁹ Aczél ebben az esetben nem a pártlap L. R. szignóval jelentkező szerzőjére (Molnár Gál Péterre, ügynöki fedőnéven Luzsnyánszky Róbertre) támad rá, amiért a számára fontos és a bírálat-tól a lehetőségek határáig óvott költő művét ledorongolta – ehhez akkor még nem is volt elég nagy ember –, hanem a folyóirat főszerkesztőjére támadt rá: hogy mer olyan verset közölni, amelyért megtámadják a költőt. Miért nem húzta ki legalább a legtrágárabb képeket? Arra utasította Illés Lajost, hogy ne közöljön védőszöveget, ne ellenkezzen a *Népszabadsággal*, és egy ideig ne hozzon verset Juhásztól.⁴⁰

Aczél munkaideje nem kis részét azzal töltötte, hogy veszekedett szerkesztőségekkel, kiadókkal, kiállítókkal: miért nem zárták el a nyilvánosság elől, amit el kellett volna? Ha tehát Aczélon múltott volna, sokkal több mű, írás hiányzott volna a magyar nyilvánosságból. Sokkal több mű érte volna meg fiókban a diktatúra bukását.

³⁶ *Hétfői Hírek*, 1969. október 20.

³⁷ Az *Antik Ekloga-ügygel* kapcsolatos leveleket lásd: Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 35. cs./1964/5. ó. e. Az ügyről lásd Hacsa [Révész Sándor]: A barbár titán és a szorgos méhek. Ritkán látható történelem, 2024. február 22. https://ritkanlathatotortenelem.blog.hu/2024/02/22/_lenn_a_selyem_bugyogo

³⁸ Illés Lajos: *Az Új Írás hőskora. Irodalmi történetek, emlékezések*. Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2002, 149. o.

³⁹ *Népszabadság*, 1963. május 12.

⁴⁰ Illés Lajos: I. m. 81. o.

A betiltás fogalma maga is elhomályosult, hiszen a szerkesztői és cenzori feladatkör összezsúszott. A tiltás belemosódott a szelekciós mechanizmusba, amely a legdemokratikusabb rendszerben is elvágja a felajánlott művek jelentős részének útját a nyilvánossághoz. Minél igényesebb egy szerkesztőség, egy kiadó, annál nagyobb ez a rész.

Utólag nem is lehet elkülöníteni és fölmérni a legkülönbözőbb jellegű műveknek azt a tömegét, amelyet nem minősége miatt, hanem a hatalomra való tekintettel szűrték ki a nyilvánosságból.

Aczéltól nem állt távol, hogy kiadói döntésnek álcázza a saját tiltó döntését. Makkai Ádám 1983-ban az Egyesült Államokból küldött leveleivel megpróbálja elérni Aczélnál, hogy adják ki, illetve adják ki újra édesanyja, Ignác Rózsa műveit. Aczél nem javasolja az *Egy születésnap körül* kiadását, viszont úgy intézkedik, hogy Makkai az elutasítást ne pártálláspontként, hanem kiadói véleményként hallja. 1983 decemberében azt írja Makkainak, hogy továbbítja a kéziratot a Magvetőnek, elutasítás esetén pedig a Szépirodalminak. Miközben a kiadást elhárítja, arról tájékoztatja Makkait, hogy Magyarországon a kiadók önállóan döntenek a kéziratok sorsáról. Makkai jelzi, hogy ezt azért nem veszi be.⁴¹ Amúgy Ignác Rózsa könyvei rendszeresen megjelennek, csak azzal van gond, amely a Rákosi-korszakról szól, úgy, ahogy a hatalomnak – vagy csak Aczélnak – nem konvenió. A mű végül az Egyesült Államokban jelent meg először.

Aczélnak alkalmasint igaza lehet

abban, hogy „Franciaországban jóval több a megírt, de ki nem adott könyv, mint Magyarországon. Azt hiszem, ugyanez a helyzet a megfestett, de nyilvánosan ki nem állított festményekkel, a megírt, de elő nem adott darabokkal, zeneművekkel, amelyek fiókok mélyén hallgatnak.”⁴²

Az elmaradt vita megrendezése esetén a francia partner konzultánsai erre azt a választ javasolhatták volna, hogy minél inkább működik egy elnyomó állam politikai szelekciója, annál kevésbé működik az elnyomott társadalom minőségi-piaci szelekciója. És fordítva.

Azok a művek, amelyeknek a betiltásához (vagy átalakításához, engedélyezéséhez stb.) Aczélnak közvetlenül köze volt, csak a jéghegy csúcsát mutatják. Sokkal több mű betiltásához (engedélyezéséhez stb.) volt köze – pozitív és negatív módon egyaránt – közvetetten, tudomásán kívül azáltal, ahogy az egész szelekciós-cenzurális mechanizmust alakította, orientálta, személyekkel és orgánumokkal, intézményekkel berendezte.

Domokos Mátyás próbálta fölmérni egy tanulmányában, hogy milyen művek nem születtek meg a hatalom által előidézett körülmények miatt 1956 előtt.⁴³ Egy hasonló tanulmány a meg nem írt művek jelentős listáját állíthatná össze az 1956 utáni évtizedekből is.

Nem születtek meg például azok az írások sem, amelyeket a létre nem jöhetett függetlenebb lapok létezése

⁴² Aczél György: *Egy elmaradt vita helyett. Kérdező Jacques De Bonis*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, 170. o.

⁴³ Domokos Mátyás: *Leltárhiány. Új Hold Év-könyv*, 1986/2, 249–287. o.

⁴¹ MTA KK Ms6083/31., 34.

és szerkesztősege inspirált volna. A sok-sok ilyesféle lapkezdeményezésből a *Magyar Írástól* az *Eszméleten* keresztül a JAK tervezett lapján át a *Ligetig* és a *Hitelig* egyetlen lap sem született meg a pártállam felbomlása előtt.

Szűk körben terjesztett, ritkán megjelenő, a formális előírások megkerülésével gründolt egyetemközeli lapok (*Medvetánc*, *Századvég*) kivételével egyetlenegy „alulról szerveződő” lap sem indulhatott el a rendszer felbomlása előtt. Ahogy számos írás nem született volna meg, ha nincs a *Medvetánc*, a *Századvég*, vagy nincsenek a szamizdat lapok, így számos mű nem íródott meg azáltal, hogy a felsorolt és föl nem sorolt alulról kezdeményezett lapok nem születtek meg.

Az aczéli „oroslánordítás” – ahogy Faragó Vilmos nevezte⁴⁴ – a rendkívüli esetektől eltekintve viszszaemlékezőleg már nem vonta el a nyilvánosságtól, ami megjelent, de befolyásolta előremenőleg a szelekciós mechanizmus működését.

Aczélnak egyébként is nagyon jellemző volt az a törekvés, hogy személyesen és közvetlenül, szóban, telefonon reagáljon a szelekciós mechanizmus működésére, azt orientálja, személyes hatása alatt tartsa.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy – bizonyára nem mindenkinek és nem minden esetben, de – Aczélnak vissza is lehetett ordítani. Jovánovics Miklós, az *Élet és Irodalom* főszerkesztője 1978. február 28-án, kedden levelet ír Aczélnak. Ebben az áll, hogy Aczél hétfői tele-

fonja meggyőzte Jovánovicsot, hogy nem tudja a munkáját Aczél kívánalmainak megfelelően elvégezni. A rá szórt vádakat visszautasítja. Aczél indulatkitörését gerinctörési kísérletnek minősíti. „Az Ön ítélete és módszere ellentmondásban van a szerkesztőségi munkánkat elvi alapon mérlegelő illetékes párt és állami szervek álláspontjával.” Jovánovics kéri lemondásának tudomásul vételét.⁴⁵

Jovánovics még nyolc évig, 1986-ig a hetilap főszerkesztője maradt. A hétfői oroslánordítást a levél után bizonyára engesztelő telefonhívás követte.

Veres András szerint Aczél „az ügyek intézésében jóval többre tartotta a neki személyesen elkötelezett, kipróbált híveket, mint a hivatali embereket. Így például Kardos György, a Magvető Könyvkiadó igazgatója összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet kapott kultúrpolitikai terveiben és manővereiben, mint a Kiadói Főigazgatóság vezetői.”⁴⁶

Kardos helyzetét és általában az Aczél által teremtett helyzeteket jól jellemzi a Kiadói Főigazgatóság kiadói osztályvezetőjének feljegyzése: „Garamvölgyi József elvtárs [ekkor az MSZMP KB osztályvezető-helyettese – R. S.] felvilágosítást kért Guevara naplójáról, és közölte, hogy a Pártközpont ebben az ügyben fenntartja magának a döntés jogát. Kérte a kézirat beküldését. Kardos elvtárs – akinél a napló fordítása van – közölte, hogy ebben az ügyben

⁴⁵ MTA KK Ms6069/75.

⁴⁶ *Írók pórázon*. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970. Szerkesztette Tóth Gyula. MTA Irodalomtudományi Intézet, 1992.

⁴⁴ Faragó Vilmos: *Például én*. Z-füzetek, 1991, 23. o.

közvetlenül Aczél elvtárssal áll kapcsolatban, s ezért a kéziratot nem áll módjában elküldeni.”⁴⁷ De az is jellemző a helyzetre, hogy Kardos és Aczél összjátéka csak félig volt sikeres, mert az ügyet a pártközpontban Aczél nem tudta a saját kompetenciája alatt tartani, s el kellett fogadnia, hogy a napló csak zárt terjesztésben jelenjen meg.

Politikai, közéleti újságírás csak igen-igen korlátozott értelemben létezhetett. Nevetséges szokás téma szerint, taxatív felsorolni, miről nem lehetett írni. Hiszen semmilyen politikai és közéleti témáról nem lehetett írni ellenzéki szellemben vagy a hatalom álláspontját nyíltan, tehát érthetően és szabadon bírálva. Elképzelhetetlen lett volna egy írás megjelentetése azaz a mondattal, hogy „a párt, illetve Kádár János álláspontja helytelen, mert...”. Ami nélkül elképzelhetetlen a sajtó, a nyilvánosság a rendszerváltás óta, annak a létezése volt elképzelhetetlen a rendszerváltás előtt. A rendszerváltás után megírt és megjelent közéleti írások túlnyomó többsége a rendszerváltás előtt megírhatatlan és megjelentethetetlen lett volna. A megíratlan írásoknak, napilap- és folyóirat-publikációknak, publicisztikáknak, elemzéseknek, tanulmányoknak ez a hatalmas tömege mind ott van a pártállami hatalom számláján, amelynek Aczél is társlajdonosa.

Nem az az értelmes kérdés tehát, hogy miről nem lehetett írni, hanem az, hogy miről lehetett *szabadon* írni. Miről lehetett a nagyvilágban létező jelentős politikai irányzatok, a liberalizmus, a konzervativizmus,

a kommunizmussal szemben álló szociáldemokrácia szelemében írni? Semmiről. Ilyen értelemben a tiltás totális volt. És szélsőséges irányzatokat nem is említettünk.

Nem létezhetett a politikai sajtóban tényfeltáró újságírás semmilyen ügyben, amelynek a feltárása a hatalom számára nem volt kívánatos. Nem lehetett tudósítani egy nem hivatalos március 15-i felvonulásról sem.

Nem csupán művek hiányoztak tehát, hanem a társadalomban betöltött szerepének megfelelő sajtó, média maga hiányzott.

Lakatos Ernő 1983. január 3-án jegyezte az Agitációs és Propaganda Tanácskozás sajtótervét: „A Népszabadság 1983. január 12-én 10-12 flekk terjedelemben ismertesse az előadói beszédet és adjon összefoglalót a vitáról is. Január 13-án 10-12 flekk terjedelemben ismertesse a jelentősebb felszólalásokat és a zárszót. A január 15-i, hétfői számban térjen vissza a tanácskozásra.” A többi jelentős médiumra is hasonlóan precíz utasítások vonatkoztak. A Magyar Rádióra például: „A 168 óra című műsor január 15-én 8-10 percben térjen vissza a konferenciára.”⁴⁸

Hogyan létezhetne érdemi politikai újságírás olyan államban, melyben a hatalom ilyen szorosan kötheti gúzsba a sajtó egészét?

Aczél György többször hivatkozott arra, hogy a sajtó nem tartozott az illetékességi körébe. Ez csak részben és nagyon szűk értelemben igaz. Miniszterelnök-helyettesi éveire pedig semmilyen értelemben, hiszen ekkor ő felügyelte a Tájékoztatási Hivatalt is. A Politikai Bizottság tagjaként pedig mindenhez köze volt. Ettől

⁴⁷ Uo. 401. o.

⁴⁸ MTA KK Ms6039/13.

függetlenül sem habozott hatalmi erejét gyakorolni a sajtó ügyeiben. Nem csak a kulturális folyóiratok főszerkesztői értekezletein volt aktívan jelen.

1973-ban kulturális KB-titkárként az Agitációs és Propaganda Osztály nem az ő felügyelete alatt állt. De elküldte nekik a megjegyzéseit a *Kutya* című lappal kapcsolatban. Nem tetszett neki, hogy a lapban egyre nagyobb teret foglal el a kutyatulajdonos sztárok népszerűsítése, és kifogásolta, hogy az üzleti hirdetések elárasztják a lapot. Az APO munkatársa, Fodor László megköszönte Aczél megjegyzéseit, és tájékoztatták őt arról, hogy berendelték a lap főszerkesztőjét, és közölték vele, hogy ha nem következik be jelentős változás, akkor fel fogják őt menteni.⁴⁹

A Belkereskedelmi Minisztérium *Utazási Magazin*jára is kiterjedt a figyelme. Nem tetszett neki a megbízott főszerkesztő *Sorrento* című cikke. A belkereskedelmi államtitkár tájékoztatja őt, hogy a szerző havi mozgóbérét megvonták, és kinevezték helyére az új főszerkesztőt.⁵⁰

Levelet írt az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályát vezető Bálint Józsefnek arról, hogy a *Magyar Panoráma* című idegenforgalmi lap utolsó száma „mérhetetlenül zagyva és unalmas”. Egyáltalán, minek adnak ki magyar nyelvű idegenforgalmi lapot? Tán útmutatóul a disszidenseknek? Továbbá: „Miért kellene nekünk a minden nyugati kisvárosban divatját múlt vetkőző számok?”⁵¹

1983-ban beszámoltatja az APO-t arról, hogy milyen körülmények között kerültek be Nyers Rezső „kényes” állításokat tartalmazó interjúi a *Süddeutsche Zeitung*ba és a *Neesweek*be.⁵²

Hol vannak a művek?

Egy részük megjelent, de csak a megbízható kiválasztottak számára. Aczél György javasolta még kezdő miniszterhelyettesként a PB 1958. január 13-i ülésén, ahol a kiadás-politika szigorításáról volt szó, hogy szovjet és kínai mintára vezessék be a zárt könyvkiadást. 1961-től jelentek meg zárt kiadású könyvek először 200-300, majd 500 példányban.⁵³

A zártság sem volt biztosíték, ha nem a hatalom zárt. A Balázs Béla Stúdió olykor egy-egy film bemutatásához kis füzetet csatolt. Ez belső kiadvány volt, rotaprinttel készült, 500 példányban adták ki, forgalomba nem került. A zárt kiadású könyvekhez képest annyi volt a különbség, hogy nem a káderek, hanem a sajtósok zárt köre kapta meg.

A Gulyás testvérek *Vannak változások* című filmjéhez Fekete Ibo-lya szerkesztett egy ilyen füzetet, amelybe Illyés Gyulától kezdve sok jeles szerző adott anyagot. Köztük a szamizdatban publikáló tollforgatók is. A füzetet Rényi Péter feljelentette Aczélnál. Aczél leszólt. 1979 decemberében Tóth Dezső miniszterhelyettes szobájában összehívték a Filmfőigazgatóság vezetőjét, a Filmtudományi Intézet igazgatóját, a Hunnia vezetőjét, a

⁴⁹ MTA KK Ms6034/260

⁵⁰ MTA KK Ms6042/43

⁵¹ MTA KK Ms6049/74

⁵² MTA KK Ms6039/70

⁵³ Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014, 146., 149. o.

Filmgyár igazgatóját, a BBS vezetőségének egy tagját, és ez a népes, magas rangú káderkoszorú vette körül a füzet szerkesztőjét és a Gulyás testvéreket, hogy érezzék tettük és a hatalom súlyát. A miniszterhelyettes felhívta a szerkesztő főnökének a figyelmét arra, hogy a beosztottja miként szolgálja az ellenséget. És a szerkesztő éppen lejáró szerződését nem is hosszabbították meg. Súlyos egzisztenciális következményei lettek a dolognak. A szerkesztőnek azután nem is lett már rendes állása a pártállamban.⁵⁴

Más művek csak kis példányszámban, kis példányszámú lapban jelenhettek meg. A nehezen túrt művek köré olyan csöndet parancsoltak, hogy a lehető legkevesebben vegyék őket észre. Vagy az olvasói igény ellenére sem jelenhettek meg új kiadásban, mint például Konrád *A látogatója*. Filmeket csak kevés helyen, kisebb helyen, ritkábban vetíthettek, színműveket kisebb játszóhelyeken, kevesebb alkalommal adhattak elő. Más alkotásokat kizárattak az elektronikus tömegkommunikációból. 1970-ben mondta Aczél egy kerekasztal-beszélgetésen, hogy zavarokat okozhat, ha például Schönberg zenéjét, „ami az akadémiai koncertterembe való, egy rádió- vagy tv-bemutató révén indokolatlan dimenzióba emelünk”.⁵⁵

Hol vannak a művek?

Eredeti formájukban sehol, mert átváltoztak. A megjelent művek igen jelentős részén dolgozott a hatalom. A könyveket meghúzták, részben átírták, a filmeket újravágták, a ver-

sesköteteket megrostálták. Ahogy a szelekciós mechanizmusba, úgy szinte minden szerkesztési fázisba, a lektorálásba, a szöveggondozásba, a jegyzetapparátus, az elő- és utószók, a fül elkészítésébe, a borító megtervezésébe is beleivódtak a hatalom szempontjai.

Eörsi István 1981-ben írt egy – természetesen betiltott – kulcskomédiát *A kompromisszum* címmel,⁵⁶ amelyben megjelenítette a hatalmi szövegformáláshoz való viszony alaptípusait.

A komédiában szerepel Verebes elvtárs, akinek Aczél a modellje, az ő samesza, akinek Kardos György a modellje, egy Zoltán nevű történész, aki Déry- és Örkény-elemekből van összeállítva, és egy rebellis író, Borsi, akit a szerző természetesen önmagáról mintázott.

A magatartásformákat elkülönítő szövegszerű dilemma rendkívül jellegzetes. Zoltán, az öreg történész élete vége felé elkészül nagy művével, melynek címe: *Konszolidációk Magyarországon*. A könyvnek csupán az utolsó, összefoglaló jellegű negyven oldalával van probléma, amely „a konszolidáció áráról” szól. A kulcsmondat: „A konszolidáció vezető erői mindenkor a társadalmi béke letéteményeseinek tüntetik fel magukat, hogy elleplezzék külön érdekeiket.” Verebes elvtárs kívánsága az, hogy Zoltán ne bújjon el az általánosítás kétértelműségébe, írja meg egyenesen, hogy ez a fennálló hatalomra nem vonatkozik. Borsi arra biztatja Zoltánt, hogy ne bújjon el az általánosítás kétértelműségébe, írja meg, hogy a fennálló hatalommal kapcsolatban is

⁵⁴ Szekfü András: *Így filmeztünk 4.* 59–60. o.

⁵⁵ Aczél György: *Eszmének erejével*. Kossuth Könyvkiadó, 1971, 177. o.

⁵⁶ Eörsi István: *Kompromisszum*. Békés Megei Könyvtár, Békéscsaba, 1992.

pontosan ez a helyzet. Verebes kívánsága is, Borsié is kielégíthető egy-két szavas módosítással. Az egyik a mű egész történelmi anyagát megnyitja a nyilvánosság előtt, és megtagadja az egész anyag tanulságát. A másik föl szabadítja a mű egészéből következő konklúziót, de betiltásra ítéli a művet, tehát elzárja azt a nyilvánosság elől. A hatalmat delegitimáló mű úgy kerülhet a nyilvánosság elé, ha a hatalmat legitimálja. Az Aczél-korszak kiadványaiban számtalan ilyen konklúzióelhárító, a mű aktuális érvényét visszavevő hatalmi ihletésű megjegyzéssel találkozunk. Jancsó Miklósnak ilyen funkciójú nyilatkozatot kellett a *Szegénylegények* után küldenie.⁵⁷

Köpeczi Béla egyik feljegyzésében Illyés *Kegyencével* kapcsolatban egyértelműen fogalmaz: „A Madách Színház csak akkor adja elő *Kegyenc* című drámáját, ha az átdolgozás félreérthetetlenül megmondja, milyen hatalomról beszél.”⁵⁸

Aczél 1977. június 24-én levélben figyelmezteti Kardos Györgyöt, hogy Váci Mihály *Utazás Bürokranéziában* című kötetének szövegét személyesen vizsgálja át. Nem csak további kihagyásokra és átírásokra van szükség – a szerző halála után hét évvel –, de előszó is kell, amely világossá teszi, hogy a szatirikus verses regény az ötvenes évekről szól.⁵⁹

Gyakorta a kritikának kellett elhatárolni a műveket a kor Magyarországra vonatkozó tanulságoktól, vagy azért, hogy a művet védjék a hatalommal szemben, vagy azért, hogy a hatalmat védjék a művel szemben.

Mindezt összevéve nem lehet kétséges, hogy a magyar szellemi élet hatalmi okokból elszenvedett vesztesége hatalmas és csak részben mérhető fel. Ugyanakkor persze ezzel kapcsolatban is fölvethető a kérdés, hogy mihez képest. Nyilván nem az Aczél-ellenes ortodox-sztálinista szárny által képviselt alternatívához képest.

Viszont az sem igaz, hogy Aczél a lehető legalacsonyabb szinten tartotta ezt a veszteséget, mert sok mindent tett szubjektivitásának engedve is, más okokból is, amely ezt az állítást nem engedi meg.

Ehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy Aczélnek döntő szerepe volt abban, hogy különbözőbb területeken olyan, a rendszer iránt feltétlenül elkötelezett, de nagyon eredményes menedzserek működtek, akik a veszteségek, korlátozások és szűkösségek ellenére gazdag kulturális életet tudtak teremteni: Kardos György, Bors Jenő, Lakatos Éva, Dósai István, Újhelyi Szilárd, Nemeskürty István és mások.

Kevesen vonják kétségbe, hogy Aczél szubjektivizmusa, személyes elfogultságai kultúrpolitikai hatóerővé váltak. Csak annak a megítélésében vannak különbségek, hogy ezt elsődleges vagy másodlagos jelentőségű tényezőnek kell-e tekinteni.

Sokan tartják sznobnak Aczélt, s a sznobizmusának általában pozitív szerepet tulajdonítanak. Szabó Miklós például a „sok tekintetben nagyon előnyösen sznob Aczél-vezetéről” beszél.⁶⁰ Szerdahelyi István a következőképpen kapcsolja össze

⁵⁷ Népszabadság, 1966. március 19.

⁵⁸ MTA KK Ms6068/25.

⁵⁹ PIM 60008/6

⁶⁰ Interjú Szabó Miklóssal. In: Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Interjúk.* T-Twins Kiadó, 1995, 85. o.

Aczél „sznobizmusának” pozitív és szubjektivizmusának negatív hatásait: Aczél „önálló ítéletalkotásra, az értékek akár megközelítő felismerésére képtelen volt, kulturális politikájának lényege voltaképpen az, hogy az agitpropos és belügyér szempontokkal szemben a sznob közvélekedés értékrendjét érvényesítette. Az adott viszonyok között ez óriási előrelépés volt, de – a sznobizmus divathullámai igen változóak lévén – mindebből következtelen, kiszámíthatatlan értékrendi káosz keletkezett.”⁶¹

Szerdahelyi megállapításának második része kevésbé tűnik megalapozottnak. A naprakészség, a divatkövetés sznobizmusa éppenséggel nem jellemző Aczélnak. Az ő sznobizmusa konzervatív jellegű volt. Ő az értékállandóság és az értékelés-állandóság biztonságát kereste. Azáltal, hogy Aczél értelmiségiként, a magyar szellemi elit beltágjaként kívánta ellátni a szellemi élet – Veres Péter szavaival – „hivatalból való gondviselőjének”⁶² szerepét, igen nagy terhet rakott a saját értékítéleteire. Túlelmelte őket a hatalmi-politikai szempontokon. Ez a tény fölfokozta Aczélnak a saját értelmiségi identitásával kapcsolatos bizonytalanságait. Nem volt meg a külső referenciája, de valószínűleg a belső biztonsága sem ahhoz a mérvadósághoz, amely a feladattudatához hozzátartozott. Ebben a bizonytalanságban szolgált támaszul a tőle függetlenül kialakult értékrend, nagyságrend, respektus, klasz-

szikusság, a Parnasszus tiszteletén alapuló sznobizmus.

Aczél sznobizmusának az volt a közhasznú vonása, hogy – érzékeny lévén a maga értelmiségi identitására – nem kívánt mérvadó körökben nagynak elismert művek és alkotók börtönőreként mutatkozni.

Aczél szubjektivizmusa nagyjából ott kezdődött, ahol a sznobizmus adta biztonság véget ért. Egyrészt a populáris kultúránál. Másrészt azoknál az alkotóknál, akikről nem lehetett tudni, hogy tíz év múlva klasszikusok lesznek, vagy senkik se lesznek.

Aczélnak a kortárs művészet megítélésében egy biztos kapaszkodója volt: az életet igenlő, illetve az életet tagadó, a történelem, a művészet, önmaga értelmét igenlő, illetve tagadó művészet dichotómiája. Nem lépett túl Lukácson, még akkor sem, amikor Lukács avantgárd-szemléletének fogyatékoságait emlegette.⁶³

A hatvanas években a „pesszimista, nihilista, formalista” stb. művészet betörése, térhódítása ellen rengetegen tiltakoztak a legkülönbözőbb szellemi irányzatok oldaláról. Veres Pétertől Lengyel Józsefig. Idéztük őket az avantgádról szóló fejezetben is.

Aczél művészetszemléletét az az optimista problémacentrizmus uralta, amelyről már korábban beszéltünk: Aczélnak jellemző álláspont, hogy vitatkozhatunk József Attila haláláról, betegségéről, kudarcos életéről, de József Attila azért József Attila, mert „művészileg legyőzte a megvallott szorongást”.⁶⁴

⁶¹ Szerdahelyi István: Aczél György és az ellenzék. *Ezredég*, 1995/4, 90. o.

⁶² Veres Péter Aczél Györgyhez írott leveléből idézi Ständeisky Éva: A belügy, a párt és a népi írók, 2000, 2002/szeptember.

⁶³ Aczél György: *Elvtársunk, Lukács György*. Akadémiai Kiadó, 1987, 45. o.

⁶⁴ „én, József Attila, itt vagyok”. In: Aczél

Bartókot Aczél úgy fogadtatja el magával, mint a század roppant szenvedéseit megjelenítő és legyőző, az ember végső legyőzhetetlenségét hirdető művészt,⁶⁵ ami nem feltétlenül releváns olvasata Bartók életművének. És folytathatnánk a sort a Petőfiről, a Derkovitsról, a szocialista művészcsopotról szóló Aczél-beszédekkel. A Bartók-émlékbeszédből is kiderül, hogy Aczél Bartók műveit is csak irodalmiasan tudja megragadni. Ott, ahol megvan a verbális átfordítás közvetlen lehetősége, ahol segítségére van vagy a mű szövege vagy egy Bartóktól származó szöveg. (Bár nehéz lenne megmondani, hogy Bartók egyetlen operájának, *A kék-szakállú herceg várának* a szövegéből hogy hámozná ki Aczél a humanista optimizmust.)

Aczél nemigen tudott mit kezdeni azokkal a művekkel, amelyek ezt az átfordítási lehetőséget nem adják meg. Ezzel persze nem volt egyedül, még kisebbségben sem, még az értelmiségi elit körében sem. Csak neki hivatalból kezdeni kellett valamit azzal is, amivel nem tudott.

Mélyen átélt fölháborodással ostromozta beszédeiben azokat, akik megengedik, hogy művészet címen, az állam pénzén, „eltépett kartonlapot”⁶⁶ vagy „wc-pumpát”⁶⁷ lehessen kiállítani. Formális jegyek alapján bélyegzett meg alkotásokat és irányzatokat.

Ennek eklatáns példája, hogy amikor Kósa Ferenc a BBS soros

vezetőjeként győzködte Aczélt, hogy bemutathassák Huszárik Zoltán remekművét, az *Elégiát*, Aczél így reagált: „ez egy löcentrikus film, mit akar ezzel. Nekünk embercentrikus művészet kell.”⁶⁸

Aczélban kétségtelenül voltak előítéletek. Elég, ha egy korábban már említett esetre emlékeztetünk: a Szolnok megyei párttitkár azzal telefonált rá egy *Macbeth*-előadás kapcsán, hogy hallja: sárral dobálózna a szolnoki színpadon, és ez már mégiscsak sok.⁶⁹

Aczél értékítéletére számos esetben hatással volt az alkotó, a művész magánélete. Általában ellenszenvvel viseltetett a zűrös életet élő művészek iránt, s ezzel az ellenszenvvel tekintett a műveikre is. Ez a tényező jelentősen befolyásolhatta például Kondor Béla pályáját.

A beat-pop-rock zene helyzete érdekesen mutatja, hogy Aczél miként érvényesíti és miként nem érvényesíti a maga ízlését.

Aczél lenézte a populáris műfajokat, a tömegkultúrát. A Bogácsi Erzsébet által készített interjúbán maga is említi, hogy a beatzenét ki nem állhatja, mégis Magyarországon terjedt el először a blokk országában.⁷⁰

Erdős Péter könnyűzenei menedzser életútinterjúja szerint a hatvanas évek végén a minisztérium (és a KISZ) erőteljesen támogatta a popzene felfuttatását. Aczél már akkor is rángatózott, ha szó került a pop-

György: *Jövőt mutató elődök*. Gondolat Könyvkiadó, 1986, 126. o.

⁶⁵ Bartók útjai. In: Aczél György: *Jövőt mutató elődök*. Gondolat Könyvkiadó, 1986, 139–151. o.

⁶⁶ Aczél György: *Folytatás és megújulás*. Gondolat Könyvkiadó, 1980, 398–399. o.

⁶⁷ Aczél György: *Szocializmus, nemzet, kultúra*. Kossuth Könyvkiadó, 1985, 324–325. o.

⁶⁸ Szekfü András: Így filmeztünk 2., 59. o.

⁶⁹ Bogácsi Erzsébet: *Rivaldazárlat*. Dövény Kiadó, 1991, 110. o.

⁷⁰ A halott már nem védekezhett. Interjú Aczél Györggyel. Készítette Bogácsi Erzsébet. *Népszabadság*, 1991. december 14.

zenéről. Szörnyűnek találta, hogy ilyen zene egyáltalán létezik, de a popzene felfuttatásának stratégiáját jóváhagyta, és az ellenérzéseit „stratégiai szinten” nem érvényesítette.

A szubjektív ellenszenvét rész kérdésekben működte. Ilyen rész kérdésekben viszont gyakran telefonált Erdős Péternek⁷¹ is, Bors Jenőnek is. Bors Jenő: „Az Aczél György nevével fémjelzett kultúrpolitika érdekes módon a limonádét egy fokkal talán még jobban utálta, mint a társadalmi töltetű beatzenét. Az első időkben nagyon sok letolást kaptam azért, hogy miért adunk ki olyan sok »szemetet«, majd még azal az ötlettel is előállt, hogy miért nem íratunk komoly költőkkel – például Juhász Ferencsel – dalszövegeket. Számukra a bárgyúság és a giccs néha nagyobb gondot jelentett, mint amikor Bródy János túlment a megengedett határon.”⁷²

Az Illés együttes politikai megítélésének és kezelésének az íve az 1968-as díjözöntől a 1970-es letiltáson át a 1973-as izgatási perig pontosan követi a reform sorsának az ívét – Aczél KB-titkárságának az ívét. Az együttes Aczél első KB-titkári periódusának elején ért a csúcsra, és a végén oszlott fel. A különböző jelentős együttesek, irányzatok pályájának politikai logikáját Aczél ízlése általában kevésbé módosította.

1983-ban, amikor Erdős Péter megírta a *Röpirat a szennyhullámról* című dolgozatát, amelyben egy lendülettel egy szemétdombra, a társadalomel-

lenesség szemétdombjára gereblyézte össze a fasisztoid ellenzékiesség és a nyugatos ellenzékiesség – egyaránt általa betiltott – megzenésített jelenségeit – például a CPG-t és Hobót –, Aczél lelkesen mögé állt. Az ÉS-ben akarta megjelentetni a *Röpiratot*, de az Jovánovics Miklós ellenkezése folytán a *Kritikában* jelent meg,⁷³ és hatalmas vitát kavart.⁷⁴

Csatári Bencének a Kádár-korszak könnyűzenei politikáját elemző művéből⁷⁵ mélyebben is megismerhetjük Aczél viszonyulását a populáris zenéhez. Kultúrpolitikusi pályája kezdetén az ötvenes évek könnyűzenei politikáját vitte tovább. A budapesti pártbizottság ülésén 1957 szeptemberében így beszélt: „Menjenek táncolni fiataljaink, ha ezt szeretik, de ne tűrjük a jampeceket. A Szovjetunióban is vannak jampecek, de sokkal kisebb számban, mint nálunk, azért, mert ott színházban, cirkuszban és mindenütt kigúnyolják őket. Valami ilyesmit kellene nálunk is csinálni.”⁷⁶

1958 augusztusában egy feljegyzésében azt írja, hogy a dzsessz pesszimizmushoz és egzaltációhoz vezet, „a társadalom fő kérdéseiről eltereli a figyelmet” és „amerikanista életformát” terjeszt. Sajnálja, hogy háttérbe szorul a kórusmozgalom, a tömegdal.⁷⁷

Még az olyan „illelmes” könnyűzenét sem szerette, amelyet a Záray-Vámosi házaspár művelt. Záray Márta abban az 1958-as levelében,

⁷³ *Kritika*, 1983/7.

⁷⁴ *Erdős Péter-interjú*. Készítette Acsay Judit 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 73. sz., 174–176. o.

⁷⁵ Csatári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-korszak könnyűzenei politikája*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.

⁷⁶ I. m. 36. o.

⁷⁷ I. m. 51. o.

⁷¹ *Erdős Péter-interjú*. Készítette Acsay Judit 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 73. sz., 156–157. o.

⁷² A szó veszélyes. Interjú Bors Jenővel. In: *Illés szekerén. Új Magyarország*, különkiadás, 1996. május.

amelyben ecseteli rossz élet- és lakáskörülményeiket, megjegyzi: „Jól tudom, hogy Miniszterhelyettes Elvtárs nem kedveli a könnyű műfajt, ezt meg is mondotta nekem.”⁷⁸

1964-ben Aczél a KISZ vezetői előtt kárhóztatta a Ki mit tud?-on feltűnt zenekarokat, hogy dilettantizmusuk ellenére hivatásosakká váltak, és „alvilági helyeken folytatták működésüket, hol a huligánok alkották a közönségüket”.⁷⁹

1966-ban a Zeneművészek Szövetségében kifejtette, hogy az új gazdasági mechanizmusban el kell különíteni az igazi művészetet a szórakoztató műfajoktól. A szórakoztató műfajokat nem kell támogatni, csak tűrni.⁸⁰

Aczél szerint a rádióban és a televízióban csökkenteni kellene a tánczene műsoridejét. Egyes zenekarokat, többek között az Illés együttest meg is kellett volna szüntetni. 1963-ban, amikor a Sportcsarnokban az Illés zenekar koncertje alatt a közönség őrzöngött, az agitprop bizottság foglalkozott is az együttes feloszlításának lehetőségével.⁸¹ Szőnyi Tamás szerint központi bizottsági dokumentum is van arról, hogy az Illés együttest fel akarták oszlatni.⁸²

A Szörényi Szabolcshoz és Tolcsvay Lászlóhoz kötődő 1969-es pécsi kukarugdosási per, az Illés 1970-es londoni interjújának az ügye és következményei, valamint a Bródy János ellen indult 1973-as izgatási per függetlenek voltak az együttes zenéjétől, de Aczél felfogásában ilyen zenéből ilyen deviáns magatartás következett, és, mint említettük, föl is lépett Bródy felmentése ellen még a jogerős ítélet megszületése előtt.

A TKKO munkatársának, Rátki Andrásnak a feljegyzése szerint Aczél akadályozta meg, hogy a Fővárosi Operettszínházban bemutassák a *Jézus Krisztus Szupersztárt*.⁸³

1971-ben Aczél a TKKO vezetőihez írott levelében féltette a jövő tanárainak nemzedékét Zalatnay Saroltától, az Illés együttestől, Tolcsvayéktól.⁸⁴

Ettől persze még Zalatnay 1979-ben kérhetett is és kapott is Aczéltól jelentős támogatást a lakásvásárlásához.⁸⁵

Aczél üzent Pentz Zsoltnak a Nemzetközi Koncert Igazgatóság könnyűzenei osztálya vezetőjének, amikor megtudta, hogy Koós János a Szovjetunióban nemcsak magyarul és oroszul, hanem angolul is énekelt: hogy képzelik, hogy az imperializmus nótáit éneklik magyar énekesek a Szovjetunióban?⁸⁶

⁷⁸ I. m. 53. o.

⁷⁹ I. m. 101. o.

⁸⁰ I. m. 85. o.

⁸¹ I. m. 103. o.

⁸² Novák Árpád: *Tiltott zenék. A kultúrpolitika és a szubkultúrák viszonya Aczél György korszakában*. Egyetemi diplomadolgozat, kézirat, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, 2010.

⁸³ Csatári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-korszak könnyűzenei politikája*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 143. o.

⁸⁴ I. m. 206. o.

⁸⁵ I. m. 229. o.

⁸⁶ I. m. 255. o.

Szabad asszociációk a szabadságról

Timoty Snyder az egyik legismertebb Kelet-Európával foglalkozó amerikai történész. 2025-ig a Yale Egyetem professzora volt. Meglehetősen visszhangot váltott ki, hogy feladta posztját, és Kanadába költözött, a Torontói Egyetem Európa történelmével foglalkozó tanszékének vezetője lett. Bár ő maga a változást magánokokkal indokolta, döntését sokan úgy interpretálták, hogy Trump második elnökké választása motiválta. Ennek annyi alapja volt, hogy már Trump első elnökjelöltsége óta beszélt és írt zsarnokság felé mutató szándékairól.

112

Tony Judttal közös könyvükről e hasábkon két évvel ezelőtt (2023. november) írtam. Részben ismételve, amit ott említettem, érdemes tudni, hogy Snyder minden kelet-európai származási kötődés nélkül kezdett foglalkozni a térséggel, ideértve Németországot és a Szovjetuniót, a fasizmust és a kommunista rendszert is. Németül és több szláv nyelven is beszél, tíz nyelven olvas. Jelentősebb műveinek többsége magyarul is hozzáférhető. Könyvei is jelzik teoretikus érdeklődését, illetve hogy időnként a történetírástól távolabb eső témák is foglalkoztatják. Trump politikai szerepvállalása is ihlette a 2017-ben megjelent *Zsarnokságról: Húsz tanulság a huszadik századból* című művét (21. Század Kiadó), melynek témája az autoritarizmus felé forduló Egyesült Államok, illetve az,

hogyan lehet megakadályozni egy demokrácia zsarnoksággá válását. Itt írta: *„Ma politikai rendünk új fenyegetésekkel néz szembe, amelyek nem sokban különböznek a huszadik század totalitarizmusától. Nem vagyunk bölcsőbbek azoknál az európaiaknál, akik látták, ahogy a demokrácia megadja magát a fasizmusnak, a nácizmusnak vagy a kommunizmusnak. Egyetlen előnyünk, hogy tanulhatunk a tapasztalataikból.”*

A szabadságról című, magyarul most, eredetileg, angolul 2024-ben kiadott művéről azt írja: először sűrű filozófiai szöveggént tervezte, szigorúan elrendezett állításokkal. „A halál szele – folytatja vallomását – indokolhatatlan módon ehhez a merev formához kötött.” A halál szele utalás 2019-es, téves orvosi diagnózis miatti súlyos megbetegedésére. A még a Covid előtt így szerzett tapasztalatai alapján aztán írt egy másik könyvet az USA profitorientált egészségügyi rendszerének problémáiról (*Our Malady: Lessons in Liberty from a Hospital Diary*, vagyis: *Betegségünk: A szabadságról szóló tanulságok egy kórházi naplóból* címmel.)

A szabadságról köszönetnyilvánításában Snyder őszintén beszél arról, hogy a mű imént említett első változata, kéziratának olvasói szerint, kudarcot vallott. Így újrakezdte, és – mint írja – az eredeti, magányos számvetés a találkozások könyvévé alakult. Az utóbbi, eléggé

talányosnak tetsző kifejezéssel az elvontabb, filozófiai jellegű fejtegetéseit alátámasztani szándékozó, a könyve zömét kitevő, „életből vett” példázatait illeti.

Szokatlan és furcsa mű született. Műfaját tekintve leginkább esszének nevezhető. Snyder szívesen idéz ókori, újkori és kortárs filozófusokat. Őt gondolkodóra, Frantz Fanonra, Václav Havelre, Leszek Kołakowskira, Edith Steinre és Simone Weilre másoknál gyakrabban hivatkozik, hangsúlyozva, hogy egyikük sem amerikai, ott nem közismertek. (Nem mellesleg Kołakowski Oxfordban tanára volt.) Snyder saját művét egyfelől konzervatívnak mondja, amennyiben az örökségből építkezik, másfelől radikálisnak is, mert újat javasol. „Könyvem célja – írja – példákkal szemléltetni a benne ajánlott értékeket. Reményeim szerint meggyőző, de kiszámíthatatlan, egyszerre józan és kísérleti.” És valóban, sok tekintetben kiszámíthatatlan a felvonuló példatár, ideértve azt is, hogy elemei olykor csak igen lazán, indirekt módon kapcsolódnak téziseihez. Bár a könyv fejezetekre és címmel ellátott szakaszokra tagolódik, az olvasó nem igazán látja a részek elkülönülő jegyeit.

Koncepciójáról azt mondja, hogy egy élet logikáját követi. Ez azt is jelenti, hogy a szabadság „elsajátítása”, véleménye szerint, csecsemőkorban kezdődik, és a felnövekvés szakaszai szerint válhat az ember sajátjává.

A szövegben hol a személyes és családi életéről szóló történettel kívánja plasztikusabbá tenni mondanivalóját, hol a történelemből, főleg Kelet-Európáról és az Egyesült

Államokról veszi példáit. Korábbi munkássága alapján visszatérően beszél a faszizmusról és a kommunista rendszerről. Számos esetben hivatkozik börtönben szerzett tapasztalatára, ugyanis itt rabok csoportjának vezetett szabadságról szóló kurzust. Mások mellett kitér néhány ikonikus popegyüttes hatására, így a Csehszlovákiában 1976-ban letartóztatott *The Plastic People of the Universe*-re, a nekik is némileg mintát adó amerikai *Velvet Underground*-ra és az *R.E.M.*-re. A *Velvet*-ről azt írja: minden idők egyik legbefolyásosabb együttese. Szigorú kritikával ír a közönségi média negatívumairól, nem utolsósorban a nagy technocégek oligarchásodásáról, az algoritmusok alkalmazásáról, de a felhasználók felelősségéről is. Visszatérően idézi fel az amerikai faji diszkrimináció múltját és tovább élő jelenét. Egyáltalán, igen-igen kritikusan ír az Egyesült Államok társadalmi berendezkedéséről, polgárai mentalitásáról – ne feledjük, a könyv Trump második eljövetele előtt jelent meg. Így szó esik egyebek közt a kiváltságtudatról, az oligarchákról, az egészségügyről stb. Trumpot lenyűgöző szadista populistának nevezi, mondván, a populista némi újraelosztást biztosít, ad valamit a népnek, míg a szadista populista csak azt a látványt mutatja fel, hogy másoknak kevesebb jut.

Snyder gyakran beszél Ukrajnáról, hiszen történészként sokat foglalkozott az országgal és lakóival, számos alkalommal járt ott, többször a háború 2022-es kitörése után is. (Az orosz agresszió óta nemcsak verbálisan, de tevőlegesen, gyűjtőkampánnyal is támogatja a háború

sújtotta áldozatokat.) Putyinnek a támadást indokló szövegeit fasiszta típusúnak nevezi. Megemlíti, hogy a térség szakértőjeként meghallgatták az ENSZ Biztonsági Tanácsában is, ahol – mint leírja – az orosz delegált, miután nem tudta cáfolni állításait, megfenyegette őt. Olykor olyan történetek is felbukkannak, mint amit Jiří Dienstbierről ír. A csehszlovák rendszerváltás utáni külügyminisztert (aki egyébként az 1968-as prágai tavaszról szóló, közelmúltban bemutatott *Rádió* című cseh film egyik szereplője is), néhány napig az ifjú Snyder kísérete washingtoni hivatalos találkozásaira. Sehova nem jutottak el időben – mondja –, megvárakoztatták az amerikai alelnököt, a külügyminisztert, mert Dienstbier nem foglalkozott az időbeosztással, állandóan megállt dohányozni. „Az én fejemben akkor a szabadság a hatékonyságról szólt, és kissé elképedtem, hogy ő ennyire más” – írja.

A szabadság Snyder álláspontja szerint az egyén szabadsága, persze szoros kapcsolatban a társadalommal. „A szabadság nem színdarab, amit nézünk, hanem egy darab, amit mi írunk egy olyan színpadon, amelynek mindannyian a közönsége vagyunk” – mondja. A könyv *Összegzésében* pedig ezt olvassuk: „Szabadok lehetünk, ha felismerjük, mi a szabadság.” Itt indokolt megemlíteni, hogy Snyder nyilván nem tud Bibó István kéziratban fennmaradt, itthon már eléggé ismert, *A szabadságszerető ember tízparancsolata* című írásáról, amely más műfajban, de alaptézisében sokban hasonlít az ő álláspontjához. Mindketten azt képviselik, hogy a szabadság nem pusztán

valamitől való szabadság, hanem aktivitást is kíván. A két szöveg abban is rokonságot mutat, hogy a szabadság, illetve a szabadságszerető ember ideáltípusát tartja szem előtt, mintegy irányt mutatva azoknak, akik a szabadságot mindennél fontosabbnak tekintik.

A könyv visszatérően foglalkozik az úgynevezett negatív szabadsággal, azzal, hogy sokan különböző dolgoktól, például a megszállástól, az elnyomástól, tehetjük hozzá, a magánéletbe történő hatalmi beavatkozástól mentességgént tekintenek a szabadságra. Itt Richard Lovelace 17. századi angol költőt idézi: „Börtönt nem kőkorlátja teszi / s a rács sem zárka még.” (Vas István fordítása). Petri György Kádárkorszakban írt *Mondogatnivalója* erről azt mondja: „Cipőmre nézek: fűző benne! / Nem lehet, hogy ez börtön lenne.” Az elnyomás – írja Snyder – nem csupán az akadályoztatás, hanem a mögötte meghúzódó szándék is. A könyv példatárában a negatív szabadság szélső esetei nem szerepelnek, holott a konvenciók felmondása, a kivonulás a társadalomból említése kézenfekvő lenne, miként az „Úgy határoztam, hogy gazember leszek” típusú, sűrűn feltűnő vezéreké is, ahol a negatív jelző természetesen nem önmagában a „rosszemberséget” jelzi, hanem a korlátoknélküliséget.

A – nevezzük így – tényleges szabadság és a negatív szabadság megkülönböztetését a szerző olyan fontosnak tartja, hogy művének főszövege végén, függelékben összehasonlító táblázatot mutat be. Ennek néhány tétele: a pozitív szabadság valamiért való, míg a negatív valamitől való szabadság;

a beszéd: igazság és kockázat az egyik oldalon, szemben az indulattal és büntetlenséggel; a tudomány: a világ leírása, míg a negatív szabadság szerint egy vélemény a sok közül; a piac a pozitív szabadság-felfogás szerint egy hasznos intézmény a sok közül, a negatív szerint a szabadság forrása; oligarchia: a pozitív szabadság szemszögéből a szabadság akadály, a negatívéből a szabadság mellékterméke stb.

Snyder koncepciójában kulcsszerepet kap a *Leib* szó jelentése, amely, mint mondja, új szemszöget teremt. Ebben a tekintetben Edith Stein zsidó származású, Auschwitzban meggyilkolt karmelita apáca, filozófus a forrása. A német nyelvben – mondja – két kifejezés létezik a testre, a *Körper* és a *Leib*. Míg az előbbi előre és élettelenre is vonatkozhat, az utóbbi csak előre, ideértve a fantázia által teremtett alakokat is. Snyder magyarázata szerint a *Leib* több a fizikai törvényeknek alávetett *Körpernél*, képes mozogni, érezni. Amikor a másik személyt *Leib*nek látjuk – mondja –, az egész világot másként szemléljük.

Snyder a szabadság öt, egymásra épülő formáját különbözteti meg, a szuverenitást, a kiszámíthatatlanságot, a mobilitást, a ténytetszerűséget és a szolidaritást. Könyvét ennek megfelelően tagolja, így minden szabadságforma egy-egy fejezetet kap.

Az ember adottsága, hogy képes szuverénvé válni – mondja. A szuverén személy ismeri önmagát és a világot, hogy értékítéletet teremtsen és alkalmazzon. A kiszámíthatatlanság azt jelenti, hogy a szuverén ember döntései egyedi

kombinációt alkotnak. Aki szabad, az saját maga számára kiszámítható, de a hatóságok számára kiszámíthatatlan, míg aki nem szabad, éppen fordítva, önmaga számára kiszámíthatatlan, de a hatalom számára kiszámítható. A mobilitás Snyder értelmezésében szabad mozgást jelent a térben. Míg elvben az egyedi *Leib* mobilis, csak együtt teremthetjük meg a mindenki számára elérhető mobilitást – olvashatjuk. „Azzal szerzünk kulcsot a szabadsághoz, hogy megértjük a létezésünk tényeit” – kezdi a ténytetszerűségről mint a szabadság negyedik formájáról szóló részt a könyv. A szabadság ötödik formája, a szolidaritás úgy jön létre, hogy bár a szabadság minden értéket megelőz, mégis, miként a szabad ember is, nem önmagában áll. „Az empátia apró lépésével veszi kezdetét az a tudás, amire szükségünk van a szabadsághoz.”

Snyder különböző megközelítésekkel azt képviseli: nem születünk szabadnak, abban az értelemben, hogy az újszülött, például az emlősállatokhoz képest rendkívül hosszú ideig gondoskodásra van utalva. De nem is arra születünk, hogy hazugságok hordozói legyünk. Az ember sorsa nem a behódolás, az automatává válás. Az ember veleszületett képessége, hogy felnőve szabaddá válhat.

Így élt Mándy Iván

Amikor évekkel ezelőtt megtudtam, hogy az Osiris Kiadó új életet akar lehelni irodalomtörténeti monográfiáinak sorozatába, a hírt némi hitetlenkedéssel fogadtam. Nem voltam biztos benne, hogy a műfajjal szemben régóta gyanakvó irodalomtörténész-szakma meggyőződhet-e a vállalkozásban való részvételről, hogy komoly tudósok épp jelentős írókról írnak-e majd fontos műveket, és hogy a könyvek iránti kereslet igazolni fogja-e a kiadó, Gyurgyák János elképzeléseit.

Tévedtem. Az Osiris honlapja alapján úgy tűnik, 2021 és 2024 között évente többnyire két monográfia is napvilágot látott, amelyeket olykor az adott íróról szóló, *X. Y. emlékezete* című tanulmányantológia is kiegészített, illetve megjelent néhány egyszerűs – akár posztumusz – tanulmánykötet is, például Kerényi Ferentől és Király Istvántól. A legnagyobb horderejű vállalkozássá Tverdota György József Attila-monográfiája vált, az eredetileg egyetlennek tervezett kötet ugyanis rögtön csupán az elsőnek bizonyult: a teljes anyagot a hírek szerint a szerző most már nem kevesebb, mint három kötet borítói közé igyekszik beszorítani. E hasábokon már volt szó Széchenyi Ágnes Schöppflin Aladárról és Szilágyi Márton Arany Jánosról írt könyvéről. A sorozat legújabb darabja, Darvasi Ferenc Mándy-monográfiája tavaly jelent meg.

Lassan olvastam, mert még a közepeén sem tudtam eldönteni, hogy

nekem való-e, és hogy egyáltalán érdek-e engem több mint hatszáz oldal térfogatában Mándy „élete és pályája”. A szerző óriási anyagot mozgatott meg: nemcsak az író életéről és a szűkebb, illetve tágabb emberi és szakmai közegéről szóló szakirodalmat és napisajtót (ez utóbbit bizonyára az Arcanum adatbázisának révén) ismeri mindenkinél jobban, hanem interjúkat is készített Mándy személyes ismerőseivel és rokonaival, valamint elsődleges forrásokkal, levéltári iratokkal, testületi jegyzőkönyvekkel, sőt titkosügynöki jelentésekkel is dolgozott.

Nem csoda, ha a könyv minden képzeletet meghaladó mértékben részletes. Csak elismerően csettinthetünk, amikor Darvasi a korabeli sajtóközlések és az adott napra jellemző fényviszonyok ismeretében kideríti, pontosan mikor volt az a labdarúgó-mérkőzés, amelyet a kis Mándy Iván először tekintett meg. Tíz oldallal alább viszont már némi értetlenkedéssel olvashatjuk a „há-lóór”, a „nemzeti tizenegy” és a „találkozó” sportújságíró-közhelyeit, amelyeket ez az irodalmi monográfiában nélkülözhetetlennek nehezen nevezhető információ koronáz meg: „Nem játszhatott ekkor a nem sokkal korábban egy brutális szabálytalanság következtében súlyos sérülést szenvedett és régi formáját már soha vissza nem nyerő Orth György”.

A szerző lábjegyzetben helyesbíti Tamás Gáspár Miklós közlését: a

filozófusnak egy interjújában tett állításával ellentétben „Mándynak sosem volt háziállata”. A ruházkozás tekintetében sincs helye kétségnek: „A visszaemlékezések alapján kijelenthető, hogy Mándy sosem öltözött lazábban, sportosabban.” Nehéz is sportembernek elképzelni, még annak dacára is, hogy egy időben „reggelenként medicinrollerrel tornázott”. (Ez az eszköz tulajdonképpen egy kétoldalt fogantyúval rendelkező kis kerék.) Dohányzott-e Mándy? Nem, „rendszeresen soha nem dohányzott (...), nagyon ritkán azért elszívott egy-egy cigarettát – de úgy, hogy nem tüdőzte le.”

Valamelyik év nyarán – az időkezelés problémájáról még lesz szó – pontosabban „a nyár második felében” Mándy „heteken át küzdött a mindkét szemét megtámadó árpával, melynek folyamányaként nap-szemüveget kellett hordania”. Máskor arról értesülünk, hogy nemcsak a bécsi szeletet szerette, hanem „a hozzá hasonlóan, de nem teljesen azonos módon készülő párizsi szeletet” is, amely utóbbi azonban „idővel eltűnt az éttermek étlapjáról”. Mándy és felesége lakásfelújításával kapcsolatban a monográfia nem marad adós a következő adalékkal (figyeljünk a még az adatba is mohón adatot gyömoszóló gondolatjelekre): „Az előszoba – lemosható – tapétája piros volt, szürke csíkokkal”. Ilyenkor az olvasó nem tud másra gondolni, mint hogy a szerző nem nyugodott, amíg be nem illesztette valahova a könyvben irdatlan cédulaállományának minden egyes dédelgetett darabját.

Olykor, elhagyva a rideg tények talaját, ingoványos területre me-

részkedik: „Lehet, hogy Mándy Gyula ugyanúgy vezetésre született, mint apja és apósa.” Lehetni lehet, de az ellenkezőjét sem szabad kizárni. Kissé elszegényítő ez az író fiatal feleségéről szóló mondat: „úgy érezte, új élete a rendszeres moziba és színházba járással, a baráti összejövetelekkel és nem utolsósorban házastársa személyisége révén színesebbé vált”. A monográfus modora helyenként már-már rendőrien pedáns, például itt: „Fodor András is feljegyzett egy 1950-es alkalmat, amikor beült Mándyhoz a Múzeum kávéházba, meglátva, hogy az író bent tartózkodik”, vagy itt: „Nagy Anikó a szüleivel élt a IX. ker. Lónyai u. 45. sz. alatti ház földszintjén, ahová egy lap tanúsága szerint már 1949-ben legalább egyszer meghívta Lakatos Istvánt, Mándyt, Véghet és Varghát.”

A stílus jóleső közvetlensége máshol valósággal népmesei: „Galsai egy 50-es évek eleji napon, amikor észbe kapott, hogy aznap még egy faluba kell utaznia felolvasni, elment Reményi Bélához a Népművészeti Intézetbe, és kért tőle kéziratot.” És akad olyan hely is, ahol egészen különmemű információk vannak szinte dadaisztikus leltárba véve: „Az író és a költő [Kálnoky László] sok mindenben egymásra talált: fejlett öniróniájuk volt, szenvedélyesen érdekelte őket a sport, mindketten igényesen öltözködtek, és a magyar irodalom kísértetlátó vonulatába tartoztak.”

A szöveg esetenként csak laza, mint például amikor Mándy „két nagyapjánál jóval kevésbé stabil édesapjá”-ról van szó, vagy amikor a szülők viszonyát taglalja: „Mándy Gyula nemcsak mai szemmel, ha-

nem idővel úgy általában sem tartotta sokra Alfay Ilonát”.

Nehezebben érthető, amikor Darvasi az ötvenhatos forradalmat többször is, már-már következetesen életre lehelve egy rossz emlékü szót, „események”-nek nevezi. Rosszízű aránytévesztés a munkaszolgálatos behívók tömegessé válásáról azt mondani: „hatalmas megpróbáltatást jelentett, de sok ezer embert mentett meg a május 15-én induló deportálásoktól”. Romsics Ignác hivatkozott könyvének általam ismert tavalyi kiadása ugyanis erről ezt mondja: „a háború folyamán több tízezer munkaszolgálatos vesztette életét. A magyar 2. hadsereg mellé beosztott 25 ezer munkaszolgálatos közül például csak 6-7 ezren tértek haza.”

A stiláris figyelem olykor a közhe-lyek szintjéig lankad: „nem koronázza siker a tevékenységét”, „még csak pályája hajnalán tartó színész”, „nagy népszerűségnek örvend”, „meg kell fizetnie a tanulópénzt”, „nem vetette meg az alkoholt”, „táncstudása hagyott kívánnivalót maga után”. Érdekes, ahogy a szerző szinte sportújságírók módjára irtózik a szóismétléstől: így lesz Zalaegerszeg „megyeszékhely”, Párizs „a francia főváros”, egy színház „teátrum”, Svájc pedig „a nyugat-európai ország”. Az már-már groteszk, amikor Tauszikékről úgy tudjuk meg, hogy „az ő lányuk volt az izraelita Tauszik Ilona”, mintha a zsidóságra a gyermek valahogy a szüleitől függetlenül tett volna szert.

A monográfia tizenegy számozott fejezetre oszlik. A nagyszülői és szülői háttérrel ismerteti az első, néhány oldalas rész, a kisgyerekekkel (1918–1925) egy mintegy

húsz-, a Mátyás esetében feltűnően hosszúra éppenséggel nem nyúlt iskolaévekkel (1925–1935) egy nem egészen harmincoldalas rész foglalkozik. Ha a huszonöt oldalra tárgyalta írói kezdeteket (1935–1942) leszámítjuk, az eddigi száz oldalt előzményként kezeljük, és az érettebb írói pálya kezdetének a *Csöszház* című kötet megjelenését tekintjük, akkor a könyv a következőképpen tagolja Mátyás pályafutását.

A főleg ifjúsági klasszikusok átírásával jellemezhető háborús (1943–1945), majd az *Újhold* folyóirat körében eltöltött békeévek (1946–1949) után a Rákosi-rendszer alatti elhallgattatás (1950–1954) következett, ezeket a könyv százharminc oldalra tárgyalja. Mint látható, a fiatal Mátyás pályája, mint annyi kortársáé, igen szakadozott volt, három-négy évente újra és újra akklimatizálódnia kellett: mintha éppen ehhez szolgált volna afféle oxigénsátorként a kávéház vagy cukrászda, amelynek otthonos levegőjében elmerülni az író élete minden szakaszában visszavonulhatott.

Az érett pályaszakaszt a kissé epilógusszerű tizenegyedik fejezet (1990–1995) előtt három nagy, egyenként átlagosan százharminc oldalas rész tárgyalja: *Az újrakezdés nehézségei (1954–1966)*, a *Konszolidáció (1967–1977)* és *A siker fényében (1978–1989)* címmel.

A tartalomjegyzékben a nagy fejezetcímek alatt további emlékeztető vezérszavak, kifejezések jelennek meg, gondolatjelekkel elválasztva, de ezekhez már nem tartozik oldalszám, így egy-egy százoldalas fejezetben elég nehéz eligazodni. A

könyv időrendben halad, szorosan, gyakorlatilag kalendáriumszerűen követve az évek, hónapok vonulását, épp ezért szerencsés lett volna, ha előfejjben megjelenik, hogy épp hol tartunk, mert erre a gazdagon adatolt esztendők utolsó hónapjaiban járva már nem minden olvasó fog emlékezni. Az évek közti váltások olykor az érzéketlenségig drasztikusak. Édesanyja „közvetlenül karácsony után, 1964. december 27-én halt meg” – így szól az egyik mondat az aktuális évet lezáró bekezdésből, a következő bekezdés pedig így kezdődik: „Az 1965-ös év ígéretes előrelépéseket hozott Mándy pályáján”.

Különös intimitás, hogy az író „47 és fél éves koráig” a szüleivel élt. Egy emlékezés szerint „a belső szobában, a két egymáshoz tolt ágyban aludt Iván és az anyja, a külsőben, az ebédlőasztal közelében kopott díványon tanyázott az ősz ezredes [Mándy nevezte így édesapját]. Sivar lakás, az otthonnak nyoma sem volt benne, a levegőben elfojtottan sistergett az egykori házastársak gyűlölködése, s olykor robbant.” Mándy írói megbecsültségét jól árnyalja az a közlés, hogy már 1971-ben „196 ezer forintot keresett, amivel a 31. legmagasabb jövedelmű írónak számított”. (Az összeg ma nem egészen havi másfél millió forintnak felel meg.) Ez utóbbi tájékoztatások csakugyan alkalmasak a Mándy-kép árnyalására, de az olyan szenzitív adat közlése, hogy Lengyel Balázs fiának mi a teljes neve, valamint keresztelőjének mi a napra pontos dátuma, már legalábbis megkérdőjelezhető.

A könyvben Mándy prózájáról szóló releváns megfigyelések is ol-

vashatók. Ezeket ugyan olykor a lábjegyzetek között kell keresni, de az eredmény megéri a fáradságot. Ilyen, amikor Darvasi jó szemmel veszi észre a Robin Hood-átírat és a *Csutak és szürke ló* egy-egy mondata közötti párhuzamot („Mintha maga a táj énekelne” – „mintha maga az utca énekelne”). Ez már önmagában bizonyítja azt a tételt, hogy a „próza átdolgozásoknak nagyobb szerepe lehetett Mándy írói fejlődésében, mint azt a szakirodalom (...) eleddig feltételezte.” Érdekes észrevétel, hogy Mándy prózájában már a negyvenes évek elején „megjelenik az a később kiteljesedő sajátosság, hogy az élettelt az élő jegyeivel ruházza fel”, vagy hogy az író milyen szívesen jellemzi a hőseit a kinézetük leírásával, sajátos szóösszetételek révén (pl. „rolóképi”, „stoppoltfejű”, „kemencehátú” stb.). A könyv meggyőzően cáfolja „hogy a Mándy-életmű teljesen apolitikus természetű volna”. Nagyon érdekes megállapítás a következő: „A teljes életművet tekintve alig találunk olyan kifejezést, aminek erotikus töltete lenne”. Ennek kimondása után igen szemléletes a kevés kivételt képező jelző leltárba vétele: „balkonkeblű”, „finom fenekű lány”, „hintaló fenekű Juci”. Ugyancsak érdekes Mándy egy kedves szószervezet-típusának azonosítása is, a *Tájak, az én tájaim* kötet címéből kiindulva: olyan „köznév, amely rögtön megismétlődik birtokos szerkezetben”, mint például: „Ez a tér. Az ő tere”, vagy: „A reggelek! A villamos reggelei”.

Mármost felmerül a kérdés: milyen közönségre számíthat a kötet? Minden irodalmat tanító egyetem könyvtárában ott a helye, de egé-

szében a korszak kutatóinak vagy Mándy értelmezőinek sem muszáj elolvasniuk. A lehetőségek – tapéták, bécsi és párizsi szeletek, vérnymások és napszemüvegek – maximumáig megismerjük belőle az író, de közben épp maga a monográfia szolgál magyarázattal a műfajjal szembeni gyanakvásra. A művésznél mindig fontosabb és érdekesebb a műve; ez nem is lehet kérdés, gondoljunk bele, fordítva mennyivel rosszabb volna. Darvasi könyvéből Mándy műveiről mint irodalmi alkotásokról – talán a *Fabulya feleségeit* leszámítva – nem sokat tudunk meg, sokszor alig többet annál, hogy vannak, pontosabban hogy mikor lettek, vagy hogy kik előadásában, rendezésében, hol és mikor kerültek színre. Vagy például hogy ki a modellje a *Csutak és a szürke ló* címszereplőjének. (Már-mint a lónak.)

Ennek a maga sajátos dimenziójában igen érdekes könyvnek az esetében az irodalomtudósok szkepszise, azt hiszem, azzal oldható fel, ha belátjuk: nem irodalom-, hanem történettudományi munkáról, azon belül is egyfajta megszövegezett adattárról van szó. Sajnos ez a valóság aprólékos rekonstruálására tett, mintegy extenzíven totális kísérletet azzal a veszéllyel jár, hogy az olvasó emlékezetében olyasmik ragadnak meg, hogy Mándy szeret-e az erőlevest, nem fűzte kapcsolat Debrecenhez, kisöpörte (?) a szőnyeg rojtjait, vagy hogy gondosan ápolta cipőit, és „állaguk megóvása érdekében sámfát is használt”.

A *Csak hagyjanak békén* egy fontos író életrajza, művei születésének, megjelenésének és fogadtatásának aprólékos krónikája, irodalomszociológusoknak, redaktorológusoknak, történészeknek hasznos forrás, de arra a kérdésre, hogy Mándy Iván művei egyáltalán miért is érdekesek, miért méltóak a monográfusi érdeklődésre, mégis máshol kell keresni a választ. A munka tárgyául szolgáló alkotó életét bemutató, életkörülményeit részletesen taglaló megközelítés olyan hatást kelt, mintha az egykori *Így élt...* vagy *Arcok és vallomások* sorozat bőséges hivatkozásokkal irodalomtudományossá kendőzött darabját tartanánk a kezünkben.

A kötetet Mándy írásainak bibliográfiája, hivatkozásjegyzék, valamint név- és címmutató zárja. A *Bibliográfia* beosztása kissé ötletszerűnek tűnik: az *Egyéb művei* mellett van *Különböző témájú cikkei* csoport is, emellett, illetve ezeken belül pedig vagy tíz olyan halmaz, amely csak egy- vagy kételemű. A névmutatóban a párizsi és budapesti illetőségű Márton Lászlók megkülönböztetése példás, de Kemény István neve mellett négy oldalszám szerepel, pedig a 460. oldalon nem a költőről, hanem a szociológusról van szó. A kötet képei szerencsés kézzel vannak válogatva, a fotók mérete is megfelelő.

Darvasi Ferenc: *Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája.* Budapest, 2024, Osiris. 632 oldal, 5980 forint.

Új matriarchátus

Polcz Elaine nagyszerű frontregényének olvasóit aligha kell meggyőzni arról, hogy a nőkben mekkora erők rejlenek, melyek evolúciós előnyként jelentősen megkönnyítik az ember túléléseért folytatott harcát. A Teremtés könyvében szűkszavúan csak arról esik szó, hogy Isten saját magáról mintázva férfiként és nőként megteremtette az embert, ezzel zárójelbe téve a saját nemére vonatkozó kérdést. A történet folytatását mindenki ismeri, a férfit bűnbe ejtő nőt Isten a férfi uralma alá rendelte, és ez egészen a modern időkig így is maradt. A 19. században egy külön svájci tudós azzal az elmélettel állt elő, hogy az ember földi színre lépésekor a nők még korántsem a Bibliában előadott paradigma szerint élték a férfiaknak alávetve életüket, hanem a szülés adta bizonyosság okán vezető szerepet töltöttek be a nomád közösségi társadalmakban, melyekben az apai leszármazás bizonyíthatatlan volt.

A letelepedés megváltoztatta ezt a helyzetet, s a vérség joga helyett a születési hely joga lett a döntő annak megállapításában, hogy ki a csoport tagja, s ki az idegen. A váltás a férfiaknak kedvezett, a matriarchátust felváltotta a patriarchátus, melynek omlását ma tapasztalhatjuk.

Laetitia Colombani filmje szép és szenvedélyes vallomás a nőkről, akik ki akarnak törni, vagy már ki is törtek a patriarchátus rabigájából, újrateremtve az egykor volt matriarchátust, melynek emlékét is eltörölte a férfiak uralta történelem.

A film három, külön-külön is megálló történetet mond el. Mindegyik történet középpontjában egy nő áll, akik a férfiak által rájuk mért soruk ellen lázadva megtalálják saját útjukat. A három narratíva gyökeresen eltérő kulturális környezetben játszódik. A történetek egymásba fonódva bontakoznak ki a nézésre rendelkezésre álló két órában. A nyomorúságos indiai, a laza olasz és a kőkemény észak-amerikai környezetek semmiben sem hasonlítanak egymásra, de mindegyikükben ott a szenvedés és a kihívás a változtatásra, melyre Colombani szerint a nők alkalmasabbak, mint a férfiak.

Az európai néző figyelmét minden bizonnyal az indiai történet ragadja meg leginkább. Smita a jogilag nem létező, de társadalmilag annál inkább jelen lévő érinthetetlenek kasztjába tartozik. Férje belesüpedt a kitaszítottságba, fel sem merül benne a szabadulás lehetősége. Felesége azonban lázad, s vele tart csodálatos szépségű kislánya. Kettőjük buszon, vonaton, gyalog megtett, gyötrelmekkel teli útját végigkövetve kulturális antropológiai tanulmánnyal felérő útifilmet látunk az indiai életről, melynek minden pillanatában ott kísért a halál.

A három történetet összekötő hajmotívuma a második történetben bukkan fel. Hősnője Giulia, egy szicíliai kisvárosban működő parókaműhely leendő örököse. A műhely azonban Giulia imádott apja felelőtlen gazdálkodása miatt csődbe megy,

magával sodorva a családot, a házat és a paróka készítésén kívül máshoz nem értő munkásnőket is.

A harmadik történet helyszíne egy észak-amerikai nagyváros, melynek egyik lélektelen felhőkarcolójának legfelső emeletén van az ügyvédi iroda, ahol a negyvenes éveiben járó Sarah bulldog módjára építgeti karrierjét, melyet töréssel fenyeget titkolt, de kiderült mellrákja.

A három történetben előrehaladva egészen a film végéig a nézőnek fogalma sincs arról, hogy mit jelent a film címét adó hajfonat, de az világos, hogy mindhárom nő elemi erejű válsággal birkózik, melynek megoldása egyes-egyedül tőlük függ. Smita ki akarja juttatni lányát a reménytelenségből, amihez isteni segítségre (és pénzre) van szüksége. Giulia meg akarja menteni vállalkozását a csődtől, Sarah sztárügyvéd akar maradni.

A három nő mindegyike férfiak nélkül, a válság megoldásához szükséges erőt önmagából merítve keresi a megoldást. Smita éjjel menekül el a nyomorúságos odúból, ahol kövér, izzadt, tehetetlen férje horkol mellette. Kislányával együtt hősiesen végigcsinálja a csodatévő istennő szentélyéig tartó utazást, melynek során kirabolják, megcsalják. Giulia nem enged szép, gazdag, fiatal udvarlójának, akinek a pénze megmenthetné. Ehelyett a kisvárosban megtelepedett indiai szikh migráns fiúval kezd viszonyt, amivel kiváltja anyja haragját. Sarah apja elképesztően önző, elvált férje távol él. Munkahelyi főnöke férfi, miként az ügyvédi irodában a helyére lépő versenytárs is az. Bizalmasa egy nő, aki elárulja.

Colombani filmje látszólag kedvére

lehetne a nyugati egyetemek szakjai sorában hosszú évek óta szereplő „gender studies” hazai betiltásán örvendező konzervatív beállítódású politikusoknak, hiszen *A hajfonat* főszereplői testi jegyeik alapján kétségtelenül nők, nincs bennük semmi férfias, nem lépik át a genderelmélet által ozmózisosként jellemzett nemek közötti határt. Smita, Giulia és Sarah azonban nem a Bibliában stigmatizált Éva útját járják. Nem vetik magukat alá a patriarchális társadalom elvárásainak, nem törődnek az aspirációik terét beszűkítő üvegplafonnal, lányaikból nem akarnak fiút nevelni, csak azt szeretnék, hogy egyenrangú versenytársai legyenek a férfiaknak, akikre mint partnerekre tekintenek a munkában és a magánéletben egyaránt.

A három térben és kulturálisan annyira eltérő három női sorsot a haj köti össze. Indiában az istennő szentélyében Smita és a lánya fejét kopaszra nyírják, hajukat bálákba csomagolva Olaszországba viszik. Az indiaiak fekete hajából Giulia új életre kapott műhelyében a családi szabadság alapján különleges minőségű kiszőkített parókat készítenek. Ezt a parókat választja Sarah, akit a kíméletlen kemoterápia megfosztott gyönyörű, hosszú hajától.

A három történetet egybeforrasztó hajfonat globalizációs üzenetet hordoz, ami már szembemegy a konzervatív, szuverenista felfogással, mely szerint mindenkinek ott a helye, ahol született, a Föld nem mindenkié, aki idegen, annak nincs joga más országába betolakodni.

A három eltérő környezet között a női erő teremti egységet, mely a reményt sugározza, miszerint az embereknek lehet helyük a Földön

anélkül, hogy identitásukat keresve el akarnák pusztítani egymást pusztán azért, mert más a vallásuk, bőrük színe, más nyelven beszélnek.

Colombani filmje nem takarékoskodik a pozitív érzelmekkel. A három történet női főszereplői körül mindegyikük esetében erős érzelmi kör jön létre, mely nem hagyja közömbösen a nézőt. Az indiai jelenetekben kézzelfoghatóan érezzük a társadalmi igazságtalanság gyűlölködő hatalmát, mellyel szemben Smita a szeretet erejét szegezi szembe. Giulia győzelme kis lépés a kapitalizmus ellen vívott harcban, de a győzteseknek a parókaműhely megmaradása az életüket jelentette. A rákos Sarah-t kivetette a szívtelen ügyvédi társaság magából, de megmaradt számára a gyógyulás és az újrakezdés reménye.

Az erős érzelmi azonosulást jelentősen megkönnyíti a főszereplőket alakító színésznők alakítása. Mia Maelzer szemének nézése jóval a film vége után is megmarad a nézőben, aki az indiai jelenetekben úgy érezhette, hogy ott van a zsúfolt, mocskos, bűzös buszokon, vasúti kocsikban, vele együtt fél az üres vasútállomáson a lányára éhes cukros bácsitól, s átérzi a reményt, melyet az isteni szentélybe felkapaszkodva, hajától megfosztva az általa alakított Smita érez. Giulia szere-

pét Fotinì Peluso alakítja, mosolya lenyűgöző, nyúlánk, varázslatosan izgató teste tökéletesen beleillik az olasz szépségideálba, melynek paramétereit évtizedekkel ezelőtt Sophia Loren, Stefania Sandrelli, Claudia Cardinale alakításai határozták meg. A legnehezebb dolga Kim Ravernek jutott. Őt Sarah szerepében mint kíméletlen, magabiztos, rámenős ügyvédet ismerjük meg, aki zsonglőri ügyességgel menedzseli két fiát és szorongó lányát, majd amikor villámcsapásszerűen rátör a betegség, a szemünk előtt alakul át szenvedő, a közelítő halál elől menekülő, kiszolgáltatott nővé, hogy azután erőre kapva újrakezdje immár más alapokon az életét.

Rossz híreket ontó világban, mint amilyenre vált a miénk, szükség van az olyan filmekre, mint *A hajfonat*, mely ha másutt nem, legalább a képzeletben magában hordozza a jót.

A hajfonat. Francia–kanadai–olasz–belga filmdráma, 121 perc, 2023. Rendező: **Laetitia Colombani**. Forgatókönyv: **Laetitia Colombani, Sarah Kaminsky**. Operatőr: **Ronald Plante**. Szereplők: **Mia Maelzer, Sajda Pathan, Nehpal Gautham, Danish Iqbal, Fotinì Peluso, Avi Nash, Kim Raver**.

Ünneplés barátokkal

Tizenegyedik alkalommal rendezték meg idén nyáron Veszprémben az Auer Fesztivált. Ebben a kritikában – amely az eseménysorozat egyik koncertjéről hivatott beszámolni – tehetnénk úgy is, mintha mindenki tudná, mi rejlik a név mögött, de ezt inkább ne tekintsük természetesnek. Auer Lipót (1845–1930) egy zsidó szobafestő negyedik gyermekeként született Veszprémben, ahonnan nemzetközi hírű hegedűsként Bécsig, Párizsig, Lipcséig, Szentpétervárig és az Amerikai Egyesült Államokig röpítette a világsiker. Nem csupán a kor körülrajongott virtuózai közé tartozott, de a legnagyobbak egyike volt. Jól illusztrálja mindezt, hogy 1878-ban, ugyanabban az évben, amikor Johannes Brahms egy magyarnak, a köpcsényi születésű Joachim Józsefnek ajánlotta *Hegedűversenyét*, egy másik, szintén D-dúr hangnemű remekművel is gyarapodott a műfaj, Pjotr Csajkovszkijéval – ezt a kompozíciót az orosz szerző egy másik magyarnak, Auernek tervezte ajánlani, remélve, hogy a Szentpétervári Konzervatórium nagy tekintélyű professzora be is mutatja a darabot. Auer azonban kifogásokat fogalmazott meg a magánszólam játszhatóságával kapcsolatban, így az opust Csajkovszkij végül Adolf Brodskijnak dedikálta. Ő is mutatta be végül a hallatlanul népszerűvé vált darabot Bécsben – igaz, a kilencvenes évektől már Auer is műsorán tartotta az alkotást. Később Glazunov is neki ajánlotta *Hegedűversenyét*.

Auer szeretettel emlékezett vissza Veszprémre – és Veszprém is őrzi a hegedűs emlékét. Amikor egy évtizede először rendezték meg az Auer Fesztivált, a zeneünnep nem véletlenül szerveződött egy helyi vonós együttes, a *Mendelssohn Kamarazenekar* és hegedűművész-karmester alapítója-vezetője, *Kováts Péter* (1960) munkája köré: egy nagy vonós muzsikusz emléke előtt egy vonós együttes tud a legadekvátabb módon tisztelegni – magas színvonalú vonós produkciókkal és olyan vendégekkel, akik ezt a színvonalat tovább emelik. A színvonal a fesztivál alapításakor már adott volt, nem véletlen, hogy az évek során abszolút világklasszis szólisták is szívesen elfogadták az együttes meghívását a hegedűs Gidon Kremertől a zongorista Lucas Debargue-on át az idei év legkiválóbb vendégéig, Steven Isserlisig, aki nagy hatású koncerten szólaltatta meg Haydn *D-dúr csellóversenyét*.

Ez a kritika azonban nem Isserlis fellépéséről, hanem a negyvenéves Mendelssohn Kamarazenekar gálaestjéről szól. A koncertet a nagy érdeklődésre való tekintettel egyazon napon kétszer kellett megrendezni, egy délutáni és közvetlenül utána egy esti hangversenyként. Ellenkéntben Debrecennel, Miskolccal, Szegeddel, Péccsel, Szombathellyel és más megyeszékhelyekkel, Veszprémnek negyven éve nem volt hivatásos szimfonikus zenekara, és az effajta hiány általában jelentősen akadályozza egy város zenei életé-

nek kibontakozását. Ezen kívánt változtatni 1985-ben a fiatal hegedűművész, Kováts Péter, aki hozzá hasonlóan pályakezdő, helybeli vonós muzsikustársaival megalapította az azóta is vezetésével működő Mendelssohn Kamarazenekart, amely az évtizedek folyamán kitartó és céltudatos munkával sokat fejlődött és imponáló eredményeket ért el, Magyarországon és külföldön is sokat koncertezve, és kisegítő fúvós muzsikussal immár hosszú ideje a szimfonikus repertoár megszólaltatójaként is gazdagítva a város zeneéletét. Sőt, az igazat megvallva, nem *gazdagításról* méltányos beszélni, hanem *megteremtésről*, hiszen az első évtizedekben a Mendelssohn Kamarazenekar valójában a város zeneéletének „zöldmezős beruházásaként” funkcionált, kezdetben saját erőből működő független együttesként, idővel pedig – máig – a város anyagi támogatását is élvezve.

Nagyon fontosak az ilyen és ehhez hasonló együttesek országszerte, hiszen bár kétségtelenül szép az, amikor a fővárosban élő zenekritikusok a fővárosban működő zenekarok fővárosi koncertjeiről írnak fővárosi lapokba, de Budapest csak az ország kis része, és a vidék zeneéletét csak helyben működő zenekarok tudják megteremteni, ahogyan a vidéki zeneélet folytonosságát, fejlődését is csak ők tudják biztosítani. E sorok írója 1980-ban, kezdő zenekritikusként Kroó György (a zeneakadémiai zenetudományi képzés akkori irányítója, a Bartók rádió zenei népművelési rovatának vezetője és az Új Zenei Újság című rádióműsor felelős szerkesztője) megbízását teljesítve egy évadon át bejárta Magyarországot Nagykanizsától Dunaújvárosig,

Debrecenről Szegedig, meghallgatva az összes vidéki zenekart, hogy beszámoljon koncertjeikről az Új Zenei Újság mikrofonja előtt. Kroó nehéz és minden tekintetben kényelmetlen feladatot akart adni az akkor harmadéves zenetudományi szakos hallgatónak, hogy jó kritikust váljék belőle, ugyanakkor a feladat „iskola”-jellege mellett számomra az is nagy tapasztalat volt, hogy a fővárosi zenekarok mellett megismertem az összes vidéki műhely munkájának – akkoriban még igencsak „változó” – színvonalát, megtanulva, hogy minden teljesítményt a saját paradigmáján belül kell megítélni. Ennek emlékével a hallásomban állíthatom, hogy negyvenöt év alatt a magyar vidéki szimfonikus zenekarok játékszínvonala *elképzelhetetlenül sokat* emelkedett. A Mendelssohn Kamarazenekar 1980-ban még nem is létezett, csak öt évvel később alakult meg, létrejöttétől napjainkig azonban annak a nagyszerű fejlődésnek a részese, amely máig tart, és amelynek még korántsem járunk a végén. Mindehhez örömtelien hozzátartozik, hogy Veszprémnek 2013 óta Hangvilla néven van egy szép, 21. századian modern és rendkívül kellemes környezetet nyújtó koncertterme (hivatalosan Hangvilla Multifunkcionális Közösségi Tér a neve), amelyben kamaraterem és konferenciaterem is található, 495 fő befogadására alkalmas nagyterme pedig egy Veszprém nagyságrendű ötvenhatezres város számára éppen tökéletes. Ez a hely ad otthont a Mendelssohn Kamarazenekarnak is.

Vannak kamarazenekarok, amelyek karmester nélkül működnek, s produkcióikat hegedűjáték közben a koncertmester irányítja, más együt-

tesek élére dirigens áll. A Mendelssohn Kamarazenekar által választott megoldás érdekes kombináció: karmesterrel dolgoznak, aki azonban egyszersmind hegedűs is, bár a pulpituson pálcával a kezében irányít, és nincs nála hangszer. Aki máskor is látta-hallotta már a Kováts Péter vezényelte produkciókat, tudja, hogy a Mendelssohn Kamarazenekar művészeti vezetője nemcsak kitűnő hegedűs, de rátermett karmester is: plasztikus, karakterérzékeny mozdulatkultúrával és pontos ütéstechnikával. Ezt a koncertet is ő irányította, sőt a megszólaló műveket konferálva az est koncepcióját is érthetővé tette a közönség számára. Az évfordulós hangversenyen a Mendelssohn Kamarazenekar egyrészt repertoárjának fontosabb fejezeteiből, több stíluskorszakból kívánt fellillantani egy-egy kompozíciót, másrészt olyan szólistákat hívott meg, akikkel az évtizedek során szívesen működött együtt.

Nyitószámként Mendelssohn *h-moll vonósszimfóniája* hangzott fel lendületes ritmikával, élénk karakterizálással és tartalmas hangzással. A kamarazenekar önálló nyitánya után Kolonits Klára lépett pódiumra. A kiváló szoprán Händel két műve, egy opera és egy oratórium, a *Julius Caesar* és a *Messiás* egy-egy áriáját (*Piangero; Rejoyce*) énekelte egymás után, dramaturgiai szempontból is jól működő fiktív lassú-gyors tételepárt hozva létre ily módon. Produkciója iskolapéldáját nyújtotta annak, milyen a zenei ihletettség és technikai kidolgozás szempontjából egyaránt makulátlan előadás, amelyben a két mozzanat ráadásul harmonikusan egybe is simul: makulátlan intonáció, a dallamívek ér-

zékeny rajzolata, sok plasztikusan megformált koloratúra és az áriák hangulatvilágával való teljes azonosulás jellemezte teljesítményét.

Baráti Kristóf hódító virtuozitásával, ugyanakkor értékes zenei tartalmakban is mindvégig gazdag olvasatában Saint-Saëns *Bevezetés és rondo capriccioso* című népszerű alkotása megmutatta, milyen az, amikor a hangszeres bravúr nem tolakodik a kifejezésmód, a zene méltósága és indulati-érzelmi gazdagsága elé, hanem minden megnyilvánulásával az utóbbiakat szolgálja. A hegedűművésznek ezúttal is működött az a sokszor megcsodált érzéke, amelyet működtetve a virtuóz repertoár mesterműveiben elmegy a hatáskeltés lehetőségeinek határáig, kiaknázva minden kínálkozó bravúrelemet, ugyanakkor soha nem lépve át a jó ízlés területének végét jelző vörös vonalat.

A második részben vendégegyüttes is pódiumra lépett: a G. Horváth László koncertmesteri vezetésével játszó Anima Musicae kamarazenekarra egyrészt azért esett a választás, mert a fiatal együttes már a Mendelssohn Kamarazenekar után következő generációkat képviseli, másrészt mivel az együttes, amelyben Kováts Péter tanítványai is muzsikálnak, az elmúlt években nemegyszer vendégmuzsikusokkal is kíségette a veszprémi együttest nagyobb apparátusú művek megszólaltatásakor. A kamarazenekar önálló produkcióként Bartóktól játszotta el a *Kolindák* I. sorozatának vonósszenekari átíratát változatos, pontos, hangulatos olvasatban, majd a két kamarazenekar egyesítette erőit, hogy az est legnagyobb előadói létszámú és egyben egyik leg-

érdekesebb műsorszámában, Ralph Vaughan Williams – két zenekarra komponált – *Fantázia egy Thomas Tallis-témára* című alkotásában Kováts Péter értő vezénylese és az átszellemült-szuggesztív közös muzsikálás jóvoltából a koncert egyik csúcspontját jelölje ki. Ezt követően Fenyő László csellóján érzékeny kantilénával, rendkívül kifejező előadásban csendült fel Rachmaninov *Vocalise*-a, az est végén pedig

Liszt Ferenc *Magyar fantáziáját* Balázs János szórakoztató bravúrdarabként értelmezte, jellegzetes *al fresco* közelítésmóddal zongorázva, a virtuozitás igényét mindenekelőtt gesztusrendszerként és magatartásformaként érvényesítve.

A Mendelssohn Kamarazenekar gálakoncertje. Auer Fesztivál, Veszprém, Hangvilla, 2025. július 29.

Stuber Andrea

De hová?

Manapság két vidéki színház van, ahová érdemes, sőt kell menni. Az egyik a miskolci Nemzeti, a másik a szombathelyi Weöres Sándor Színház. Evvel az empirikus tapasztalattal akartam kezdeni *A Noszty fiú esete Tóth Marival* szombathelyi előadásáról szóló írást, de ezt a két mondatot kiütötte a nyeregből Andor József, az *Élet* című katolikus, szépirodalmi és kritikai hetilap (1909–1944) szerkesztője és szerzője, aki így vélekedett lapja hasábjain Mikszáth Kálmán 1908-ban megjelent regényéről:

„Mikszáth műveit idegen nyelvre is lefordítják s ez haszon a magyar irodalom hírére, de külföldi a regényben alig fog mást látni, mint a magyar nemzet ellenségeinek igazát. A magyar társadalom torzképét, erőszakos, dölyfös politikusokat, korlátolt, műveletlen, fenékgig rom-

lott középosztályt, lelkiismeretlen közigazgatást. Mindazt szóval, amivel sok ellenségünk oly kitarással vádol s amit a legmagyarabb magyar író cinikus magasrólátással igazol. E könyv amely nyeresége irodalmunknak, olyan kára lehet nemzetünknek.”

A fenti idézetből rögtön sejthető, hogy ma is számot tarthat figyelmünkre az a 20. század eleji társadalomkép, amelyet Mikszáth a maga gunyoros módján ábrázolt művében. Színesen festette le a beszédes nevű Bontó vármegye életét: a levitézlett dzsentriket, a csetlő-botló polgárosodást, a kicsit sem szárnyaló gazdaságot, a züllő politikát, a megrendült erkölcsöt, a kiürült formákat. És ahogyan a Noszty fiú esetét Tóth Marival Szombathelyen színre vitték, abból ki is érződik minden, aminek

egy valamirevaló színházi produkcióban benne kell lennie. Például a szerző egyszerre kedélyes és kesernyés humora. Plusz az előadás forma- és mozgásvilágának saját humora. Vagy a történet közegének súlyos, vigasztalan mocskossága. Bontó vármegyében tulajdonképpen csak egyetlen makulátlanul tisztességes és józan ítélőképes-gű ember él, Tóth Mihály, de ő is csak ideiglenesen, tartózkodási hely jelleggel. Amerikából jött haza milliomos „kiflikirályként”, aztán itt fokozatosan elvész az anyaföldje iránti lelkesedése, és hamarosan visszamegy az óceánon túlra. Szabó Tibor játssza Tóth Mari apját, tisztán, egyszerűen, megingathatatlanul, és több méltósággal, mint amennyit Bontó vármegye úri társaságának tagjai összesen képviselnek. A felesége pici, hangos, hisztérikus, nagyravágyó nő – Csonka Szilvia csudamód empátiát is képes kelteni a figura iránt. Krisztina asszonyt a férje bölcs szeretettel kezeli és viseli, de meghitt családi kapcsolat itt csak az apa és a lánya között érhető tetten. Bensőséges szeretet és bizalom egymás iránt. Ez utóbbi teszi érthetővé és hihetővé, hogy Mari – aki Mari Dorothea játékában teljességgel mai, érzékeny, szolid, kissé önbizalomhiányos fiatal lány – végül elutasítja a házasságot a hozományvadász, szélhámos Noszty Ferivel. Annak ellenére, hogy a Gyulai-Zékány István játszotta legényes (és legényeseket táncoló) fiatalember megperzselte a szívét.

Ezt még nem említettem, de mint-hogy a szombathelyi előadást a rendező-koreográfus Horváth Csaba vitte színre, így bőségesen tartal-

maz tánc-, illetve mozgásszínházi elemeket. Márpedig amikor táncra vagy együttes mozgáskoreográfiára kerül sor, akkor a néző szeme azonnal Gyulai-Zékány Istvánra tapad, ez így van és nincs másképp. Csodálatos például, ahogy táncolva hamisít váltót, vagy feltartott kézzel ropja, amikor Tóth Mari félig-negyedig tréfásan ráfog egy vadászpuskát. De még ha verik, az is mutatós esik-kel tánc. Az előadás amúgy is avval a nézőbarát kezdéssel él, hogy miközben egy-egy színész narrál, mesél a szereplőkről és az eseményekről, az említett hősök táncos-mozgásos vicces formában illusztrálják az elhangzottakat. A színházban mostanában oly divatos narráció idővel némiképp visszaszorul a játékbán, és átadja helyét a szabályosforma színpadi jelene-teknek, ugyanakkor a mozgás, a tánc mindvégig jelen van nemcsak szórakoztatásul és gyönyörködte-tésül, hanem tartalmas karakter-formáló eszközként is. A főispáni pozícióba tukmált báró Kopereczky Izsák Izraelt alakító Widder Krisztof például bravúros mozgással – és elragadóan bugyuta arckifejezésekkel – győz meg arról, hogy a Noszty Ferit kényszerűen mentoráló jó mó-dú, kissé tohonya férfi talán nem a legélesebb kés a fiókban, de nem is a legveszélyesebb. Amikor elmegy Nosztyékhoz adósságot behajtani, akkor ott Máli tantit találja, akinek képében Bálint Éva úrinős pózban, egyik lábát a másikon átvetve ül, s a kezében olyan eleganciával tart egy szál újhagymát, mintha hosz-szú szárú szipka lenne. (Az előadás második részére ez az újhagyma póréhgagymává nő, mintegy jelezve a család rég várt gyarapodását.)

Widder Kristóf Kopereczky bárója lánykérésnél esetén ugyan – egyik lába zöld műanyag ládában, másik piros cserépben, majdnem spárgába csúszik szét –, de mikor igent mond neki Nagy-Bakonyi Boglárka Noszty Vilmája, akkor fejest ugrik a nagy kaspóba, és boldogan kálimpál ki belőle a két lábával. Ráadásul Kopereczkynk csak igazán indokolt düh esetén vezeti le úgy a feszültségét, hogy veri az embereit, Malinka titkárt (Kuttner Dávid) és a rafkós, pufidzsekis Bubenyikot, akit Horkay Barnabás kelt életre gazdagon, stílusosan.

A színadi adaptációt a vajdasági származású kiváló dramaturg, Gyarmati Kata készítette. A politikát, a korabeli közélet szálait jobbra mellőzte, kihagyva ország- vagy megyegyűlési eseményeket, beszédekét. A rendezőt kétségkívül maga a természetes közeg, az élőhely érdekelte, az emberek, akiknek energiáit minden körülmények között a pénz, az élv, a rang, a hatalom hajhászása köti le. Az áhított, megszerezni vagy megőrizni vágyott vagyon és jómód egyébként nem érzékelhető, nem kézzelfogható. Mint az a Horváth Csaba-rendezésekre jellemző, akadnak a színen egyszerű, többfunkciós „háztartási” kelléktárgyak, amelyek meghatározzák az előadás képi világát. Kiss-Benedek Miklós és Kalászi Zoltán díszlettervezők ezúttal nagy, piros, cserépszerű műanyag edényeket és kisebb zöld műanyag ládákat kinnaltak fel a játékhoz. Az előbbiben akár aludni is lehet, az utóbbiba lépve táncolni, fejre húzva bujkálni, de akár kisbaba bölcsőjének is megteszi. Látunk továbbá félkörívben hajló, lépcsőzetes mászókaszerűsé-

get is, ez legjobb formájában plasztikusan eljátssza a kocsit, amelyet a főköttőr vénasszonyok képében Hajdu Péter István és Kuttner Bálint „húznak” ló üzeműben.

A szombathelyi Mikszáth-bemutató jó érzékű és erőteljes hatású. Hosszú ugyan, de csak úgy hosszú, hogy nem rövid. Az adaptáció menete, a tagoltsága, a rendezői eszközök és a színészek virgonc, helyenként fregolizó játéka mindig szorosan tartja a nézőt. Kellemes feloldás olykor a zene – Némedi Árpád a nyílt színi cimbalmos – és a mozgásos kavalkád. A történet vége kellő súllyal nehezedik ránk. A Noszty–Tóth-lakodalomra jövő helybéli rokonság nagy garral érkezik, és megszegyenül a parti váratlan, dacos visszamondásakor. Ám ők ezen valószínűleg könnyedén túllépnek majd. Az áldozat itt a menyasszonyfehérbe öltözött Tóth Mari, akire rászűkül végül a reflektorfény, amikor már tudja, apjába kapaszkodva, hogy innen el kell menni. Menekülni.

Mikszáth Kálmán annak idején nem légből kapta *A Noszty fiú esete Tóth Marival* témáját, konkrét eset ihlette. Újság hírelte a bácskai szenzációt, miszerint egy ifjú dzsentrí megszöktette egy felvidéki milliomos lányát, az apa azonban nem volt hajlandó házassággal rendezni a helyzetet, inkább rögtön külföldre küldte a társadalom által leértékeltnek tekintett teremtményt. Az azóta eltelt bő kétszáz évben bizonyára rengeteg olyan eset történt, amikor lányokat kellenül kellett férjhez adni olyan férfiakhoz, akik számításból vagy szerelemből vagy csak úgy, de kompromittálták őket. Mari Dorottya Tóth Marijában

nincs egyetlen olyan vonás, érzemény, gondolat, tett sem, amely ne lenne elképzelhető, feltételezhető, sőt átélhető bármely tegnapi vagy mai fiatal lány kapcsán. Na, talán egy. Amikor az apja, Tóth Mihály azt kérdezi tőle, hogy mi a legfontosabb tulajdonsága a férfiembernek. (Ezt a kérdést egyébként nem találom a regényben.) Mari azt válaszolja: a becsület. Hát lehet, hogy ez ma így elsőre kevés embernek jutna eszébe.

A Noszty fiú esete Tóth Marival. A szombathelyi Weöres Sándor Színház előadása. **Mikszáth Kálmán** regényét színpadra írta: **Gyarmati Kata**. Dramaturg: **Tóth Réka** Ágnes. Díszlet: **Kiss-Benedek Kristóf**, **Kalászi Zoltán**. Jelméz: **Benedek Mari**. Szereplők: **Szabó Tibor**, **Mari Dorottya**, **Csonka Szilvia**, **Hajdu Péter István**, **Szalma Lenke** e. h., **Tarjányi Liza** e. h., **Sipos László Márk**, **Gyulai-Zékány István**, **Nagy-Bakonyi Boglárka**, **Bálint Éva**, **Némédi Árpád**, **Widder Kristóf** m. v., **Horkay Barnabás** m. v. Rendező: **Horváth Csaba**.

Vadas József

Az első hazai irodaház

130

Valószínűleg sokan megkönnyebültek, amikor az ünnep előestéjén, március 14-én a köztársasági elnök ünnepélyes keretek között átadta a HUN-REN székházának kulcsát a volt akadémiai kutatóhelyeket magába olvasztó intézmény elnökének, Gulyás Balázs orvos-neurobiológusnak. Azt lehetett gondolni, hogy az aktuálisan véget ér a tudományos intézetek hovatovább évtizedes kálváriája a munkatársak már régóta esedékes fizetésrendezésének belengetésével.

A mindenkori hatalomtól (még a szocializmus évtizedeiben is többé-kevésbé) független kutatóbázis bekerítése 2014-ben kezdődött a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) einstandolásával. Ha jól értelmezem a dokumentumokat, az alapkutatások és a kormányzati elképzelések összehangolása lett volna a feladata, amit elviekben kifogásolni aligha lehet. Talán nem működött

kellő hatékonysággal vagy alapjaiban nem változtatott látványosan a korábbi gyakorlaton. Mással aligha magyarázható az az immár drasztikus lépés, hogy a tizenegy akadémiai kutatóintézetet és a nyolc kutatóközpontot 2019-ben leválasztották Széchenyi téri anyaintézményéről, miután átvilágították őket. Összevonásukkal alakult meg Maróth Miklós elnökségével az Eötvös Loránd Kutató Hálózat (ELKH). Az MTA vezetése – heves vita után, a közgyűlés nem kis hányadának ellenkezése dacára – utóbb az ingatlanok tulajdonjogát is átengedte az időközben HUN-REN névre váltó intézménynek. Sokak szerint indokolatlanul alacsony áron, ezért Radnóti Sándor akadémikus pert indított és bírósághoz fordult. A történet tehát nem zárult le; már csak azért sem, mert idén nyáron újabb váratlan fejlemény történt: a közgazdasági, a bölcsészettudományi, a nyelvtudományi

és a társadalomtudományi intézetet az ELTE-hez csatolták. Hiába emelte fel szavát az Akadémia elnöksége az eddig egységes alapkutatói hálózat megbontása ellen, a négy kutatóhely augusztus óta az egyetem önálló egységeként működik. Sőt július végén a HUN-REN vezérigazgatója az első között csatlakozott a miniszterelnök által meghirdetett digitális polgári körökhöz, ami újfent kiverte a biztosítékot a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetében. Az intézmény törvényileg deklarált függetlenségére hivatkozva követelték Jakab Roland lemondását, főnökének távozását.

Tapasztalataim szerint a közvélemény korábban nem mutatott különösebb érdeklődést a tudományos élet strukturális kérdései iránt, amelyeket egy számára távoli szakma belügyének tekintett. A Tisza Párt megjelenése és növekvő népszerűsége nyomán kialakult konstellációban azonban a fent vázolt folyamatos átszervezések a mindennapokban is óhatatlanul érzékelhető jelentőséget nyertek politikai vonatkozásaik következtében. Érthető ezek után, hogy így szinte alig kapott publicitást a csupán pár hónapja létező HUN-REN-székház, amely persze egyáltalán nem új épület, hiszen 1910 és 1912 között készült, a Magyar Gazdák Szövetkezete székházának. Nem akármilyen művészeti teljesítmény, korábban is fontos intézmények működtek benne. A felszabadulást követően a SZÖVOSZ, a közelmúltban a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal. Az elmúlt években kívül-belül gondosan rendbe hozták, miután a kormányzat a hálózat kezelésébe adta. Határozottan különbözik a korabeli generálistílustól, nemkülönben

közvetlen szomszédainak eklektikus formavilágától; a szó szoros értelmében fennen képviseli a múlt századelő kivételesnek mondható modernizációs törekvéseit. A tető két oldalán magasodó piramistornyaival, homlokzatának szegecselt öntöttvas elemeivel és köztük a Haas és Somogyi cég készítette korszerű üvegablakaival amerikai felhőkarcolókat idéz, természetesen kelet-európai módra, azaz hozzájuk képest jóval szerényebb kivitelben. Egyszersmind korántsem stílustisztán, mert a bécsi szecesszióból ismerős mértani formavilágot a kő mellvédeken, az ajtók betétjein vagy a kovácsoltvas rácsokon kellemesen árnyalják a különböző organikus motívumok: a stilizált szőlőfürtök, kukoricák, tojások vagy éppen a plasztikus pontdíszítmények. Megérdemli továbbá a figyelmünket ez a többé-kevésbé eredeti formájában ránk maradt különleges objektum azért is, mert Budapest központjában, az Alkotmány utcában található, s mert egy széles körben ismert építész tervezte.

Nevezetesen Hajós Alfréd, az „örökös magyar bajnok”, ahogy a legtöbben ismerik. Athénban a száz méteres gyorsúszásban ő nyerte 1896-ban az első magyar olimpiai aranyérmet (bár ez akkor még ezüstből készült). Sajátos egyéni technikája nyomán magyar delfinnek is nevezték. Már ritkábban kerül szóba, hogy egyszersmind tehetséges futballista is volt, a Budapesti Torna Club századelőn két ízben bajnok csapatának tagja, majd játékvezetőként és a válogatott szövetségi kapitányaként tevékenykedett, a kor szokásai szerint, szintén amatőrként. Arról meg végképp nagyon kevesen tudnak, hogy Lauber Dezsővel közös stadiontervével az 1924-es párizsi játékokon is diadalmaskodott; 1912 és

1936 között ugyanis különféle művészeti ágakban szellemi olimpiákat is rendeztek. S mert elsősorban mégiscsak építész volt, nem is akármilyen, igazi – ha tetszik – profi. A Guttmann Arnold néven 1878-ban néven született alkotó a Markó utcai reáliskolában érettségizett, majd a Műegyetemen tanult, s 1899-ben szerzett diplomát. Önkéntes tiszthelyettes szolgálatát követően előbb Alpár Ignác, aztán Lechner Ödön irodájában dolgozott. Számos neves kortársával ellentétben nem a népies szecesszió jegyében indult önálló tervezői munkássága, inkább a korszak meghatározó irányzata, az eklektika bécsi hatásra modernizálódó változata jellemzi korai munkáit azt követően, hogy Villányi János kollégájával társulva 1907-ben önálló irodát nyitott. (Alighanem ezzel a váltással magyarázható, hogy a rá következő évben sportvezetői pályafutását is lezárja.)

Legismertebb munkája – fő műve egyúttal – a Nemzeti (korábban a Felett) Sportuszoda, amely 1930-ban készült el, és amely ma már az alkotója nevét viseli. Nem pusztán az art deco jellegzetes emléke, egyszersmind a két háború közötti magyar építészet egyik kiemelkedő alkotása. Hajós előtte és utána középületek sorát tervezte; ilyen a Magyar Református Zsinat székháza Zuglóban, a Vakokat Gyámolító Egyesület otthona a Hermina úton, az Andrássy út és Munkácsy utca sarkán álló apartmanház Budapesten, emellett többször dolgozott Miskolcon, valamint Szombathelyen, Lőcsén és Szabadkán. A bérházak mellett, talán mondani se kell, nem egy sportlétesítmény fűződik a nevéhez. Érthető módon főként uszodák: Újpesten, Pünkösdfürdőn, Balassagyarmaton, Győrben, Szegeden,

ekként kivételes a középiskolájához készült tornaterem, az újpesti stadion, a millenáris velodrom felújítása. A népstadion egyik első terve szintén tőle való. Végül, de nem utolsósorban: nem feledkezhetünk meg a debreceni Aranybikáról, hiszen a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint Hajósék eredeti ajánlata a „166 szobás modern szálló” mellett annak idején „gőzfürdőt, uszodát, gyógyfürdőt” is tartalmazott. Alighanem az annak idején meg nem épült északi szárnyban kerítettek volna rá helyet. A patinás hotel, amely ráadásul legalább annyira nevezetes, mint a margitszigeti uszoda, a HUNREN székházzal egy időben, 1910 és 1915 között épült. Hasonlóan monumentális tömbjének megformálására a szecessziós részletek ellenére még a korábbi időszak historizmusa jellemző azt mérlegelve is, hogy funkcionális kialakításában már korszerű elveket érvényesít.

Vele szemben az Alkotmány utcai épületet a korabeli sajtó valóságos szenzációként mint az „első irodaházat” (sic!) harangozta be. Nem kis részben ezzel magyarázható az Aranybikához képest mindenképpen egyértelmű modernizmusa, a munka világa ugyanis a kényelem szférájánál fogékonyabbnak bizonyult a születő új életforma racionális esztétikájára. A ház megrendelője az 1891-ben mintegy kétszázharminc résztvevővel alakult Magyar Mezőgazdák Szövetsége volt; elnevezéséről azonban nem szabad holmi tévesztésre aszociálnunk. Közép- és nagybirtokosok érdekérvényesítő szervezeteként működött, többek között az áru- és hitelzsora megfékezésére jött létre. Leginkább a gyors kapitalizálódással nagyüzemi mezőgazdaságra történő áttérés technológiai lehetőségeinek

minél hathatósabb alkalmazása, vele a jövedelmező állami megrendelések koordinálása és megszer(ve)zése érdekében, amennyire tevékenységéből következtetni lehet rá. Első vezetője gróf Andrássy Aladár volt; a székház átadásának idején pedig a legnagyobb földbirtokoscsalád képviselőjében herceg Esterházy Miklós, a tucatszerű igazgatósági tag nagy része szintén arisztokratának számított. Ekkor már ezerhét-száz tagja volt, s minden fontos vidéki városban működött ki- rendeltsége. Az épület alsó szintjeit raktárak foglalták el, felettük ügyintézésre szolgáló irodákat alakítottak ki. Kiállításokat is rendeztek benne.

Hajdani enteriőrjeiről sokat sajnos nem tudunk mondani; csupán néhány reprezentatív helyiség berendezéséről maradt ránk fénykép a szervezet ötvenéves fennállását követően 1942-ben megjelent kiadvány illusztrációiként. Ezek egyikén az igazgatósági tanácssteremben angolosan puritán darabokat látunk. A belső fő attrakciója mindazonáltal egykor is, ma is az a csarnokterem, amely szerencsénkre lényegében eredeti formájában maradt ránk. Üvegpiramis alatt, a körfolyosós objektum belső udvarán alakították ki, ily módon az érdeklődők/meghívott vendégek az emelet franciaerkélyein mintegy karzatokon elhelyezkedve lehetnek tanúi a zsöllyén zajló hivatalos eseményeknek. A kék mezőben sárga díszű, stilizált mintájával egyértelműen modern üvegtető csupán néhány eleme szorult cserére, a csillárok azonban – miként az egyszerű hengerbúrák jelzik – későbbi darabok. Ugyanakkor a kovácsoltvas munkák – mind a bejárati kapuk, mind a lépcsőházban a korlátok és a gondosan helyreállított kőlabazatokon a kandeláberek – szintén eredeti

vagy azokat követő nemes replikák. Ugyancsak híven közvetítik a hajdani atmoszférát azok a mezőgazdasági munka hétköznapi jeleneteit megörökítő, dekoratív festmények, amelyek a bejárat előterét díszítik a magasban. Legfeljebb gyaníthatjuk, hogy esetleg arra a pályázatra készültek, amelyet az átadást követően, 1912 nyarán hirdettek a homlokzat betétjeinek mozaikokkal díszítésére. Az épületre végül korabeli reprodukciója tanúsága szerint nem ilyen ábrázolások, hanem merőben ornamentális elemek kerültek. Nem lehetetlen tehát, hogy a zsánernek talán az első díjas Dudits Andor vagy egy kortársának, például a gödöllői művésztelep valamely tagjának a munkái. A Népszínház és a József utca sarkán álló lakóház (Vidor Emil, 1906) oromzatán látunk ezekhez hasonló kompozíciót. Miként a székház is csupán megelőlegezése a majdani ipari kultúrának, ez a sorozat is még valamiféle idilli megidézése a földművesek (nemritkán nincstelen zselélérek) robotjának, amelyről néhány évtizeddel később a szociofotósok dokumentálnak majd kritikus látteleleteket. Íme egy korántsem világrengető, de valódi kutatási téma, megannyi kérdőjellel. Sajnálhatjuk, hogy a kollégák már nem a HUN-REN keretei között foglalkozhatnak vele.

Függő-függetlenek 2.0

Bár ebben a rovatban (-ról, -ről) nem szokás folytatásos történeteket írni, most mégis kivételt teszek. A július–augusztusi számban már foglalkoztam a hazai, nem kormánypárti média tájékoztatási gyakorlatával, hangot adva annak a tapasztalatomnak, hogy az elmúlt időszakban bizonyos témakörökben a kormánytól független média is eltávolodni látszik az alapvető szakmai normáktól: az elfogulatlan, teljes körű, kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményeitől.

Az újságírók és szerkesztők időnként áttévednek a „politikacsinálás” terepére, és cenzúrázzák önmagukat.

Az öncenzúra a Kádár-korszak – és általában a diktatúrák – sajtójának bevett gyakorlata. Azt jelenti, hogy az újságírók saját magukat korlátozzák abban, hogy mit mondjanak, írjanak, fejezzenek ki, még mielőtt mások – például a hatóságok, a munkaadók, a társadalmi csoportok – külső nyomást gyakorolnának rájuk.

Ám az ellenzéki média, cenzúrázva önmagát, most nem a hatalom elvárásainak kíván megfelelni, hanem a legerősebb ellenzéki párt vezetőjének, mégpedig oly módon, hogy az ellenzéki párttal kapcsolatos negatív híreket, kritikus véleményeket elhallgatja, viszont tág teret biztosít a valódi hírértékkel nem rendelkező, ám a Tisza Párt elnökét vélhetően népszerűsítő bulvárnak.

Az előző lapszámban már felsoroltam néhány konkrét esetet, amellyel állításomat bizonyítani kívántam, most folytatom a példák sorát.

2025. április 23-án a kormánypárti sajtó öles címekekkel hozta le a hírt, mely szerint Magyar Péter április 22-én felhívta a Magyar Nemzeti Bank ügyintézőjét, és indult hangon kérte számon, amiért a banktól levelet kapott, amelyben kérdéseket tettek fel neki bennfentes kereskedelem gyanújával kapcsolatban. Az ügy előzménye, hogy először MP korábbi barátnője, Vogel Evelin beszélt nyilvánosan arról, hogy Magyar bennfentes információk birtokában hajtott végre tőzsdei tranzakciókat, amelyek révén több tízmillió forintos nyereségre tett szert. Mint kiderült, az ügyészség nyomozást rendelt el kilenc személy – köztük Magyar – ellen, azal gyanúsítva meg őket, hogy nem nyilvános információk ismeretében adtak és vettek részvényeket a tőzsdén. Konkrétan arról volt szó, hogy Magyar, aki ebben az időben a Mészáros Lőrinc érdekeltségi köréhez tartozó MBH Bank felügyelőbizottságának tagja volt, 2023 júliusában egy alkalommal a tőzsdezárás előtti órákban minden birtokában lévő részvényt eladott, majd több tízmillió forint értékben vásárolt olyan papírokat, amelyekről csak a tőzsdezárás után derült ki hivatalosan, hogy egy visszavásárlási akció miatt az értékük jelentősen megnőtt. Majd hétfő délelőtt óriási haszonnal el is adta a részvényeket. Végignéztem a független médiában az üggyel kapcsolatos híreket, és arra a kiábrándító megállapításra jutottam,

hogy a történetről szóló híradások egyikében sem említik meg, hogy miközben a bennfentes kereskedés gyanúja alapjául az szolgál, hogy Magyar Péter a Mészáros Lőrinc tulajdonában lévő Opus Global részvényeit vásárolta meg, majd adta el, ugyanebben az időszakban, az ugyancsak Mészároshoz köthető MBH felügyelőbizottságának tagja volt. Márpedig feltételezhetően éppen ez a gyanúsítás alapja. Nevezetesen, hogy Magyar – ugyanahhoz az érdekkörhöz tartozó cég felügyelőbizottsági tagjaként – hozzájuthatott olyan nem nyilvános információkhoz, amelyek birtokában sokmilliós haszonra tett szert. Ez a hatályos piacfelügyeleti törvény szerint bűncselekmény. Az olvasó azonban a megjelent közlemények alapján éppen ezt az összefüggést nem ismeri meg, és attól tartok, hogy nem véletlenül.

Egyetlen online portál sem számolt be arról, hogy Magyar Péter az EP ülésén – egy spanyol szélső-jobboldali képviselő kérdésére válaszolva –, letagadta, hogy titokban felvételt készített egy feleségével folytatott négy szemközti beszélgetésről, amelyet utóbb nyilvánosságra hozott, és ezzel alapozta meg politikai karrierjét. Amikor a képviselő rákérdezett erre a történetre, akkor Magyar azt válaszolta, hogy az állítás hazugság és csupán a fideszes propagandagépezet kitalálmánya. Magyarországon mindenki tudja, hogy a Tisza Párt elnökének ez a „lehallgatási” történet alapozta meg a politikai karrierjét, az országban több százezren hallották a felvételt, az unióban azonban ez nem közismert. Az azonban, hogy Magyar több száz EP-képviselő előtt azt ál-

lítja, hogy ez nem történt meg, talán mégiscsak hírértékű esemény a hazai közönség számára, hiszen egy olyan emberről szól, aki pillanatnyilag az ellenzéki közvélemény favoritja a jövő évben sorra kerülő választásokon.

Sajátosan tájékoztatta az összes nem kormánypárti online portál a közönségét arról is, hogy a Tisza Párt héttagú EP-frakció tagjai közül öten – köztük Magyar Péter – nem vettek részt azon a szavazáson, amelyet Ursula von der Leyen és az Európai Bizottság megbuktatása érdekében kezdeményeztek szélső-jobboldali pártok. A kezdeményezést az a George Simion terjesztette elő, aki közismert magyargyűlölő, és akit a romániai elnökválasztáson – az ott élő magyar kisebbség teljes felháborodására – Orbán is támogatásáról biztosított. A Tisza szavazásról történő távolmaradásnak külön árnyalatot ad, hogy itthon, a közösségi médiában Magyar és a többi tiszás EP-képviselő is a „magyar politikatörténet fekete napjának” nevezte azt napot, amelyen a Fidesz EP-képviselői támogatták a magyargyűlölő Simion pártjának előterjesztését. Ám ahelyett, hogy a javaslatra nemmel szavaztak volna, egyszerűen nem vettek részt a szavazáson, annak ellenére, hogy többségük jelen volt az ülésen. Ez a viselkedés azonban sokkal inkább nevezhető enyhe támogatásnak, mint elutasításnak, és valójában nincs rá magyarázat. Így gondolhatták az online portálok szerkesztői is, amelyek jobbnak látták, ha nem tájékoztatják erről közönségüket.

Ugyancsak mély hallgatásba burkolóztak ezek az orgánumok azzal kapcsolatban is, hogy miután a Fő-

városi Közgyűlésben a Tisza Párt kierőszakolta, hogy az összes fővárosi közszolgáltató vállalat vezetésére írjanak ki új pályázatot, a párt által vezetett jelölőbizottság annyira alkalmatlan embereket jelölt ezekre a pozíciókra, hogy a jelöltek még a Tisza által megalkotott pályázati feltételeknek sem feleltek meg. Nem rendelkeztek megfelelő szakmai és vezetői gyakorlattal, és az egyik jelölt még a nyelvtudásáról is valótlanságokat állított a pályázatában. Egyszerű szélhámosok voltak, akiket a közgyűlés Tiszán túli többsége teljesen alkalmatlannak talált a pozíciók betöltésére.

Elfelejtettek ezek az orgánumok utánajárni annak is, hogy mi van a háttérben annak a nyílt levélnek, amelyet a bicskei gyermekbántalmazási ügy egyik áldozata írt a Tisza Párt vezetőjének, és amelyben a párt jogász munkatársát azzal vádolta meg, hogy *„egyéni ambícióihoz díszlelként használja fel a mi történeteinket – úgy, hogy közben a valódi áldozatokat teljesen kirekeszti”*, a Tisza Pártról pedig azt állította, hogy *„amit mi túlélünk, abból mások kampányt építettek. Ez erkölcsileg elfogadhatatlan. Nem az igazság oldalán áll az, aki elhallgatja az áldozatok hangját. Nem a változást képviseli az, aki ugyanúgy kihasználja a kiszolgáltatottakat, mint az, akit leváltani kíván.”*

Hogy az áldozat, Pop Mert szavai mennyiben felelnek meg a valóságnak, arról semmit nem tudhatunk, jöllehet az elmúlt évtized talán leg súlyosabb és legnagyobb hatású botránya volt a bicskei gyermekotthon pedofil igazgatójának ügye, amely a gyermekvédelem tarthatatlan hely-

zetének szimbólumává vált. A botrány kirobbanása után 150 ezren tüntetettek a Hősök terén az ún. „influenzertüntetésen” a pedofil bűnözőknek falazó kormány ellen, és Magyar Péter is ennek kapcsán vált politikai közszereplővé. Ezek után joggal várhatná el a közvélemény, hogy a média ne csak Magyar Pétert, hanem az érintett áldozatot is megkérdezze, illetve kiderítse, hogy mi állhat a nyílt levél megírásának háttérében. Pop Mert levele azonban visszhangtalanul hullott a semmibe.

Rendszeresen kimarad az ellenzéki online felületek tájékoztatásából az, hogy a Tisza-frakció rendre nem szavaz az általa politikailag kényesnek ítélt, valójában azonban alapvető értékválasztásokat érintő ügyekben. Rendszeresen nem szavaznak az Ukrajna EU-s támogatásáról szóló kérdések esetén, a befagyasztott oroszországi vagyonok Ukrajnába irányításáról, a magánvagyonok külön adóztatásáról, az Orbán-kormány politikájának elítéléséről, sőt az Európai Ügyészség tervezett megerősítéséről sem.

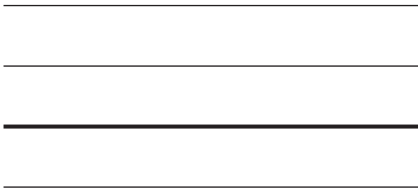
Minderre mondhatjuk, hogy „ügyes”, hiszen ameddig a Tisza Párt nem foglal állást ezekben a kérdésekben, addig mindenki azt lát bele a párt politikájába, amit szeretne. De előbb-utóbb bizonyosan eljön az igazság pillanata, amikor kiderül, hogy mi rejtőzködik a párt hallgatása mögött, valójában mit is gondol a párt egyszemélyes irányítója ezekről az alapvető kérdésekről. És akkor a független online média olvasói joggal fogják azt gondolni, hogy nem kaptak tisztességes tájékoztatást az általuk olvasott és hitelesnek gondolt médiumoktól.

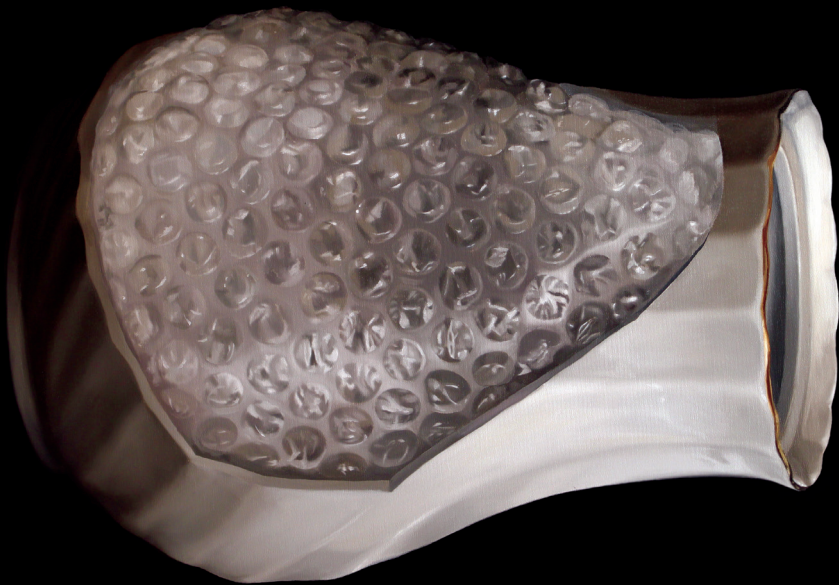

Gulyás Andrea Katalin (1986 –)
Homokvármegye (2024)
homok, fa, XPS
150 × 150 × 150 cm
fotó: Gulyás Andrea Katalin
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

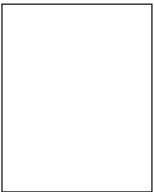

Gulyás Andrea Katalin (1986 –)
Biztonságos illúzió (2025)
olaj, vászon
110 cm x 90 cm
fotó: Gulyás Andrea Katalin
magántulajdon

Mozgó világ

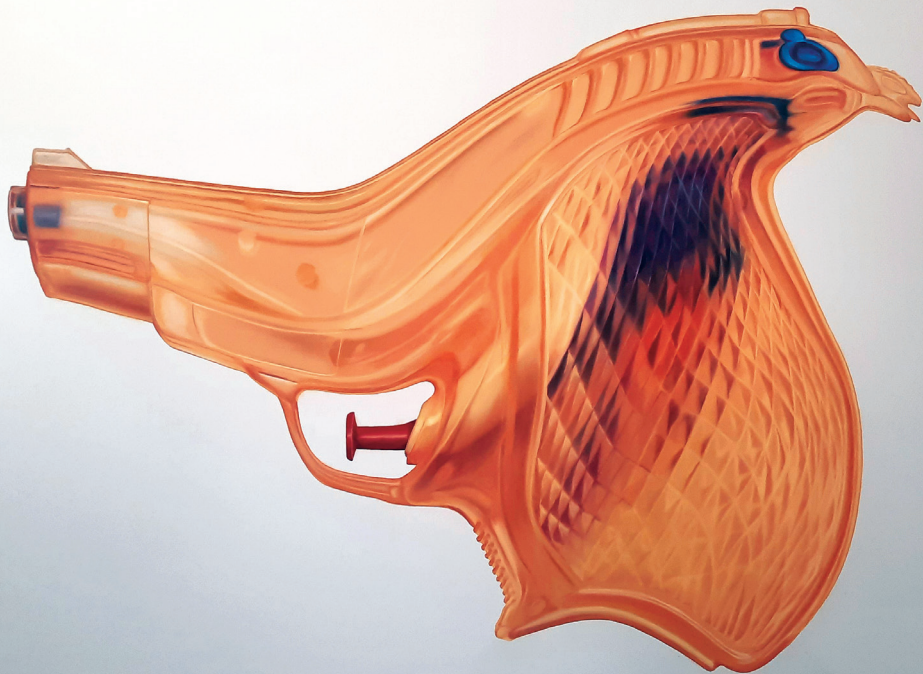
1051 BP. NÁDOR U. 26.

Four horizontal lines for text entry, with the second line from the top being thicker than the others.

Four small empty rectangular boxes arranged horizontally, likely for postal codes or sorting information.

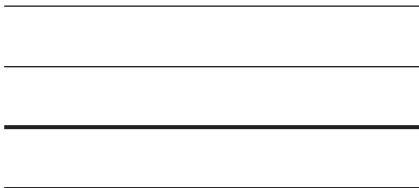
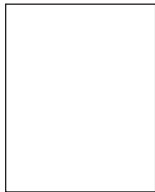

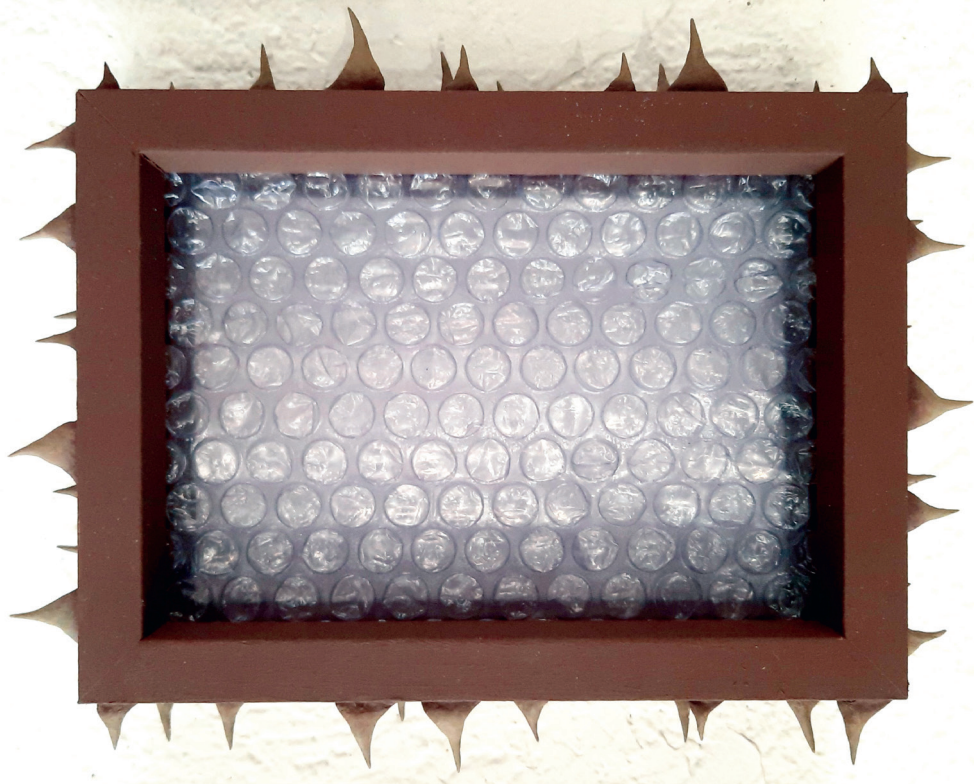

Gulyás Andrea Katalin (1986 –)
Víziópisztoly III. (2023)
olaj, vászon
100 cm x 150 cm
fotó: Gulyás Andrea Katalin
magántulajdon

MOZGÓ VILÁG

1051 BP. NÁDOR U. 26.

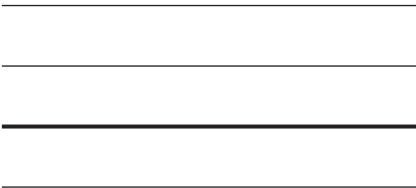

Gulyás Andrea Katalin (1986 –)
Biztonságos illúzió 1 (2025)
fa, epoxy, akril, buborékfólia
24x19 cm
fotó: Gulyás Andrea Katalin
magántulajdon

MOZGÓ VILÁG

1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ACSAI ROLAND 1975-ben született Cegléden. Író, költő, műfordító. Legutóbbi könyve: *Titusz, a hős* (2022).

CHATTERLEY, CONSTANCE Derbyshire-ban született. Irodalmi tehetsége korán megmutatkozott. Versei jelentős részét férje, szeretői és a prúd vidéki élet ihletik.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, A HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Egy gyűjtő arcképcsomokából – 13 portré* (2020).

FEKŐ ÁDÁM 1986-BAN született Miskolcon. A Magyar Narancs újságírója.

GERZSENYI GABRIELLA 1977-ben született Beregszászon. 2000-től tizenhat évig Brüsszelben az Európai Unió tisztviselőjeként dolgozott, a Szentendrei-szigeten él. Legutóbbi kötete: *Brüsszel után szabadon* (2021).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bejárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

JÓZSA SAROLTA RÉKA 1984-ben született Budapesten. Jogász, költő.

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2017).

KLANICZAY GÁBOR 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A boszorkányüldözés története* (2022).

KŐRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

LISKA TIBORNÉ PÓLYA LENKE 1951-ben született Gyomán. Közgazdász, szociológus.

MARKÓ BÉLA 1951-ben született Kézdivásárhelyen. Író, költő, műfordító, az RMDSZ egykori elnöke. Legutóbbi könyve: *Kufárok a templomban* (2024.)

MURÁNYI GÁBOR 1954-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, történész. Legutóbbi könyve: *Szövedékek. 50 év, 50 írás József Attiláról* (2022).

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SOMA, JUMPING-WALLABY JUSTIN 2018-ban született Érden. Kutya-író és humanista vadászseb. Legutóbbi könyve: *Soma, a beszélő kutya. Embernevelésről, szabadságról, és (emberi) jogokról*. Lejegyezte: Majtényi László, illusztrálta Lanczinger Mátyás (2023).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZÉKELY IVÁN 1950-ben született Budapesten. Társadalmi informatikus, a Blinken OSA Archivum kutatóprofesszora. Főbb érdeklődési területei a nyilvánosság és titkosság határvonalai, az információs autonómia, az emlékezés és felejtés, az archivisztika.

TAMÁS TIBOR 1960-ban született Budapesten. Közgazdász, újságíró.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet:
Gulyás Andrea Katalin munkái.

FRESH
CORN^{ER} 10

Ébresztő kortyok

...és rengeteg más örömteli pillanat vár
már 10 éve a Fresh Cornerben!

freshcorner.hu